

University of Groningen

Ruimte voor identiteit

Simon, Carolina Jozina Maria

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2005

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Simon, C. J. M. (2005). *Ruimte voor identiteit: De productie en reproductie van streekidentiteiten in Nederland*. [, Rijksuniversiteit Groningen]. [S.n.].

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Ruimte voor identiteit

**De productie en reproductie van streekidentiteiten
in Nederland**

ISBN 90-9018945-9

Foto omslag	Ellen de Vries, landschapsfotografie, edeve@wanadoo.nl
Vormgeving omslag	Ap Noorden, apnoorden@wanadoo.nl
Drukwerk	Febodruk BV, Enschede
Vertaling samenvatting	Gina Rozario, cowrite@wanadoo.nl

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen.

© Carola Simon, Groningen 2004

Rijksuniversiteit Groningen

Ruimte voor identiteit

De productie en reproductie van streekidentiteiten in Nederland

Proefschrift

ter verkrijging van het doctoraat in de
Ruimtelijke Wetenschappen
aan de Rijksuniversiteit Groningen
op gezag van de
Rector Magnificus, dr. F. Zwarts,
in het openbaar te verdedigen op
donderdag 20 januari 2005
om 14.45 uur

door

Carolina Jozina Maria Simon

geboren op 4 februari 1971
te Schiedam

Promotor: Prof.dr. P.P.P. Huigen
Copromotor: Dr. P.D. Groote

Beoordelingscommissie: Prof.dr. G.J. Ashworth
Prof.dr. P.H. Pellenbarg
Prof.dr. R.J.F.M. van der Vaart

Inhoud

Figuren	8
Tabellen	9
Voorwoord	11
1 Streken in een veranderende wereld	13
1.1 De opmars van het regiogevoel	13
1.2 Veranderende streken	14
1.3 Doelstellingen en onderzoeksvragen	16
1.4 Structuur	18
2 Conceptualisering van streekidentiteiten	19
2.1 Inleiding	19
2.2 Twee denkwijzen	19
2.3 Streekidentiteiten: meerlagige betekenissen	21
2.4 Verschillende typen actoren	24
2.5 ‘Identifying with’, ‘identifying against’ en ‘not identifying’	25
2.6 Het belang van machtsverhoudingen	27
2.7 De betekenis van een veranderende context	28
2.8 De relatie tussen communicatie en identiteitstoekenning	30
2.8.1 Sociale representaties	31
2.8.2 Commodificatie	32
2.9 Van concepten naar empirie	33
3 Streekvorming in Nederland	37
3.1 Inleiding	37
3.2 Streeknamen: symbolen van streekidentiteiten	38
3.3 Het tellen van streeknamen	39
3.4 Populariteit van streken in Nederland	42
3.4.1 Regionale kranten	42
3.4.2 Aardrijkskundeboek	43
3.4.3 Regionale boeken	45
3.4.4 Bedrijfsnamen	46
3.4.5 Historische verenigingen en stichtingen	48
3.4.6 Een trendlijn?	50
3.5 Populariteit van individuele streken	51
3.5.1 Een typologie van streken	51
3.5.2 Hoeveel streken veranderen	53
3.6 Conclusie	57

4 Productie en reproductie van streekidentiteiten	59
4.1 Inleiding	59
4.2 De keuze voor casestudie onderzoek	59
4.3 Methoden van dataverzameling	61
4.3.1 Interviews	61
4.3.2 Inhoudsanalyse van foldermateriaal	63
4.3.3 Representaties in logo's en slogans	65
4.3.4 Streekgebonden projecten en activiteiten	66
4.3.5 Het meten van veranderingen in identiteitstoekenning	66
4.4 De casegebieden	67
4.4.1 Locatie	67
4.4.2 Landschap	70
4.4.3 Steden, dorpen en bevolking	71
4.4.4 Bodemgebruik	73
5 Waterland, een opkomende streek	77
5.1 Inleiding	77
5.2 Wiens identiteiten?	77
5.3 Welke identiteiten: verhalen over Waterland	81
5.3.1 Waterland als omgeving: een typisch Hollands landschap	82
5.3.2 Waterland als wijze van bestaan: agrarisch en randstedelijk	86
5.3.3 Waterland als manier van leven: geen aparte 'lifestyle'	92
5.4 Het gebruik van de identiteiten van Waterland	93
5.4.1 Representaties van Waterland	93
5.4.2 Waterland als een kwaliteitsproduct	99
5.4.3 Waterland als onderwijsmateriaal	100
5.5 Veranderingen in identiteitstoekenning	101
5.6 Conclusie	104
6 De Noordoostpolder, een verdwijnende streek	107
6.1 Inleiding	107
6.2 Wiens identiteiten?	107
6.3 Welke identiteiten: verhalen over de Noordoostpolder	111
6.3.1 De Noordoostpolder als omgeving: rationeel ontworpen, ontwikkeld en ingericht	111
6.3.2 De Noordoostpolder als wijze van bestaan: landbouwgebied bij uitstek	113
6.3.3 De Noordoostpolder als manier van leven: smeltkroes van diverse identiteiten	116
6.4 Het gebruik van de identiteiten van de Noordoostpolder	118
6.4.1 Representaties van de Noordoostpolder	118
6.4.2 De Noordoostpolder als 'streek' product	120
6.4.3 De Noordoostpolder als werelderfgoed	121
6.4.4 Schokland en Urk als verhandelbare producten	123
6.5 Veranderingen in identiteitstoekenning	124
6.6 Conclusie	127

7 Twente, de meest voorkomende streek	131
7.1 Inleiding	131
7.2 Wiens identiteiten?	131
7.3 Welke identiteiten: verhalen over Twente	135
7.3.1 Twente als omgeving: een door de mens gevormde lappendeken	135
7.3.2 Twente als wijze van bestaan: een ondernemende streek	139
7.3.3 Twente als manier van leven: typisch Twents	144
7.4 Het gebruik van de identiteiten van Twente	148
7.4.1 Representaties van Twente	148
7.4.2 Tijd voor Twente	154
7.4.3 Twente als 'streek' product	155
7.4.4 Twente als kunstobject	156
7.5 Veranderingen in identiteitstoekenning	156
7.6 Conclusie	158
8 Discussie en conclusie	161
8.1 Inleiding	161
8.2 Streekvorming in Nederland	162
8.3 De productie en reproductie van streekidentiteiten	163
8.3.1 Wie produceren en reproduceren streekidentiteiten	163
8.3.2 Welke streekidentiteiten worden geproduceerd en gereproduceerd	165
8.3.3 Veranderingen in de productie en reproductie van streekidentiteiten	168
8.3.4 Streekidentiteiten en streekvorming	168
8.4 Ruimte voor identiteit	169
Summary	173
Literatuur	183
Bijlagen	195
Curriculum Vitae	221

Figuren

Figuur 2.1 : drie situaties van identiteitstoekenning	27
Figuur 3.1 : de historisch-geografische landschappen van Nederland volgens Keuning, 1946	40
Figuur 3.2 : het aantal streeknamen in regionale kranten met trendlijn ($r = -0,9$)	43
Figuur 3.3 : het aantal streeknamen in aardrijkskunde leerboeken met trendlijn ($r = -0,43$)	44
Figuur 3.4 : het aantal streeknamen in de titels van boekpublicaties met twee trendlijnen: 1950-1985 ($r = 0,95$) en 1985-2000 ($r = -0,93$).	46
Figuur 3.5 : het aantal streeknamen in de namen van bedrijven met trendlijn ($r = -0,56$)	47
Figuur 3.6 : het aantal verenigingen en stichtingen met streekaanduidingen per jaar, met trendlijn ($r = -0,64$)	49
Figuur 3.7 : tijdreeks van populariteit van streeknamen via lineaire regressie, grenswaarden $r^2=0,2$; $B=0,03$	52
Figuur 3.8 : dynamiek in het voorkomen van streeknamen voor de periode 1950-2000 per databron	53
Figuur 3.9 : populariteit van streeknamen per landsdeel (%)	54
Figuur 3.10: populariteit van streeknamen per omvang (%)	56
Figuur 4.1 : Waterland	68
Figuur 4.2 : de Noordoostpolder	69
Figuur 4.3 : Twente	70
Figuur 4.4 : inwoneraantal per casegebied in de periode 1950 – 2000	72
Figuur 4.5 : bodemgebruik van de drie casegebieden in 1996 als percentage van oppervlakte land	73
Figuur 4.6 : bebouwde grond in 2000 als percentage van totaal oppervlakte bebouwde grond	74
Figuur 5.1 : representaties van Waterland in foldermateriaal	94
Figuur 5.2 : relatie tussen actoren en representaties van Waterland in de teksten van folders	96
Figuur 5.3 : relatie tussen actoren en representaties van Waterland in de foto's van folders	96
Figuur 5.4 : relatie tussen actoren en representaties van Waterland in slogans	97
Figuur 5.5 : karakteristieken van het landschap	98
Figuur 5.6 : representatie van een grutto	99
Figuur 5.7 : de binding tussen boer en natuur	99
Figuur 5.8 a, b: beelden van rurale idylle	99
Figuur 6.1 : ruimtecirkels als symbool van de Noordoostpolder?	118
Figuur 6.2 : representaties van de Noordoostpolder in foldermateriaal	119

Figuur 7.1 : representaties van Twente in folders	149
Figuur 7.2 : relatie tussen actoren en representaties van Twente in de teksten	150
Figuur 7.3 : relatie tussen actoren en representaties van Twente in de foto's	151
Figuur 7.4 : relatie tussen actoren en representaties van Twente in slogans	152
Figuur 7.5 : het Twentse Ros als symbool van Twente	153

Tabellen

Tabel 3.1: streeknamen per bron (n=480)	41
Tabel 3.2: weging van de onafhankelijke databronnen met behulp van richtingscoëfficiënten	50
Tabel 3.3: verdwijnende, opkomende en stabiele streken	57
Tabel 5.1: aantal woningen ingedeeld naar WOZ waarde (%)	91
Tabel 5.2: representaties van Waterland in folders verdeeld naar type kenmerk	95
Tabel 5.3: representaties van Waterland in slogans	97
Tabel 6.1: representaties van de Noordoostpolder in folders verdeelt naar type kenmerk	120
Tabel 6.2: gebruik van Schokland en Urk, percentages van het aantal gebruikte zinnen en foto's	123
Tabel 7.1: representaties van Twente naar thema, percentages per dimensie	149
Tabel 7.2: representaties van Twente in slogans	152

Voorwoord

Het werken aan dit proefschrift gaat voor mij gelijk op met de fietstochten van Garnwerd naar Zernike en weer terug. Tijdens deze fietsritjes zijn hele teksten en volzinnen bedacht, helaas vaak ook weer vergeten eer de mogelijkheid was om ze weer op te schrijven. Met de nodige ups en downs is het toch gelukt. Dit proefschrift is geschreven. Maar dat is niet alleen gedaan want zonder de hulp van al die mensen die me op verschillende manieren hebben bijgestaan in de afgelopen jaren zou dit niet zijn gelukt.

Allereerst dank ik daarvoor Paulus Huigen en Peter Groote voor hun begeleiding. Dankzij jullie inzet ben ik aan dit project begonnen. Jullie inbreng is van groot belang geweest en deze heb ik erg gewaardeerd. Alle geïnterviewde vertegenwoordigers van de organisaties en respondenten van de enquête bedank ik voor de inzet om al mijn vragen te beantwoorden en voor de enorme hoeveelheid aan informatie. Dank jullie ook dat ik belangeloos jullie logo's mocht opnemen in dit proefschrift. Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur wil ik danken voor het verzorgen van het adressenbestand zodat ik een representatieve enquête onder verenigingen en stichtingen gericht op historie kon houden. Else, Marina, Marieke en Ulienke, bedankt voor de interviews die jullie hebben gedaan in Twente. Tamara wil ik bedanken voor de mooie figuren en kaarten. Gina Rozario dank ik voor de correctie van de samenvatting in het Engels. En Jaap Sibma en Annette Schockman voor het regelen van de financiën zodat ik op congresbezoek kon. Ab en Ellen, wat een mooie voorkant hebben jullie gemaakt. Het is nu helemaal compleet!

Alle collega's van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Scoop en het Sociaal en Cultureel Planbureau wil ik danken voor jullie interesse en steun tijdens het schrijven van dit proefschrift. En natuurlijk de gezellige tijd die ik heb gehad en in de toekomst nog hoop te hebben met jullie. Vooral Maaïke, Aleid, Tialda en Louise bedankt. Jullie hadden altijd een luisterend oor en ik bewaar mooie herinneringen aan de gesprekken tijdens de 'thee'leut' pauzes. Louise, succes met het afronden van je proefschrift. Eén raad: nait souzen, mor doun!

Alle vrienden bedankt voor de nodige afleiding en jullie inspirerende en ontspannende gezelschap. En natuurlijk het geduld dat jullie met me hebben gehad als ik weer eens, vaak te laat, opbelde om een afspraak af te zeggen. Anja, Atsje en Lorette, dank ik voor alle createa-avonden, gezellige gesprekken, uitjes en de enorme hoeveelheid aan e-mail berichten. Jullie hebben een speciaal plekje in mijn hart. Reint en Geja, fijn dat ik altijd bij jullie terecht kon. Ik hoop dat er nog veel zeilavonturen gaan komen.

En dan zijn er mijn ouders, Bert en Joke. Bedankt dat jullie mij de vrijheid hebben gegeven de dingen te laten doen die ik wilde doen en altijd lieten blijken dat jullie trots op me

waren. Mijn laatste dankwoord is voor Marc. Zonder jou was dit proefschrift er niet geweest. Je enorme hoeveelheid hulp, humor, liefde en aanstekelijke optimisme waren daarbij essentieel. Enorm bedankt daarvoor. Hopelijk kunnen we nu onze reisplannen verwezenlijken.

Carola

November 2004

1 Streken in een veranderende wereld

1.1 De opmars van het regiogevoel

Het regiogevoel is in opmars. Dat heeft bijvoorbeeld de VARA op de radio gesteld in een serie over de opmars van het regiogevoel (Punch juli/augustus 1998). Het centrale thema was de grotere betrokkenheid van mensen bij eigen stad of streek in een steeds eenvormiger wereld. In één van de vier uitzendingen stond Groningen centraal, met onderwerpen over het Nieuwsblad van het Noorden (“We kunnen de concurrentieslag met de landelijke bladen winnen door het regionale nieuws prominenter te brengen”), de Vlaggenindustrie Groningen (“Nog nooit zoveel Groninger wimpels verkocht als in deze tijd”) en de muziekgroep Törf (“Als we het Groninger volkslied spelen, dan gaan ze tegenwoordig staan”). Een ander voorbeeld van de media-aandacht over de opmars van het regiogevoel is een enquête waarvan de resultaten zijn gepubliceerd in Elsevier (Van Leeuwen & van Schoonhoven 1999). Hieruit blijkt dat negen op de tien Nederlanders zich sterk verbonden voelt met Nederland, terwijl bijna niemand ‘iets’ heeft met Europa.

De aandacht voor regionale eigenheid is niet alleen beperkt gebleven tot de media (het populaire discours). Ook voor beleidsmakers in Nederland zijn streken en streekidentiteiten belangrijke onderwerpen (zie Kuipers & Ashworth 2001; De Pater & Terlouw 2002). De nota Belvedere hanteert bijvoorbeeld de volgende centrale doelstelling: “De cultuurhistorische identiteit wordt sterker richtinggevend voor de inrichting van de ruimte en het rijksbeleid zal daarvoor goede voorwaarden scheppen” (Ministeries van OCW, LNV, VROM 1999: 7). Ook in de Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening (Ministerie van VROM 2000) wordt culturele identiteit ingezet als speerpunt tegen vervlakking en uniformisering. Het onlangs uitgekomen Structuurschema Groene Ruimte 2 (Ministerie van LNV 2002) blijft niet achter. Hoofddoel van dit structuurschema is: “het landelijk gebied aantrekkelijk maken voor iedereen. Dit betekent: behoud en ontwikkeling van identiteit, verscheidenheid en beleving van het landschap” (p.25). Uit de doelstellingen van deze beleidsplannen blijkt dat het ruimtelijk beleid zich steeds meer richt op de kwaliteiten van de leefomgeving en de identiteiten van streken en plaatsen.

Wordt deze beleidsmatige aandacht geplaatst naast het feit dat er de laatste jaren talrijke wetenschappelijke boeken zijn uitgegeven waarin het belang van streken en streekidentiteiten in Nederland wordt besproken (zie bijvoorbeeld Van Ginkel 1999; De Pater et al. 2002; Van Gorp et al. 2003), dan kan worden gesteld dat streekidentiteiten in toenemende mate op de politieke, academische en populaire agenda staan. In Nederland wordt dus veel gedacht, gepraat en geschreven over de historische en culturele betekenis van streken en

streekidentiteiten. Het bewustzijn dat mensen onderdeel uitmaken van een veranderende wereld heeft als het ware een zoektocht gegenereerd naar nieuwe oriëntatiepunten (Meyer & Geschiere 1999). Streken en streekidentiteiten staan dan ook in toenemende mate in de belangstelling en zijn als het ware in opmars. Dit proefschrift gaat over deze opmars van de regio en het regiogevoel in een veranderende wereld.

1.2 Veranderende streken

Het begrip streek

Niet alleen de wereld zelf is onderhevig aan veranderingen maar ook de conceptualisering van streken. Binnen de sociale geografie is er dan ook veel geschreven en gediscussieerd over de betekenissen van streken. Zo is er een discussie gaande tussen enerzijds degenen die vinden dat streken gevormd worden door een vaststaande begrenzing, ontleend aan fysieke en culturele karakteristieken, en anderzijds degenen die streken zien als complexen van sociale relaties die kunnen veranderen in een veranderende context (Agnew 1999). In de tweede opvatting is de begrenzing van streken afhankelijk van het perspectief van waaruit een gebied betekenis krijgt (Brouwer 1999).

In dit onderzoek is ervoor gekozen om in de definiëring van het begrip streek de zogenoemde 'nieuwe' culturele geografie te volgen die sinds de jaren 1980 in de sociale geografie is geïntroduceerd (zie o.a. Hall 1997a). In deze benadering wordt veel aandacht besteed aan het begrip betekenis. "These new questions about meaning, representation, the politics of location and the construction of a place-based sense of self in multicultural societies are currently a uniting focus in cultural geography ... indeed across social and cultural geography more widely" (McDowell 1994: 165). Mensen met verschillende interesses kunnen streken op verschillende manieren interpreteren. De betekenissen van streken kunnen veranderen wanneer de interesses in streken anders worden. Hieruit volgt dat streken sociale constructies zijn (zie bijvoorbeeld Murphy 1991; Terkenli 1995; Entrikin 1996; Agnew 1999) en dat streken kunnen worden gezien als de producten van specifieke relaties en uitingen van sociale verhoudingen (Massey 1993; Allen et al. 1996). Het is belangrijk om te realiseren dat streken deel uitmaken van de samenleving, of zoals Johnston (1990: 2) schrijft: "The creation of regions is a social act. Regions differ because people have made them so". In dit onderzoek worden streken niet gezien als vaststaande gegevens, maar is ervan uitgegaan dat streken worden gevormd door individuen en instituties (Paasi 1996; Macload 1999). Dit impliceert dat het geen strikt afgebakende gebieden zijn omdat de begrenzingen per persoon kunnen verschillen. Naast het element 'betekenis' is ook het schaalniveau bij de conceptualisering van streken van belang. Gebieden worden in dit proefschrift namelijk beschouwd als streken indien ze beneden het nationale schaalniveau en boven het lokale (gemeente) niveau liggen.

Een laatste punt waarop hier moet worden ingegaan is dat er verschillende opvattingen over de begrippen regio en streek bestaan. Zo definieert Bosma (1993) een regio als een institutionele afbakening van een gebied en een streek als een 'natuurlijk' afgebakend gebied. In dit onderzoek is er voor gekozen om geen onderscheid te maken tussen de twee begrippen en wordt het concept streek gebruikt als synoniem voor regio.

Een reactie op globalisering

Vaak wordt gesteld dat de toegenomen aandacht voor streken en streekidentiteiten een lokale tegenreactie is op de trend van globalisering (zie bijvoorbeeld Lash & Urry 1994; Urry 1995; Holloway & Hubbard 2001; Voisey & O'Riordan 2001; Shurmer-Smith 2002; De Pater & Terlouw 2002; Paasi 2002, 2003). De term globalisering verwijst naar de economische, sociale en politieke veranderingen die het gevolg zijn van bijvoorbeeld nieuwe communicatie technologieën, betere transport middelen en internationale samenwerking. Door deze veranderingen is er een snellere stroom van producten en informatie op gang gekomen en zijn mensen mobieler. Alle delen van de wereld worden als het ware blootgesteld aan dezelfde invloeden. Er wordt zelfs gesproken van een 'global village' (McLuhan 1964; Holloway & Hubbard 2000).

Voisey & O'Riordan (2001: 33) suggereren dat deze ontwikkelingen de traditionele culturele bindingen en levensstijlen onzeker gemaakt en verslapt hebben en een angst voor uniformisering teweeg hebben gebracht. Vanwege deze onzekerheid en angst is de gedachte ontstaan dat streken hun identiteiten verliezen, en dat mensen daarmee een belangrijk houvast in het leven kwijtraken. Dit zou leiden tot een proces van 'ontstreking', waarbij verschillen tussen streken verdwijnen (Huigen 1998; Simon et al. 2001). Als reactie zijn mensen steeds meer geneigd om een herkenbaar referentiepunt in de eigen omgeving te zoeken, of zoals Harvey (1989, in Massey 1995: 48) beargumenteert: 'The feeling that we live in an increasingly unstable and uncertain world, also makes us *need* even more strongly that notion of place as secure and stable'. De verschillen tussen streken worden dan benadrukt en dit kan worden aangeduid als 'verstreking' (Huigen 1998; Simon et al. 2001). Streekeigen kenmerken, zoals het landschap, streekproducten of het cultuur-historisch erfgoed, krijgen dan een bepaalde waarde toegekend en worden gebruikt om identiteiten vast te leggen, of 'to fix meaning' (Brace 2003). Dit proces wordt bestempeld als lokalisering, alhoewel Long (1996: 50) liever spreekt over '*re*-lokalisering'. Hij betreft dit op het feit dat het gaat om het opnieuw opkomen van lokale gemeenschappen en het weer uitvinden van lokale sociale vormen die ontstaan als onderdeel van processen van globalisering. Lokale krachten plaatsen als het ware de processen van globalisering weer in het perspectief van unieke plaats-specifieke vormen (Knox & Marston 2001: 191). Processen van globalisering en lokalisering zijn in deze zin niet elkaars tegenpool, maar zijn beiden onderdeel van dezelfde ontwikkeling.

Het verdwijnen en opkomen van streken

De veronderstelling is dat bij 'ontstreking' streken minder populair worden of zelfs kunnen verdwijnen en dat bij 'verstreking' streken opkomen in populariteit. Het verschijnsel dat streken opkomen of verdwijnen kan worden omschreven als het proces van streekvorming. Streekidentiteiten zijn belangrijk in dit proces van streekvorming (zie: Massey 1995; Keating 2001; Paasi 2003), want een streek ontstaat, of wordt gevormd, wanneer mensen daar identiteiten aan toekennen. Hoe vaker streekidentiteiten worden gecommuniceerd des te uitgesprokener het bestaan van een streek zal zijn. Dit betekent dat wanneer dit communiceren verandert ook het toekennen van streekidentiteiten verandert. Gesteld kan worden dat streken zelfs ophouden te bestaan als er geen identiteiten meer aan worden toegekend. Streekidentiteiten worden dan ook in dit onderzoek niet gezien als 'natuurlijke' en 'objectieve' karakteristieken van een gebied, maar er wordt vanuit gegaan dat identiteiten geconstrueerd worden door mensen.

Om het proces van streekvorming te kunnen doorgronden is het van belang te onderzoeken over wiens identiteiten we het hebben en hoe het komt dat specifieke identiteiten van een gebied dominant zijn. Actoren benadrukken namelijk specifieke waarden en betekenissen van een gebied omdat ze daar bepaalde bedoelingen mee hebben. Dit kan bijvoorbeeld zijn om cultuurhistorisch en natuurlijk erfgoed te behouden, om een gebied onder de aandacht te brengen bij een grotere groep mensen, om meer bezoekers te trekken of om subsidie te krijgen voor projecten. Streekidentiteiten worden dus geproduceerd (geconstrueerd) en gereproduceerd door actoren die daar een bepaald belang bij hebben. De vraag is dan welke actor of groep van actoren de macht heeft om zijn of haar identiteit te laten overheersen en welke identiteiten door hen worden geproduceerd of gereproduceerd. Juist in een tijd waarin wordt verondersteld dat streken en streekidentiteiten in opkomst zijn als een tegenreactie op globalisering zijn dit prangende vragen. Het belang van deze vragen wordt dan ook onderkend (zie Paasi 2003: 481). Tot nu toe is er echter weinig empirisch onderzoek gedaan naar het opkomen en verdwijnen van streken en het belang van identiteitstoekenning in streekvorming. Onderhavig onderzoek probeert dit hiaat op te vullen.

1.3 Doelstellingen en onderzoeksvragen

Dit onderzoek probeert een empirische bijdrage te leveren aan het theoretische debat rondom de betekenissen van streekidentiteiten. Zowel nationaal als internationaal is er weinig aandacht besteed aan het meten van streekidentiteiten. Ook is er weinig onderzoek gedaan naar de toe- of afname van streekidentiteiten, en daarmee ook niet naar het opkomen en verdwijnen van streken (zie Paasi 1986a, 1991, 1996). Dit onderzoek kan worden gezien als een exploratief onderzoek waarin wordt gezocht naar methoden waarmee streekidentiteiten empirisch kunnen worden gemeten, zodat uitspraken gedaan kunnen

worden over veranderingen van streken. Het uitgangspunt is dat streken onderhevig zijn aan veranderingen omdat mensen op verschillende tijdstippen uiteenlopende identiteiten aan streken toekennen. Sommige streken verdwijnen, andere ontstaan of blijven gelijk in populariteit. Het is onbekend of in Nederland dit proces van streekvorming daadwerkelijk plaatsvindt. Ook is het niet bekend welke streken veranderen. Wel wordt in het populaire, professionele en academische discours verondersteld dat streken en streekidentiteiten steeds belangrijker worden in Nederland als reactie op processen van globalisering. Er wordt aangenomen dat de verschillen tussen streken worden benadrukt en dat er een proces van ‘verstreking’ plaatsvindt. In dit onderzoek wordt geprobeerd inzicht te krijgen of ‘verstreking’ daadwerkelijk plaatsvindt en of het idee klopt dat streken en streekidentiteiten in opmars zijn. Om dit te doorgronden beoogt dit onderzoek inzicht te geven in wie de macht heeft om zijn of haar identiteit te laten overheersen en welke identiteiten door hen worden geproduceerd of gereproduceerd. Hieruit kan worden afgeleid ‘wiens’ en ‘welke’ identiteiten zorgen dat streken veranderen. Het onderzoek geeft daarmee een aanzet tot het verklaren van de heersende gedachte dat streken en streekidentiteiten in opmars zijn.

De doelstellingen van dit onderzoek vallen uiteen in twee onderzoeksvragen die bestaan uit verschillende sub-vragen:

1. In hoeverre is er in Nederland sprake geweest van streekvorming in de periode 1950 – 2000?
 - Is het mogelijk om streekvorming empirisch te meten, en welke methoden kunnen hiervoor worden gebruikt?
 - Hoe is de trend van streekvorming in Nederland verlopen?
 - Hoeveel en welke streken in Nederland zijn onderhevig aan verandering?
 - In hoeverre is er sprake van een opmars van streken en streekidentiteiten in Nederland?
2. Hoe verloopt de productie en reproductie van streekidentiteiten en wat is het belang van actoren hierin?
 - Wie produceren en reproduceren streekidentiteiten?
 - Welke identiteiten worden door actoren toegekend aan streken en waarom?
 - Hoe gebruiken actoren de toegekende streekidentiteiten?
 - Zijn er veranderingen in de productie en reproductie van streekidentiteiten zichtbaar?

Deze onderzoeksvragen worden op verschillende schaalniveaus onderzocht. De eerste vraag heeft betrekking op alle streken in Nederland, en voor de tweede onderzoeksvraag is een aantal casegebieden geselecteerd.

1.4 Structuur

De structuur van dit proefschrift is als volgt. In hoofdstuk 2 worden de theoretische betekenissen van het begrip streekidentiteit behandeld. Duidelijk zal worden dat streekidentiteiten op meerdere lagen betekenissen hebben. Daarna wordt uiteengezet dat streekidentiteiten worden geconstrueerd door verschillende actoren omdat deze op diverse manieren en met uiteenlopende doelstellingen identiteiten toekennen aan een gebied. Vervolgens komt aan de orde dat streekidentiteiten veranderlijk zijn en dit wordt gerelateerd aan contextveranderingen en het belang van communicatie in de productie en reproductie van streekidentiteiten. Tenslotte worden de theoretische uitgangspunten van het begrip streekidentiteit gerelateerd aan dit onderzoek. In hoofdstuk 3 wordt onderzocht of streken in Nederland onderhevig zijn geweest aan veranderingen in de periode van 1950 tot 2000. Aan de hand van streeknamen – die in dit onderzoek worden beschouwd als één van de belangrijkste elementen in identiteitstoekenning – wordt gekeken of streken verdwenen, opgekomen of stabiel gebleven zijn in aantal. In de hoofdstukken 4 tot en met 7 wordt de stap gezet van het schaalniveau van geheel Nederland naar casestudie onderzoek. Hoofdstuk 4 is een methodologische inleiding op de casestudie. Beschreven wordt waarom is gekozen voor casestudie onderzoek, welke casegebieden het betreft en welke methoden zijn gebruikt. Tevens worden met behulp van enkele indicatoren de casegebieden kort beschreven. In de hoofdstukken 5 tot en met 7 zijn de casegebieden onderzocht. De opzet van deze hoofdstukken is analoog aan de vier vragen van de tweede vraagstelling: Wie produceren en reproducen streekidentiteiten? Welke identiteiten worden door actoren toegekend aan streken en waarom? Hoe gebruiken actoren de toegekende streekidentiteiten daadwerkelijk? Zijn er veranderingen in de productie en reproductie van streekidentiteiten zichtbaar? Tenslotte worden in hoofdstuk 8 conclusies getrokken ten aanzien van de centrale vragen van dit onderzoek.

2 Conceptualisering van streekidentiteiten

2.1 Inleiding

In hoofdstuk 1 is aangegeven dat streken worden gevormd omdat mensen identiteiten toekennen aan gebieden. De veronderstelling is: hoe sterker de identiteitstoekenning, hoe uitgesprokener het bestaan van streken. Zodra er meer aandacht is voor de specifieke kenmerken van een streek, worden de verschillen met andere gebieden benadrukt. De identiteitstoekenning is dan als het ware sterker. Hierop verder bouwend kan worden gesteld dat streken niet bestaan als daar geen identiteiten aan worden toegekend. Of dat streken in hun bestaan worden bedreigd als ze hun identiteiten verliezen door bijvoorbeeld schaalvergrotingsprocessen. Dit onderzoek gaat over de betekenissen van streekidentiteiten in deze processen van streekvorming. Gepoogd wordt om inzicht te krijgen in wat wordt verstaan onder het begrip streekidentiteit. Duidelijk zal worden dat er verschillende opvattingen bestaan over het begrip streekidentiteit, namelijk een essentialistische en een constructivistische denkwijze (paragraaf 2.2). Deze laatste opvatting gaat ervan uit dat streekidentiteiten meervoudige betekenissen hebben. In paragraaf 2.3 worden deze meervoudige betekenissen nader uitgewerkt. In paragraaf 2.4 wordt uiteengezet dat streekidentiteiten worden geconstrueerd door verschillende actoren, omdat deze op uiteenlopende manieren (paragraaf 2.5) en met verschillende doelstellingen (paragraaf 2.6) identiteiten toekennen aan een gebied. De verwachting is dat de machtspositie van actoren invloed heeft op de identiteiten die domineren in een streek. Om dit te verduidelijken worden drie mogelijke situaties geschetst waarop identiteiten kunnen worden toegekend. Vervolgens komt aan de orde dat streekidentiteiten veranderlijk zijn en dit wordt gerelateerd aan contextuele veranderingen (paragraaf 2.7) en de rol van communicatie (paragraaf 2.8). Tenslotte wordt in paragraaf 2.9 een relatie gelegd naar dit onderzoek.

2.2 Twee denkwijzen

Voordat kan worden ingegaan op een uitgebreide beschrijving van het begrip streekidentiteit is het van belang om de volgende vraag te beantwoorden: is streekidentiteit een stabiel en vaststaand gegeven, of worden streekidentiteiten geconstrueerd en is het toekennen van streekidentiteiten onderhevig aan veranderingen? Twee manieren van denken over het begrip streekidentiteit komen in deze vraag terug: een essentialistische en een constructivistische denkwijze (zie ook Hall 1990; Agnew 1999; Barker 1999; Herb 1999).

In de eerste denkwijze wordt ervan uitgegaan dat identiteit een vanzelfsprekend, statisch en homogeen gegeven is. Dit sluit nauw aan bij essentialistische overtuigingen, of de neiging om ‘alles’ te herleiden tot één verklaring. Gesproken wordt over ‘de’ identiteit gebaseerd op één type kenmerk, bijvoorbeeld ‘de’ identiteit van Nederland. Zowel Pellenbarg (1991: 2) als Barke en Harrop (1994: 95) hanteren deze gedachte bij het onderscheid tussen identiteit en imago: identiteit is hoe een streek er werkelijk uitziet, of dat wat het daadwerkelijk is, en imago is het beeld van een streek, of dat wat het lijkt. De identiteit van een gebied wordt dan voorgesteld als een min of meer natuurlijk fenomeen, bijna als een onschendbare eigenschap (Storey 2001; Van der Vaart 2003) en als “een soort ding dat mensen ‘hebben’, waar ze ‘bij horen’, of ‘lid’ van zijn” (Tempelman 1999: 72). Dit betekent dat identiteit wordt gezien als een objectief iets dat onafhankelijk is van wie het waarneemt en van degene die het gebruikt. Deze opvatting komt nauw overeen met wat Hall (1997b: 24) noemt de ‘reflective approach’ van representaties: “Meaning is thought to lie in the object, person, idea or event in the real world, and language functions like a mirror, to reflect the true meaning as it already exists in the world”.

Sinds de jaren 1980 is er in de sociale wetenschappen veel kritiek ontstaan op deze essentialistische manier van denken. Toevallige en veranderende omstandigheden en relaties gebaseerd op macht of sociale interacties worden namelijk in de essentialistische denkwijze niet erkend. De tweede denkwijze, de constructivistische benadering, erkent deze wel (zie onder andere Cloke & Goodwin 1993; Huigen 1996b; Hall 1997b). Streekidentiteiten worden in deze stroming niet gezien als iets vanzelfsprekend maar als iets dynamisch: “Things don’t mean: we construct meaning, using representational systems – concepts and signs” (Hall 1997b: 25). Verscheidene mensen kunnen zich, op hetzelfde tijdstip, op verschillende manieren bezig houden met streken. Ze kunnen dan verschillende identiteiten toekennen aan streken. Deze streekidentiteiten zijn daarbij onderhevig aan veranderingen en voortdurend in ontwikkeling omdat ook de binding van mensen met streken kan veranderen. In de constructivistische benadering wordt dan ook niet meer gesproken over ‘de’ of ‘één’ identiteit maar over verschillende identiteiten. Volgens Holloway en Hubbard (2001: 115) suggereren deze uitgangspunten dat het standpunt van een onveranderlijke *genius loci*, zoals gehanteerd in de essentialistische denkwijze, niet meer te onderbouwen is.

De interesse in de verschillende culturele waarden en betekenissen van streken kan worden gerelateerd aan de opkomst van de nieuwe culturele geografie en de ‘cultural turn’ in de sociale wetenschappen sinds de jaren 1980 (Hall 1997a; Hetherington 1998; Rose 2001). Door deze verschuiving is cultuur een fundamenteel onderdeel geworden in onderzoek naar sociale processen, sociale veranderingen en andere cultuur gerelateerde processen.

Discussies over deze twee denkwijzen spelen zich met name af in het academische discours waarbij de eerste opvatting in de sociale wetenschappen niet vaak meer wordt gehanteerd (Van der Vaart 2003: 24). In het publieke discours, bijvoorbeeld in alledaagse gesprekken, de media en overheidsbeleid, komen de essentialistische gedachten met betrekking tot

identiteit nog wel veel voor, of zoals Tempelman (1999: 76) zegt: “Essentialistische overtuigingen bepalen vaak het beeld dat mensen hebben van zichzelf en van de wereld”. De constructivistische benadering dient echter als leidraad voor dit onderzoek. Deze benadering maakt namelijk duidelijk dat streekidentiteiten niet los kunnen worden gezien van de betekenissen en de functies die in bepaalde situaties worden toegekend door actoren. Streekidentiteiten zijn dus context afhankelijk. De volgende paragraaf beschrijft de betekenissen van het begrip streekidentiteit in het raamwerk van de constructivistische benadering.

2.3 Streekidentiteiten: meerlagige betekenissen

In zijn werk ‘Imagined Communities’ heeft Anderson (1983) op nationaal niveau aangetoond hoe belangrijk het is voor gemeenschappen (‘communities’) om daadwerkelijk verbeeld (‘imagined’) te worden. Hij schrijft onder andere dat een natie kan worden gezien als een verbeelde politieke gemeenschap: “...It is imagined because the members of even the smallest nations will never know most of their fellow-members, meet them, or even hear of them, yet in the minds of each lives the image of their communion” (Anderson 1983: 6). Worden deze gedachten doorgetrokken naar het regionale schaalniveau dan staat verbeelding gelijk aan het toekennen van een betekenis aan een gebied: “the broad range of social relations which contribute to the construction of a ‘sense of place’, a sense which enables people to feel that they ‘belong’ to a place, or that a place ‘belongs’ to them” (Kneafsey 1998: 112). In dit onderzoek worden de betekenissen en waarden die mensen toekennen aan een streek omschreven als het begrip ‘streekidentiteit’. Deze werkdefinitie geeft een brede omschrijving omdat het onmogelijk lijkt om precies vast te stellen wat streekidentiteit nu is. Zo stelt Paasi (2002: 138) dat de betekenis van streekidentiteit nog steeds onduidelijk is, ondanks dat het al langere tijd een belangrijk element is in geografisch onderzoek. Met andere woorden, het begrip streekidentiteit is een complex begrip dat moeilijk exact te definiëren is. Dat hoeft ook niet, schrijft Tempelman (1999: 71), want de vraag ‘wat streekidentiteit doet’ is veel interessanter. Toch lijkt er in de sociale geografie – en dan voornamelijk bij de aanhangers van de constructivistische benadering – overeenstemming te zijn over een aantal fundamentele aspecten (zie ook Groote et al. 2000). Deze aspecten worden in deze paragraaf afzonderlijk behandeld. Het onderscheiden van deze aspecten is bedoeld als een analytisch hulpmiddel bij het blootleggen van de inhoud van het begrip streekidentiteit. In het gebruik van het begrip worden de aspecten niet afzonderlijk, maar als nauw verbonden beschouwd.

Streekidentiteiten zijn sociale constructies

Streekidentiteiten worden in dit onderzoek niet gezien als ‘natuurlijke’ en ‘objectieve’ karakteristieken van een gebied, maar er wordt van uitgegaan dat identiteiten worden toegekend door mensen. Wij, als individuen of als groep, kennen identiteiten toe aan een

streek en dit wordt aangeduid als het construeren of produceren van streekidentiteiten (Entrikin 1996). Hieruit volgt dat streekidentiteiten, net als streken zelf, sociale constructies zijn, of zoals Allen et al. (1998: 2) schrijven: “they are not ‘out there’ waiting to be discovered; they are our (‘and others’) constructions”. Streekidentiteiten verwijzen dan naar de gevoelens, de ervaringen en de beelden die mensen hebben van een gebied. Streken krijgen dan bepaalde waarden en betekenissen.

Streekidentiteiten zijn gerelateerd aan sociale relaties en zijn ‘acts of power’

Omdat streekidentiteiten worden geconstrueerd of geproduceerd door actoren zijn ze verankerd in sociale relaties (Rose 1995: 88). Beleidsmakers, academici, ondernemers, toeristen en bewoners zullen allemaal op verschillende wijzen hun ‘verhaal’ vertellen. Dit betekent dat verschillende actoren streken op uiteenlopende manieren ervaren, beleven, interpreteren en representeren. Op hetzelfde tijdstip kunnen daarom verschillende identiteiten aan een streek worden toegekend. In dit verband benadrukken Holloway en Hubbard (2001: 112) dat plaatsen altijd veelvoudige identiteiten hebben: “Different social groups engage with places in very different ways, so that places can be experienced in different ways according to a person’s gender, social class, ethnicity and so on”. In dit onderzoek wordt de meervoudsvorm van identiteit gebruikt. De suggestie die hierdoor wordt gecreëerd is dat verschillende streekidentiteiten, gevormd op basis van individuele of collectieve ervaringen van verschillende mensen, kunnen worden toegekend aan een streek (Kneafsey 1998: 112).

Sommige actoren zullen actiever zijn in de constructie of productie van streekidentiteiten. Bepaalde (groepen van) actoren hebben meer macht om hun ideeën over hoe een streek eruit moet zien te laten domineren, terwijl anderen relatief machteloos zijn (zie Paasi 2001: 13; Brace 2003: 129). Volgens Holloway & Hubbard (2001: 112) is het mogelijk dat verschillende betekenissen die mensen toekennen aan plaatsen (of streken) worden genegeerd ten gunste van de betekenissen die meer machtige sociale groepen, welke ook meer mogelijkheid hebben om streekidentiteiten te definiëren, toekennen aan streken. Politici, projectontwikkelaars, de media en onderzoekers hebben bijvoorbeeld meer middelen om dominante identiteiten te produceren dan de bewoners en bezoekers van een streek. De machtsverhouding tussen (groepen van) actoren bepaalt daarom voor een belangrijk deel welke identiteiten dominant zijn in een streek. Streekidentiteiten kunnen dan ook altijd worden beschouwd als ‘acts of power’ (Paasi 2001: 19). Dit hangt mede samen met de doelstellingen van de actoren. In dit onderzoek wordt er dan ook van uitgegaan dat actoren identiteiten construeren om bepaalde doelen te bereiken. Belangrijke vragen zijn dan: welke actoren construeren identiteiten en wat is het doel van deze identiteitstoekenning?

Streekidentiteiten worden opgehangen aan de kenmerken van een gebied

Naast de sociale relaties worden de identiteiten van een streek gevormd door de specifieke kenmerken en kwaliteiten die aan een gebied worden toegekend. Brace (2003: 128) onderzoekt bijvoorbeeld de invloed van landschap op identiteitstoekenning en stelt daarbij dat: “Landscapes are undoubtedly very important to the constitution of national identity; they give shape to the imagined community of the nation”. Deze specifieke kenmerken en kwaliteiten worden gekleurd door de manieren waarop actoren ze ervaren en representeren (zie Massey & Jess 1995: 218). Niet iedereen kijkt op dezelfde manier naar of voelt hetzelfde bij een bepaald landschap, gebouw of monument. Actoren kennen die kenmerken toe aan een streek die zij zelf relevant en onderscheidend vinden. Deze kunnen variëren van landschapskenmerken, historische gebeurtenissen, tradities en gebruiken tot symbolische kenmerken zoals vlaggen. Deze kenmerken worden ‘identity markers’ genoemd. Het gaat hierbij om de tekens die mensen gebruiken om een gebied te onderscheiden van andere gebieden (Tempelman 1999: 74). Ook hier spelen de machtsrelaties tussen actoren een rol. Actoren met meer gezag en middelen bepalen welke kenmerken van een gebied op de kaart worden gezet.

Streekidentiteiten zijn verankerd in het verleden

Vaak zijn de kenmerken van gebieden gerelateerd aan het verleden. Omdat de toekomst nog niet bekend is hangen actoren identiteiten op aan kenmerken die wel bekend zijn. Het verleden speelt dus een belangrijke rol in de constructie van streekidentiteiten. Ashworth (1994a: 16) definieert het actuele gebruik van het verleden als ‘heritage’, dat kan variëren van historische gebeurtenissen en personen tot de plaatsen en streken waarmee het verleden of elementen uit het verleden geassocieerd worden. Actoren gebruiken vooral die historische elementen die zij zelf als interessant en bindend zien voor een streek. Dit kunnen bestaande elementen of nieuw verzonden producten zijn. Hierbij gaat het om hoe de actoren zelf zouden willen dat een gebied eruit zou zien. Het verleden wordt vaak als een nostalgisch product gerepresenteerd (Kneafsey 2000: 38), zoals een folkloristische markt waar op “authentieke” wijze geproduceerde streekproducten worden aangeboden. Een belangrijke rol is hier ook weggelegd voor toeristische activiteiten, niet alleen om meer toeristen te trekken maar ook door het gebruik van elementen uit het verleden. Voorbeelden zijn molens die nog in werking zijn als toeristische attractie en fabrieken die tegenwoordig dienst doen als musea. Desondanks verbeelden actoren verschillende constructies van het verleden waardoor ook de constructies van streekidentiteiten dynamisch zijn.

Streekidentiteiten zijn dynamisch

Zoals beschreven zijn streekidentiteiten afhankelijk van de prioriteiten en doelstellingen van actoren. Deze kunnen onderhevig zijn aan veranderingen. Bijvoorbeeld de machtsbalans tussen actoren kan veranderen, de doelstellingen van actoren kunnen veranderen, nieuwe actoren kunnen zich vestigen in het gebied en nieuwe regionale functies kunnen

belangrijk worden (Groote et al. 2000). Ook Paasi (2001) stelt dat identiteiten context afhankelijk zijn en daarom onderhevig zijn aan veranderingen. Als argument geeft hij aan dat dit is gebaseerd op het feit dat identiteiten doorgaans samengaan met sociale praktijken en rituelen die kunnen veranderen (p. 19). Het gevolg is dat de toegekende streekidentiteiten worden aangepast en veranderd. Hieruit volgt dat streekidentiteiten dynamische inhouden hebben die in de tijd kunnen veranderen.

Samengevat kan worden vastgesteld dat streekidentiteiten geen vaste gegevens zijn maar sociale constructies. De doelstellingen van actoren zijn bepalend in de constructie van identiteiten. Hieruit vloeit voort dat verschillende actoren op hetzelfde tijdstip uiteenlopende identiteiten toekennen aan één en dezelfde plaats. Streekidentiteiten kunnen dus worden beschouwd als meerlagige concepten. Elke nieuwe laag zorgt voor een wisselwerking met al bestaande lagen, in zoverre dat nieuwe karakteristieken en veranderingen kunnen gaan plaatsvinden (Massey & Jess 1995: 221).

2.4 Verschillende typen actoren

In de vorige paragraaf is uiteengezet dat de identiteiten van streken worden geconstrueerd door verschillende actoren en dat het toekennen van streekidentiteiten uit verschillende onderling samenhangende aspecten bestaat. In navolging van Frouws (1998) worden deze aspecten discoursen genoemd. Volgens hem is de analyse van discoursen een methodologisch hulpmiddel bij het interpreteren van sociale en politieke processen. Het draait dan om onderzoek naar de constructie van de wereld door specifieke actoren onder specifieke omstandigheden (Jones 1995). Discoursen kunnen worden omschreven als de kennis die we hebben van de wereld die uitmaakt hoe we denken en praten over deze wereld en hoe we deze verbeelden. “It refers to groups of statements which structure the way a thing is thought, and the way we act on the basis of that thinking” (Rose 2001: 136) en “it implies that the way we discuss issues may also impact on how we act and how those issues are re-produced” (Crang 1998: 190). Het gaat niet alleen om de taal die wordt gesproken maar ook om de mensen die dit doen en met welk doel. Discoursen vormen een machtspositie tussen verschillende actoren: “By controlling discourse, powerful groups in society are able to control, not just *what* people know, but *how* people know – the way people think about things” (Holloway & Hubbard 2001: 149).

Jones (1995: 38) onderscheidt vier verschillende typen discoursen en daarmee samenhangend kunnen verschillende typen actoren worden onderscheiden. Ten eerste het leken discours dat samenhangt met de interpretatie en constructie van plaatsen in het dagelijks leven van mensen. Ten tweede het populaire discours dat duidt op de constructie van plaatsen vanuit de verschillende culturele en maatschappelijke structuren, zoals massacommunicatie, kunst en literatuur. Ten derde het professionele discours dat wordt om-

schreven als die interpretaties van plaatsen door mensen die op een beroepsmatige manier betrokken zijn bij de ontwikkeling van een streek. Het gaat dan om bijvoorbeeld beleidsmakers, planners, natuurbeschermers en ontwikkelaars gericht op toerisme en/of landbouw. Het professionele discours verschilt van het leken discours omdat ze breder communiceren dan individuen. Volgens Jones (1995: 38) kan zo een groter publiek, van lokaal tot internationaal, worden bereikt. Als laatste wordt het academische discours genoemd dat sterk is verweven met het professionele discours. Het gaat hier alleen om die personen die vanuit een wetenschappelijke discipline een object bestuderen. De verwachting is dat deze verschillende typen actoren op verschillende manieren en met verschillende doelstellingen identiteiten toekennen.

2.5 ‘Identifying with’, ‘identifying against’ en ‘not identifying’

Verschiedende manieren van identiteitstoekenning met streken kunnen worden onderscheiden. Dit wordt onder meer bepaald door de gevoelswaarden en emotionele binding met een plaats of streek, ook wel ‘sense of place’ genoemd (zie Massey & Jess 1995; Rose 1995; Kneafsey 1998; Holt-Jensen & Fullerton 1999). De gevoelens met een streek kunnen per actor verschillen en daardoor kunnen verschillende identiteiten worden toegekend. Bewoners of voormalige bewoners (‘intern’ of ‘insiders’) kunnen bijvoorbeeld andere gevoelens met een streek hebben en kunnen andere identiteiten toekennen dan de mensen die niet in de streek wonen maar van ‘buiten’ komen (‘extern’ of ‘outsiders’). Hieruit volgt dat de woonduur van invloed kan zijn op identiteitstoekenning (Paasi 2002). Mensen die in een streek zijn geboren en getogen kennen er veelal andere identiteiten aan toe dan mensen die nog maar kort verblijven in een streek. Hay (1998: 246) benadrukt hierbij dat mensen die kunnen worden beschouwd als ‘insiders’ meestal een *rooted sense of place* hebben door persoonlijke binding, maatschappelijke betrokkenheid en een hecht sociaal netwerk. Mensen die slechts een korte periode hebben doorgebracht in een gebied, bijvoorbeeld een vakantie, hebben eerder een “sense of place due to fleeting appreciation” (Hay 1998: 246). Het gaat dan als het ware om een vluchtige of *fleeting sense of place*, dat kan worden beschreven als een waardering van voorbijgaande aard.

Ook bewoners onderling kunnen verschillende gevoelswaarden hebben met een gebied. Met name persoonlijke omstandigheden hebben hier invloed op in de vorm van het persoonlijke verleden waarin ervaringen en sociale netwerken zijn opgebouwd (zie Paasi 2002). Paasi legt in dit perspectief een relatie met sociaal-economische klasse, religie, geslacht en etniciteit: “A poor black single-parent woman certainly lives in a different world from a white male manager, even if they were born on the same day and live in the same city” (1991: 251). Generatieverschillen kunnen tevens worden beschouwd als belangrijk voor het bestaan van verschillen in identiteitstoekenning (Paasi 1991; Hay 1998).

Ouderen die al veel met en in het gebied hebben meegemaakt zullen in het algemeen sterkere gevoelens met een streek hebben dan jongeren die deze ervaringen niet delen.

Rose (1995) onderscheidt drie verschillende manieren waarop gevoelens verbonden kunnen worden aan het begrip streekidentiteit. Dit zijn 'identifying with', 'identifying against' en 'not identifying'. 'Identifying with' zijn de positieve identiteiten die worden toegekend aan een streek als een persoon zich daar comfortabel, veilig en thuis voelt. Een deel van hoe een persoon zichzelf definieert wordt gesymboliseerd door bepaalde kwaliteiten van deze streek. 'Identifying against' zijn de positieve streekidentiteiten die ontstaan omdat mensen negatieve identiteiten toekennen aan andere streken. Het gaat dan om gevoelens van 'wij' (us) tegen 'die anderen' (others), of de verschillen tussen de streek die 'thuis' is en de streek die 'ver weg' is. Negatieve identiteiten ontstaan ook als de gevoelens met een streek zelf negatief zijn zodat een persoon zich er niet meer thuis voelt en zo snel mogelijk weg wilt. Dit kan bijvoorbeeld ontstaan door een vervelende gebeurtenis of door angstgevoelens. Het onderscheid tussen 'us' en 'others' is een belangrijk element bij het vormen van identiteiten want door dit onderscheid bepalen actoren tot welke groep ze behoren. Volgens Paasi (1997: 43) hoeft dit niet per definitie negatief te zijn omdat bewoners van een gebied zich door het onderscheiden van 'anderen' makkelijker met een streek vereenzelvigen en identificeren. Verder noemt Rose (1995: 96) 'not identifying' met een streek, waarmee wordt bedoeld dat de gevoelens met een streek irrelevant zijn voor mensen. Het gevoel met één speciaal gebied is bijvoorbeeld zo sterk dat er weinig interesse is voor andere streken. Hieronder kan ook het niet bekend zijn met een gebied worden gerekend omdat men er niet mee in aanraking is gekomen. Een streek is dan bij wijze van spreken blanco.

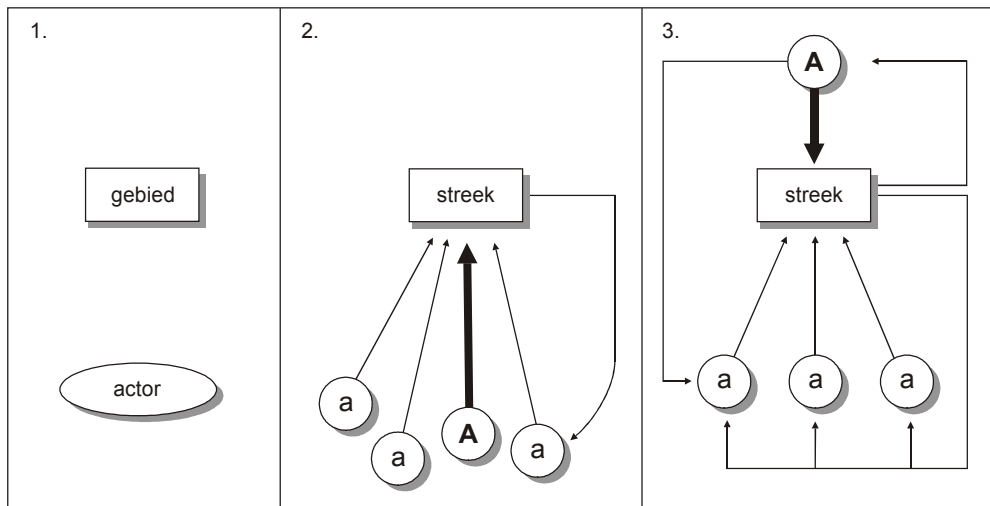
Omdat de gevoelens voor een gebied onderhevig zijn aan veranderingen zijn de drie genoemde manieren van identificatie uitwisselbaar. Op achttienjarige leeftijd wil een persoon bijvoorbeeld zo snel mogelijk weg uit een plattelandsdorp omdat daar niks te beleven is ('identifying against'), terwijl op oudere leeftijd de rust van datzelfde dorp juist de belangrijkste beweegreden is om daar weer te gaan wonen ('identifying with'). Het toekennen van identiteiten blijkt echter niet gebonden te zijn aan de fysieke aanwezigheid van mensen in een specifieke regio. Het komt voor dat de gevoelens met een streek bij mensen geëmigreerd naar het buitenland of verhuisd naar een andere deel van het land, sterker zijn dan wanneer ze in het thuisland of de 'eigen' streek waren blijven wonen. Massey en Jess (1995: 230) stellen in dit perspectief dat het voor deze mensen eerder de mobiliteit dan de stabiliteit is die het denken over plaatsen bepaalt.

Het onderscheid in de verschillende manieren van identificeren maakt duidelijk dat actoren verschillende gevoelens kunnen hebben met één streek en daardoor verschillende identiteiten toekennen. Naast de verschillende gevoelens kan ook de houding tegenover een streek ervoor zorgen dat verschillende gedragspatronen tentoongespreid worden. Dit kan afhangen van de doelstellingen en de machtspositie van actoren.

2.6 Het belang van machtsverhoudingen

De machtspositie van actoren heeft invloed op het toekennen van streekidentiteiten. Dit betekent dat streekidentiteiten ‘acts of power’ zijn (zie paragraaf 2.3). Drie mogelijke situaties zijn dan denkbaar, die in figuur 2.1 worden weergegeven. De beschrijving van deze drie situaties maakt duidelijk dat er verschillende machtsverhoudingen spelen in een streek met het gevolg dat er verschillende identiteiten worden geproduceerd en gereproduceerd.

In de eerste situatie heeft een actor geen relatie met een gebied. De actor is bijvoorbeeld niet bekend met het gebied en heeft er dus geen beeld van of binding mee. Dit betekent dat er geen identiteiten worden toegekend en daarmee staat deze situatie gelijk aan het proces van ‘not identifying’.

a = actor

A = actor met meer macht in handen

Figuur 2.1: drie situaties van identiteitstoekenning

In zowel de tweede als de derde situatie worden wel identiteiten toegekend en dit kunnen positieve ('identifying with') of negatieve ('identifying against') identiteiten zijn. In paragraaf 2.3 is beschreven dat streekidentiteiten altijd worden opgehangen aan de kenmerken van een streek. Dit betekent dat er niet wordt begonnen vanuit een nul situatie maar dat actoren altijd reageren op bepaalde bestaande kenmerken. Actoren bepalen een standpunt aan de hand van deze kenmerken. In zowel situatie twee als drie is dit zichtbaar aan de pijlen vanuit de streek naar de actoren. Dit betekent feitelijk dat actoren altijd reproduceren. Omdat het onderscheid in machtsverhoudingen tussen actoren duidelijk te maken

wordt er desondanks gesproken over de productie (situatie 2) en de reproductie (situatie 3) van streekidentiteiten.

De tweede situatie omschrijft de productiefase. Verschillende actoren (hetzij individueel, hetzij collectief) kennen identiteiten toe aan een gebied, bijvoorbeeld omdat ze daar wonen of werken. Dit kunnen actoren uit het leken, professionele, populaire en academische discours zijn. Een streek krijgt dan betekenis en wordt symbolisch weergegeven in de naam, vorm, locatie etc. Op deze manier wordt een streek gevormd en geproduceerd. Verwacht wordt dat sommige actoren meer betrokken zijn bij het produceren van identiteiten dan anderen. Het gaat dan om actoren die bijvoorbeeld beroepsmatig (professionele en academische discours) interesse hebben in een gebied of die invloed uit kunnen oefenen via de media (populaire discours). Deze actoren produceren identiteiten vanuit een bepaalde doelstelling en hebben zo meer invloed op het gebied en op gebiedsontwikkeling. Dit betekent dat deze actoren meer macht in handen hebben en in de figuur worden deze aangegeven met een hoofdletter A. Deze actoren zijn vaak de producenten van identiteiten (zie ook Paasi 1997: 41).

De derde situatie kan worden omschreven als de reproductiefase. Actoren met macht produceren bepaalde identiteiten van een streek. Deze identiteiten hebben invloed op andere actoren omdat ze in belangrijke mate bepalen hoe een streek wordt gezien en beleefd. Minder dominante actoren kunnen dan deze streek op een volledig andere manier interpreteren, en daarmee ook verschillende identiteiten toekennen. Ze reproducteren en consumeren de identiteiten van de actoren met een grotere machtspositie. Een simpel voorbeeld is een persoon die in een gebied wandelt zonder informatiegids. Deze situatie zal dan vallen in de productiefase want de persoon zelf beslist welke kenmerken van het gebied worden geïnterpreteerd. Wandelt dezelfde persoon juist met een gids door hetzelfde gebied dan is de situatie anders. De gids is gemaakt door een actor die in dit geval gezien kan worden als de machtige actor. Deze heeft ervoor gekozen om bepaalde kenmerken van een gebied wel of niet op te nemen in de gids en zorgt zo dat bepaalde elementen opvallen. Dit kan zijn via de teksten of via de foto's. Tevens is dit mogelijk via persberichten, advertenties of andere communicatiemiddelen. Communicatie is dan ook essentieel in de reproductie van streekidentiteiten (zie paragraaf 2.8).

2.7 De betekenis van een veranderende context

Het toekennen van streekidentiteiten staat niet op zichzelf, maar vindt plaats binnen een bepaalde context. Deze context is afhankelijk van hoe een streek wordt ervaren, beïnvloed en geconstrueerd door actoren. Treden er veranderingen op in de context waarbinnen streekidentiteiten worden toegekend dan zullen er ook veranderingen optreden in de identiteitstoekenning zelf. Dit heeft alles te maken met veranderingen in de gevoelswaarde met een gebied (paragraaf 2.5). Deze is bijvoorbeeld intenser wanneer het gevoel opkomt

dat de ‘eigen’ streekidentiteiten worden aangetast (zie bijvoorbeeld Paasi 2002). Zo kunnen bepaalde gebiedsontwikkelingen als bedreigend worden ervaren, waardoor meestal positieve gevoelens voor een streek opkomen bij mensen. Vaak is men zich zelfs niet bewust van deze gevoelens totdat er bijvoorbeeld plannen worden ontwikkeld die een wijziging brengen in de specifieke kenmerken van een streek, zoals bouwprojecten of territoriale herindelingen. Dit kan worden gezien als een competitie-effect (Fellmann et al. 2003: 195) waarbij ervan wordt uitgegaan dat bepaalde streekidentiteiten pas belangrijk worden als deze bedreigd worden door competitie van andere streekidentiteiten. Veranderingen in de gevoelswaarden zijn dus veelal het gevolg van ruimtelijke, economische en sociaal-culturele veranderingen.

In paragraaf 2.3 is beschreven dat omgevingskenmerken ingezet worden bij het toekennen van streekidentiteiten. Veranderingen in de omgeving kunnen van invloed zijn op de wijze waarop streekidentiteiten worden toegekend. Dit kunnen veranderingen zijn die op de fysieke inrichting van een gebied betrekking hebben, zoals de aanleg van een recreatiepark of een bedrijventerrein, maar ook veranderingen in de waardering voor een gebied. Dit laatste heeft te maken met beeldvorming. Een goed voorbeeld is de nieuwe waardering voor het landelijk gebied. Platteland wordt steeds minder als land- en tuinbouw gebied gezien maar meer als een gebied geassocieerd met een veelvoud aan functies, zoals wonen, recreatie en toerisme en natuur- en landschapsbehoud (zie bijvoorbeeld Cloke & Goodwin 1992; Huigen 1996b). Uit onderzoek van Haartsen (2002) blijkt dat dit vooral te maken heeft met een veranderende beeldvorming en minder met de daadwerkelijke veranderingen zelf.

Ook veranderingen in economische omstandigheden beïnvloeden de context van identiteitstoekenning. Dit hangt samen met economische voorspoed of recessie. Ondernemers zullen bijvoorbeeld eerder geneigd zijn om een nieuwe vestiging te openen of nieuwe productontwikkelingen door te voeren tijdens een economische groeifase (zie Waalkens et al. 1995). Ook zullen mensen dan eerder geneigd zijn hun woonwensen te verwezenlijken met een huis in een groene omgeving (Huigen & Meijering, te verschijnen). De druk op bepaalde gebieden zal dan groter worden.

Contextuele veranderingen in een gebied worden tevens beïnvloed door veranderingen in de machtsverhoudingen van actoren. Deze veranderingen zijn met name zichtbaar in landelijke gebieden. Kneafsey (2000: 38) maakt hiertoe onderscheid in historisch gelaagde sociale relaties en nieuwe sociale relaties. Historisch gelaagde sociale relaties verwijzen naar de houding tegenover gebruiken, tradities en de gemeenschap zelf. Landbouw, bijvoorbeeld, is lang de traditie geweest waaromheen streekidentiteiten van landelijke gebieden zijn gevormd. Nieuwe landbouwtechnieken en de afnemende rol van de landbouw in het algemeen, hebben ervoor gezorgd dat sociale relaties veranderd zijn (Cloke & Goodwin 1992; Huigen 1996b). In toenemende mate bestaat de kans dat nieuwe actoren de plattelandsruimte een ander aanzien geven. Dit komt overeen met wat Kneafsey ‘nieuwe sociale relaties’ noemt, oftewel nieuwe verhoudingen in de machtsorde. Voorbeelden zijn

de economische en institutionele relaties van actoren met andere gebieden, zoals de ontwikkeling van nieuwe ondernemersactiviteiten, nieuwe bewoners en de toename van nieuwe trends als eco- en cultuurtoerisme (Kneafsey 2000: 38). Ook ideeën van buitenaf passen bij deze nieuwe sociale relaties. Verwacht wordt dat in toenemende mate niet de boeren of andere aan de autochtone bevolking gerelateerde groepen bepalen wat er in een gebied plaatsvindt, maar juist nieuwe groepen actoren (Brouwer 1999; Kneafsey 2000). Dit kan in zoverre gevolgen hebben voor identiteitstoekenning dat bijvoorbeeld nieuwe bewoners met een stedelijke achtergrond, recreanten en toeristen andere ideeën met en beelden hebben over een streek dan de autochtone bewoners (zie Hay 1998). De mogelijkheid bestaat dat dit voor conflictsituaties kan zorgen omdat niet wordt voldaan aan verwachtingspatronen. Nieuwe bewoners van landelijke gebieden verwachten wellicht een idyllische, rustige en groene omgeving, door Heins (2002: 31) de ‘pull-factoren’ voor de keuze van een landelijke woonlocatie genoemd, terwijl de werkelijkheid misschien anders is. De verwachte rustige omgeving kan bijvoorbeeld worden verstoord door geluiden van agrarische activiteiten.

Samengevat kan worden geconstateerd dat identiteiten onderhevig zijn aan veranderingen omdat de context waarbinnen identiteiten worden toegekend verandert. Dit kan zijn door veranderingen in de fysieke inrichting van streken of door veranderingen in beeldvorming. Ook vallen hieronder de veranderingen die kunnen plaatsvinden als de doelstellingen van actoren en de machtsverhoudingen tussen actoren veranderen. Hieruit volgt dat streekidentiteiten voortdurend worden gereproduceerd en getransformeerd door de ideeën, gewoontes en beeldvorming van actoren.

2.8 De relatie tussen communicatie en identiteitstoekenning

In de productie en reproductie van streken en streekidentiteiten is communicatie van, met en tussen actoren essentieel. Streekidentiteiten worden namelijk door allerlei vormen van communicatie geproduceerd (Halfacree 1993; Rose 1995; Hall 1997a). Het is zelfs zo dat streekidentiteiten niet onafhankelijk van taal kunnen worden begrepen. Dit betekent dat streekidentiteiten en streken pas betekenis krijgen als communicatie plaatsvindt (Holloway & Hubbard 2001). Het gaat hierbij niet zozeer om het communiceren zelf maar om de betekenis die wordt geproduceerd via het communiceren (Hall 1997b; Holloway & Hubbard 2001). Dit kan, ten eerste, door vormen van massacommunicatie, zoals televisie, kranten, reclamemateriaal, schilderijen, streekromans, muziek en films. Dit leidt volgens Paasi (1986a: 133) tot ‘ideal identification’, dat gericht is op het beeld van een streek dat door actoren in de media wordt gecommuniceerd en gerepresenteerd. Dit beeld beschrijft op zo’n manier een verhaal dat kenmerken uit het verleden en heden van een streek op een selectieve manier worden samengebracht. Ten tweede kunnen streekidentiteiten tot uit-

drukking worden gebracht door interpersoonlijke communicatie, zoals de alledaagse conversatie tussen mensen en het daadwerkelijke contact met een gebied. Paasi (1986a: 133) noemt dit ‘factual identification’, of de “actual (usually face-to-face) relationships between individuals, which are connected with a region in some manner”. Door communicatie circuleren bepaalde beelden van streken die gedachten en gevoelens bij anderen oproepen (Hall 1997a; Barker 1999). De gevoelens, gedachten en beelden die worden gecommuniceerd worden ook wel sociale representaties genoemd (Moscovici 1984; Halfacree 1993; Hall 1997a; Holloway & Hubbard 2001).

In deze paragraaf wordt ingegaan op de betekenis van sociale representaties in identiteitstoekenning. Tevens wordt ingegaan op het verschijnsel dat sociale representaties van streekidentiteiten kunnen worden gebruikt bij het creëren van een ‘realiteit’ om bepaalde producten en activiteiten te verkopen. In dit onderzoek is ervan uitgegaan dat dit onderdeel is van een proces van commodificatie.

2.8.1 Sociale representaties

Sociale representaties, of kortweg representaties, zijn sociale constructies waarbij tekens en symbolen worden gebruikt om met anderen te communiceren en betekenis te geven aan iets of iemand (Hall 1997b; Holloway & Hubbard 2001). Hiertoe worden elementen als woorden, geluiden, visuele beelden, uitdrukkingen en lichaamstaal gebruikt. Representaties genereren ‘betekenis’ en brengen informatie over omdat mensen met elkaar communiceren en informatie overdragen via de toepassing van ‘signs’ (Hall 1997a; Holloway & Hubbard 2001). In ons dagelijks leven zijn we constant omgeven door representaties, want “People are always trying to tell us things about themselves, about other people, about home places and foreign places, about object or about experiences and feelings” (Holloway & Hubbard 2001: 144).

Elke representatie bevat twee elementen, namelijk een mentaal deel en een ‘taal’ deel (Bourdieu 1991; Hall 1997b; Van der Vaart 1998). Mentale representaties gaan over de ontwikkeling van gedachten over mensen, objecten, gebeurtenissen, bepaalde ideeën, interesses etc. Zonder deze gedachten kunnen geen betekenissen gegeven worden aan de wereld. Mentale representaties krijgen pas betekenis als daar over wordt gecommuniceerd. Door Hall (1997b: 18) wordt dit ‘taal’ genoemd. Het is niet mogelijk om een betekenis of waardering over iets of iemand door te geven zonder ‘taal’ te gebruiken. Taal wordt opgevat als meer dan praten of schrijven, want het gaat bijvoorbeeld om representaties in zowel teksten (boeken, kranten) als geluiden (muziek) en voorwerpen (emblemen, vlaggen, badges). Deze tekens en symbolen worden gecreëerd met de bedoeling om kennis en gedrag te delen. Ze verbeelden de concepten en beelden uit onze gedachten en worden gezien als een medium waardoor gedachten, ideeën en gevoelens worden verbeeld. Repre-

sentaties via deze taal van tekens en symbolen zijn daarom van essentieel belang in de productie en reproductie van streekidentiteiten.

Representaties van een streek tonen hoe verschillende actoren een streek definiëren en interpreteren. Crouch (1992) geeft voor het landelijk gebied aan dat mensen hun eigen beeld van het platteland maken en vormen, omdat ze beelden vanuit hun eigen culturele omgeving (her)interpreteren (zie ook Jones 1995). Dit betekent dat personen (die bijvoorbeeld naar een film kijken) door de visualisatie of beschrijving van streken bepaalde beelden over deze streken krijgen en hierdoor bepaalde identiteiten toekennen. Het toekennen van identiteiten kan dan worden gezien als een proces van beeldvorming: “Identities are defined and contested, and at times naturalized, through representational practices and individual performances” (Del Casino Jr & Hanna 2000: 24). Dit betekent ook dat representaties van streken de ervaringen van mensen, en daarmee hun gedrag, met deze streken kunnen beïnvloeden (Holloway & Hubbard 2001). Een streek wordt bijvoorbeeld op verschillende manieren in diverse bronnen weergegeven en daardoor worden verschillende beelden van deze streek gerepresenteerd. Dit kan leiden tot verschillen in identiteitstoekenning.

2.8.2 Commodificatie

Sociale representaties worden op zo’n manier vormgegeven dat ze de interesses, ideeën en veronderstellingen van mensen weergeven. Op deze manier vormen en hervormen actoren een bepaalde ‘werkelijkheid’ (Paasi 2002) zodat ze invloed uitoefenen op de productie van streekidentiteiten. In een toeristische folder worden bijvoorbeeld alleen de mooie plekken aangegeven op foto’s en wordt alleen ingegaan op de kenmerken die een bezoek aan het gebied bijzonder maken. Er wordt dan een utopische ‘ideal identity’ geconstrueerd (Paasi 2001: 20). De representaties zijn dan zelf onderdeel van het economische handelswaar waarbij het gaat om het verhandelen van bepaalde producten en activiteiten. Deze handelswaar wordt ook wel ‘commodities’ genoemd. Commodities zijn die objecten die worden geproduceerd om verhandeld te worden (Johnston et al. 2000; Barker 2004) en commodificatie kan worden gezien als het proces waarbij verhandelbare ‘commodities’ worden getransformeerd uit niet verkoopbare aspecten, zoals het verleden (Ashworth 1994b). Volgens Ray (1998, 1999) en Kneafsey (2000, 2001) heeft de commodificatie van gebieden, in hun geval het landelijk gebied, betrekking op het opwaarderen van een ‘plaats’ door het gebruik van culturele identiteiten binnen het proces van ‘productie’. Het gaat dan om het streven van actoren naar een toename van belangstelling voor een gebied door het gebruik van uiteenlopende symbolen in producten. Dit wordt door hen de ‘cultuur-economische benadering’ van rurale ontwikkeling genoemd, en Ray (1998: 4) omschrijft dit begrip als “the territory, its cultural system and the network of actors that construct a set of resources to be employed in the pursuit of the interests of the territory”.

Worden streekidentiteiten gebruikt in bijvoorbeeld de promotie van producten, dan zullen de representaties die worden gegenereerd de betekenis van een streek versterken. Commodificatie heeft dan betrekking op de relatie tussen product en streek. Zo stellen Bell en Valentine (1997) dat elk product dat op een bepaalde manier een binding heeft met een streek, het maakt niet uit in welke mate ‘verzonnen’, kan worden verkocht als typerend voor die streek. Producten en activiteiten worden ontwikkeld met een bepaald doel en de identiteiten van een streek kunnen worden gebruikt als middel om dit doel te bereiken. Streekidentiteiten worden dan niet zomaar geconstrueerd, maar worden ingezet bij de verkoop van producten. In dit onderzoek wordt commodificatie dan ook omschreven als het gebruik van streekidentiteiten bij het verhandelen van producten en activiteiten. Moran (1993) toont dit aan met het voorbeeld van Franse wijnen. In Frankrijk is wijn verzekerd van een ‘copyright’ als deze wordt geëxploiteerd vanuit een specifieke regio. Dit wordt ook wel de *appellation d’origine contrôlée* genoemd. Identiteiten van de (wijn) producten worden zo teruggekoppeld aan identiteiten van streken. Ray (1998: 10) interpreteert dit als: “A wine identity is constructed from its territory of origin and then the identity of the territory itself is enhanced by being known as the source of the wine product”.

De producten en activiteiten worden geproduceerd door de verschillende actoren in het ‘commodity’ systeem (Bell & Valentine 1997), maar zullen vooral gebruikt worden door actoren in het professionele discours (zie Paasi 2001). Dit kunnen bestaande producten zijn waarbij er een binding is met het verleden van een streek, of nieuw ontwikkelde producten waarbij een binding met het gebied wordt gecreëerd. In toenemende mate is dit te zien in het aantal landbouwproducten dat wordt verkocht als streekspecifiek (Huigen & Strijker 1998; Ilbery & Kneafsey 1998). Bestaat er geen streekproduct dan wordt op een product het label ‘uit deze streek afkomstig’ geplakt. Voor de inkapseling van streken in deze producten worden vaak uiteenlopende culturele symbolen gebruikt (Ray 1998). Te denken valt bijvoorbeeld aan het gebruik van landschappelijke kenmerken in een logo of advertentiemateriaal, de ontwikkeling van regionale handelsmerken en de commodificatie van het verleden in de toeristenindustrie (Ashworth & Graham 1997). De productie van streekidentiteiten is dan deels gebaseerd op de ‘verkooptechniek’ van actoren bij de ontwikkeling van producten en activiteiten. Afhankelijk van de doelgroep en doelstelling zullen actoren die identiteiten gebruiken die hen het beste helpen bij de verkoop van hun product. Een ondernemer in de recreatieve sector gebruikt andere identiteiten van een streek om een product of activiteit te verkopen, dan een natuurbeschermer.

2.9 Van concepten naar empirie

In dit hoofdstuk zijn de betekenissen van streekidentiteiten aan bod gekomen en is uiteengezet in welke contexten identiteiten worden toegekend aan een streek. Om een relatie te

kunnen leggen tussen deze conceptuele discussie en het empirisch onderzoek (hoofdstukken 3 tot en met 7) is een aantal keuzes gemaakt.

Zoals beschreven in paragraaf 2.2 wordt de constructivistische benadering van streekidentiteit gevolgd. Dit betekent dat ervan wordt uitgegaan dat streekidentiteiten sociale constructies zijn en dat actoren met verschillende doelstellingen verschillende identiteiten toekennen. Hiertoe zijn verschillende typen actoren omschreven die invloed hebben op de productie en reproductie van streekidentiteiten, namelijk actoren uit het leken, populaire, professionele en academische discours. In dit onderzoek staan de actoren uit het professionele discours centraal en dan met name het discours gericht op gebiedsontwikkeling. Deze actoren, zoals natuurorganisaties en toeristische ondernemers, gebruiken strategieën om hun doelstellingen te bereiken (zie Brouwer 1999). Het concept identiteit kan zo'n strategisch middel zijn. Actoren gebruiken dan specifieke waarden en betekenissen van een gebied omdat ze daar bepaalde bedoelingen mee hebben. Dit kan zijn om bijvoorbeeld cultuurhistorisch en natuurlijk erfgoed te behouden, om een gebied onder de aandacht te brengen bij een grotere groep mensen, om meer bezoekers te trekken of om subsidie te krijgen voor projecten. Binnen de actoren van het professionele discours kunnen de doelstellingen verschillen en daarmee ook het gebruik van streekidentiteiten. Vanuit dit standpunt is het interessant om te onderzoeken over 'wiens' identiteiten we het nu eigenlijk hebben en 'welke' identiteiten worden toegekend.

Communicatie is een essentieel onderdeel in de productie en reproductie van identiteiten. Omdat actoren in het professionele discours identiteiten altijd toekennen met een bepaalde doelstelling zal de communicatie hierover ook tot stand komen met een bepaald doel voor ogen. Streekidentiteiten kunnen onderdeel uitmaken van het proces van commodificatie wanneer ze worden gebruikt in het verhandelbaar maken van producten en activiteiten. In dit perspectief wordt onderzocht in welke mate streekidentiteiten worden gebruikt door de verschillende actoren, welke motieven erachter steken, en welke symbolen, producten en activiteiten precies worden ontwikkeld.

De communicatie over streekidentiteiten is onderhevig aan veranderingen en hierdoor zal ook identiteitstoekenning dynamisch zijn. In hoofdstuk 1 is de relatie beschreven tussen streken en streekidentiteiten. Een streek ontstaat, of wordt gevormd, wanneer mensen daar identiteiten aan toekennen. Hoe vaker streekidentiteiten worden gecommuniceerd des te uitgesprokener het bestaan van een streek zal zijn. Dit betekent dat zodra het communiceren verandert, de identiteitstoekenning zal veranderen en dit kan gevolgen hebben voor het bestaan van streken. Wordt er bijvoorbeeld in een bepaald tijdsbestek meer gecommuniceerd over een streek dan kan dit een indicatie zijn dat de streek toeneemt in populariteit. Wordt er minder gecommuniceerd over een streek dan kan dit indiceren dat een streek minder populair wordt. Hierbij bestaat zelfs de mogelijkheid dat de streek verdwijnt uit de beeldvorming van mensen. Deze gedachte is interessant voor dit onderzoek en wordt in hoofdstuk 3 nader uitgewerkt met betrekking tot streken in Nederland. Door het tellen van verwijzingen naar een streek over een bepaalde tijd wordt het proces van

streekvorming (het opkomen en verdwijnen van streken) empirisch geanalyseerd. De hoofdstukken 4 tot en met 7 zullen ingaan op de betekenissen van de productie en reproductie van streekidentiteiten. De tweede onderzoeksvraag, “Hoe verloopt de productie en reproductie van streekidentiteiten, en wat is de rol van actoren daarin?”, wordt nader uitgewerkt in een drietal casegebieden.

3 Streekvorming in Nederland

3.1 Inleiding

In de vorige hoofdstukken is beschreven dat het toekennen van streekidentiteiten en het bestaan van streken sterk aan elkaar zijn gerelateerd: streken bestaan niet als er geen identiteiten aan worden toegekend. De veronderstelling in dit onderzoek is dat wanneer het toekennen van streekidentiteiten toeneemt of afneemt, streken ook in populariteit toenemen (opkomen) of afnemen (verdwijnen). Dit proces van opkomen en verdwijnen van streken wordt streekvorming genoemd. Zoals gezegd in hoofdstuk 2 kan streekvorming worden gerelateerd aan globalisering omdat door dit proces verschillen tussen streken verdwijnen (ontstreking). Ook kan streekvorming worden gerelateerd aan (re)lokalisering. Verschillen tussen streken worden dan benadrukt (verstreking). Voor zover bekend is weinig empirisch onderzoek gedaan naar de toe- of afname van streekidentiteiten in de tijd en daardoor is weinig bekend over het opkomen en verdwijnen van streken. In dit hoofdstuk is gezocht naar een manier om streekvorming te meten.

Paasi (1986a) suggereert dat de vormgeving van streken bestaat uit vier aan elkaar gerelateerde fasen. Ten eerste de territoriale vorm of de omvang van het gebied. Dit verwijst naar “the localization of spatial practices (economy, politics, and administration) through which the regional transformation takes place and a region achieves its boundaries and will be identified as a distinct unit in the spatial structure” (Paasi 1991: 244). Ten tweede de symbolische vorm of de structuur van territoriale symbolen uitgedrukt in beelden, ideeën en bewustzijn. Ten derde de institutionele vorm, waarbij verwezen wordt naar instituties, zoals media, en bijvoorbeeld politieke en economische ontwikkelingen. Ten vierde de positionering van de streek in het regionaal systeem en sociaal bewustzijn van de samenleving. Volgens Paasi kunnen streken dus ruimtelijk, symbolisch en institutioneel vormgegeven worden en een maatschappelijke rol krijgen.

De nadruk ligt in dit hoofdstuk op de symbolische vormgeving van streken. Via specifieke symbolen worden gebieden afgebakend en uitgedrukt. Symbolen zijn belangrijke uitingen van cultuur en bestaan bijvoorbeeld uit woorden, gebaren, afbeeldingen of voorwerpen met een betekenis (Hofstede 1991: 18). Eén van de belangrijkste symbolen in de productie en reproductie van streekidentiteiten is de naam van een streek (zie Paasi 1986b, 1991, 1996, 2001, 2002).

In dit hoofdstuk staan streeknamen centraal in het meten van streekvorming. Paragraaf 3.2 gaat in op de betekenis van streeknamen voor identiteitstoekenning. In paragraaf 3.3 worden de gebruikte methoden beschreven. De paragrafen 3.4 en 3.5 gaan respectievelijk in

op de populariteit van streken in Nederland en de populariteit van individuele streken. De laatste paragraaf geeft enkele conclusies en discussiepunten.

3.2 Streeknamen: symbolen van streekidentiteiten

Paasi (1996) legt de nadruk op streeknamen als symbolisch element. Hij stelt dat: “It is the name of a region, which connects its image with the regional consciousness of both the inhabitants and the outsiders” (1986a: 125). Cohen en Kliot (1992: 655) geven tevens het belang aan van streeknamen omdat namen: “Act as sources of information, facilitate communication, help us to know and serve as repositories of values”. Ook vroeger werd de naamgeving al beschouwd als belangrijk voor het bestaan van streken. Keuning (1946: 23) schrijft bijvoorbeeld het volgende: “Historische landschapsbegrippen hebben dikwijls een veel taaier leven dan men oppervlakkig zou denken. Hoewel vaak aan een oude en verdwenen politieke indeling verbonden, blijven zij toch bestaan als naam van waterstaatkundige verbanden, rederijerskamers, plaatselijke periodieken, fabrieken, handelszaken etc”. Deze citaten illustreren dat streeknamen een deel vormen van het proces waarbij personen betekenis geven aan streken. Zolang een streeknaam wordt gebruikt heeft het gebied waar deze naam naar verwijst betekenis. Dit betekent dat streeknamen essentieel zijn voor het bestaan van streken: heeft een streek geen naam, dan wordt geen identiteit toegekend en bestaat de streek niet.

Vaak legt de naam zelf al iets bloot over de identiteiten die worden toegekend aan een streek. Een naam kan inhoudelijke betekenis geven aan een streek wanneer deze refereert naar specifieke kenmerken. Dit kan bijvoorbeeld economisch-functioneel zijn (bijvoorbeeld de Bollenstreek), landschappelijk (bijvoorbeeld de Duinstreek) of politiek-geografisch (bijvoorbeeld de Baronie van Breda). Als gevolg van deze vastgelegde betekenis kunnen actoren de naam van een streek proberen te veranderen met het doel een eerder geproduceerde identiteit te veranderen. Dit blijkt uit de pogingen om gebieden met een ‘slechte naam’ of ‘negatieve identiteit’ een nieuwe naam te geven. Een voorbeeld is de ‘Oostelijke Mijnstreek’ in Zuid-Limburg. Rond 1900 floreerde in dit gebied de steenkoolmijnbouw (De Pater et al, 1989b). Nadat de mijnbouw midden jaren 1970 inzakte, probeerden de gemeenten in deze regio van het beeld van mijnbouwgebied af te komen. Volgens hen bracht dit een negatieve identiteit met zich mee. In 1999 werd het gebied officieel hernoemd tot ‘Parkstad Limburg’ en werd een reclame campagne gestart om de ‘nieuwe’ naam bekendheid te geven. Drie jaar later werd de naam ‘Parkstad Limburg’ niet alleen gebruikt in bestuurlijke documenten, maar ook door ondernemingen en instellingen en tijdens evenementen. ‘Parkstad Limburg’ groeit dus langzaam uit van een “region on paper” naar een “region as social practice” (Paasi 2001: 14).

Het hernoemen van streken kan ook problemen opleveren want in de informele communicatie kunnen streeknamen een langer leven leiden dan in officiële documenten. Ehlers &

Buursink (2000) schrijven bijvoorbeeld dat veel mensen problemen hebben met de nieuwe naam ‘Parkstad Limburg’. Veel families in het gebied zijn nauw verbonden geweest met de mijnbouw en daardoor draagt de naam ‘mijnstreek’ een herinnering met zich mee. De nieuwe naam heeft deze associatie niet: “Parkstad can be everywhere” (Ehlers & Buursink 2000: 197). Een interessant effect hiervan is dat er verschillen in identiteitstoekenning tussen generaties kunnen ontstaan (Paasi 1991; Hay 1998). Oudere Nederlanders zien wellicht de Mijnstreek, een industrieel ontwikkeld gebied met mijnbouw achtergrond, terwijl jongeren zich identificeren met Parkstad Limburg, een veelbelovend gebied met stedelijke potenties (Simon et al. 2001: 19).

3.3 Het tellen van streeknamen

In dit hoofdstuk wordt door middel van het voorkomen van streeknamen onderzocht welke streken er in Nederland bestaan en of deze streken over een bepaalde periode zijn opgekomen of verdwenen. De aanname is dat het gebruik van een streeknaam indiceert of een streek een ‘gevestigde’ identiteit kent in de samenleving (Paasi 2002). Door onderzoek naar het voorkomen van streeknamen in de tijd, is achterhaald of er streekvorming heeft plaatsgevonden. Dit is gedaan door het tellen van streeknamen in verschillende bronnen voor de periode van 1950 tot 2000. Veranderingen in het gebruik van streeknamen worden op deze manier zichtbaar. Het kan zijn dat streken, in het tijdsbestek van 50 jaar, vaker voorkomen en daarmee populairder zijn geworden (opkomende streken), gelijk zijn gebleven in populariteit (stabiele streken) of minder voorkomen en minder populair zijn geworden (verdwijnende streken).

Voor het tellen van streeknamen zijn verschillende databronnen gebruikt. Gestart is met de historisch-geografische landschappen van Nederland, geformuleerd door Keuning (1946, figuur 3.1). Volgens Buursink (1998: 52) was deze studie de eerste bereneerde regionale indeling van Nederland. Hoewel Keuning de term ‘landschap’ gebruikt praat hij feitelijk over ‘streken’, die in de loop der jaren zijn gevormd door mensen (Buursink 1998). In deze indeling heeft Keuning gebruik gemaakt van de naamgeving van streken: “Men zal er namelijk naar moeten streven de landschappen te benoemen met namen die ook nog in de volksmond levende klanken vormen” (Keuning 1946: 23).

Voor de selectie van de overige databronnen zijn verschillende criteria gebruikt. Ten eerste moesten streeknamen voorkomen in de bron. Ten tweede moest het mogelijk zijn een tijdreeks op te stellen. Ten derde moest het mogelijk zijn om te corrigeren voor de algemene ontwikkeling van de data in de bron. Het totaal aantal gepubliceerde boeken is vanaf 1950 bijvoorbeeld enorm toegenomen (Hemels et al. 1997). Dit is te beschouwen als een algemene ontwikkeling. Verondersteld kan worden dat door deze algemene ontwikkeling (meer boeken) ook meer streeknamen in boeken voorkomen. De oorzaak dient hiervoor dan niet gezocht te worden in een toename van het gebruik van bepaalde streeknamen

maar in de toename van het aantal boeken. Om te corrigeren voor deze algemene ontwikkeling, is voor ieder jaar het aantal gepubliceerde boeken met een streekaanduiding gedeeld door het totaal aantal gepubliceerde boeken. Voor de andere bronnen is getracht soortgelijke correcties uit te voeren.

Figuur 3.1: de historisch-geografische landschappen van Nederland volgens Keuning, 1946

Op basis van deze criteria komen de volgende bronnen in aanmerking: regionale kranten, aardrijkskundeleermethoden, streekaanduidingen in boektitels, bedrijfsnamen en verenigingen voor streekgeschiedenis. Andere bronnen bleken niet bruikbaar, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het voorkomen van streeknamen op topografische kaarten. Zo zijn streeknamen geteld in tien verschillende edities (39^e druk t/m 51^e druk) van De Grote Bosatlas, die zijn

uitgegeven in de jaren 1950 tot 1999. Daarbij is gebruik gemaakt van de overzichtskaarten Noord-Nederland, Midden-Nederland en Zuid-Nederland, schaal 1:400.000 (edities 39 t/m 48) en schaal 1:460.000 (edities 49 t/m 51). De veranderingen in het voorkomen van streeknamen op deze kaarten bleken minimaal te zijn. Het lijkt erop dat, in de kaarten van de Bosatlas, streeknamen werden overgenomen uit voorgaande edities waardoor deze bron niet gebruikt kan worden om een tijdsdynamiek van streken weer te geven. Ook blijkt een goede correctie voor de algemene ontwikkeling van deze bron niet mogelijk vanwege deze minimale veranderingen. Het gevolg is dat is besloten deze bron niet mee te nemen in de analyse.

Het aantal streken van Keuning (n=145) is aangevuld met ‘nieuwe streeknamen’ afkomstig uit de geanalyseerde bronnen. Een streeknaam is opgenomen als het een gebied betrof boven het schaalniveau van de gemeente en beneden het nationale niveau. Indien een streek door Keuning als ‘landschap’ is gedefinieerd en nu als gemeentenaam voorkomt, is de streek wel meegenomen in de analyse. Afkorting en verbasteringen van streeknamen zijn buiten de analyse gelaten. Geprobeerd is om een zo compleet mogelijk beeld te schetsen van het aantal streken dat heeft bestaan en nog steeds bestaat in Nederland. In totaal zijn 480 verschillende streeknamen gevonden die staan weergegeven in bijlage 3.1. Niet alle 480 streeknamen komen voor in de afzonderlijke bronnen. Tabel 3.1 geeft het voorkomen van streeknamen per bron.

Tabel 3.1: streeknamen per bron (n=480)

Bron	Streeknamen die voorkomen	Streeknamen die niet voorkomen
Regionale kranten	59%	41%
Aardrijkskundeleermethoden	46%	54%
Boektitels	49%	51%
Bedrijfsnamen	75%	25%
Verenigingen voor streekgeschiedenis	19%	81%

De data zijn geanalyseerd op twee niveaus. Ten eerste is het gevonden aantal streeknamen per jaar geanalyseerd zodat een populariteit van streeknamen in Nederland is achterhaald (paragraaf 3.4). Deze paragraaf beschrijft het voorkomen van streeknamen per databron. Paragraaf 3.4.8 beschrijft de mogelijkheid tot het berekenen voor één trendlijn uit deze verschillende bronnen. Ten tweede zijn de data geanalyseerd op het niveau van individuele streken (paragraaf 3.5). Hierdoor is achterhaald welke streken, in de periode 1950-2000, populairder zijn geworden (opkomende streken), gelijk zijn gebleven in populariteit (stabiele streken) of minder populair zijn geworden (verdwijnende streken).

3.4 Populariteit van streken in Nederland

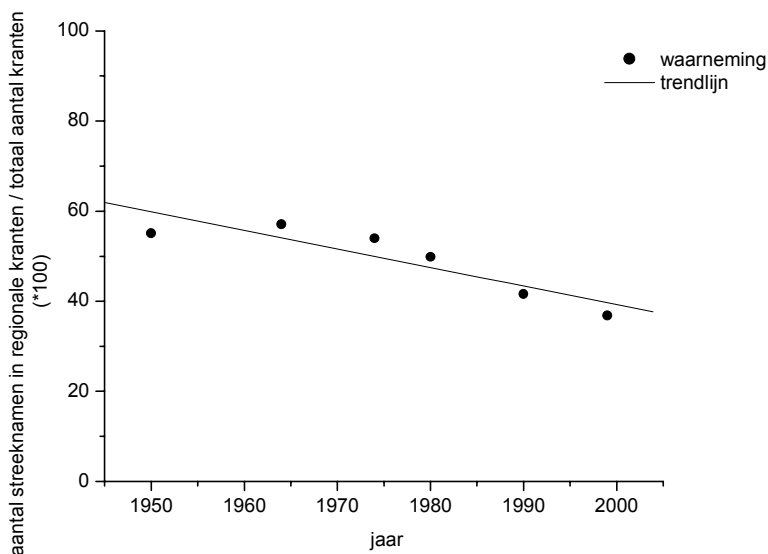
3.4.1 Regionale kranten

Regionale kranten, zoals regionale dagbladen en huis-aan-huis bladen, zijn kranten met een regionale verspreiding. Van der Meulen (1997: 11) schrijft dat regionale kranten goed kunnen gedijen als mensen zich verbonden voelen met een bepaald gebied. Ook Paasi (1986a, 2002) ziet regionale kranten als een machtig medium in de productie en reproductie van streekidentiteiten omdat artikelen in de kranten vaak gericht zijn op de ontwikkelingen en gebeurtenissen in de streek zelf. Op deze manier wordt regionale informatie verspreid onder abonnees. Paasi (2002: 143) suggereert verder dat: “The newspaper discourses can promote ‘regional’ feelings and ways of thought in the articles published and lay stress on the collective characteristics of the region, its landscapes or its people by comparison with other regions and their inhabitants”. Uit het gebruik van streeknamen in de titels van kranten blijkt op welk gebied de krant zich richt.

In Nederland geeft het ‘Handboek van de Nederlandse Pers en Publiciteit’ een overzicht van alle bladen die worden gepubliceerd in Nederland, zo ook van regionale kranten. Zes edities (1950, 1964, 1974, 1980, 1990, 1999) van het ‘Handboek van de Nederlandse Pers en Publiciteit’ zijn onderzocht op het voorkomen van streeknamen in regionale kranten. De titels van alle regionale kranten in Nederland zijn bekeken op het voorkomen van streeknamen. Tevens zijn de verspreidingsgebieden, zoals aangegeven in de handboeken, onderzocht op streeknamen.

Verondersteld kan worden dat door de algemene ontwikkeling van kranten ook meer of minder streeknamen in kranten voorkomen. Wordt voor deze algemene ontwikkeling niet gecorrigeerd dan bestaat de mogelijkheid dat niet de toe- of afname van streeknamen wordt gemeten, maar de toe- of afname van het aantal kranten. Per onderzochte editie van het Handboek van de Nederlandse Pers en Publiciteit is dan ook het gevonden aantal streeknamen gedeeld door het totaal aantal bestaande kranten (zie ook bijlage 3.2).

Figuur 3.2 laat zien dat er een dalende trend is in het voorkomen van streeknamen in regionale kranten over de onderzochte periode. Dit is een indicatie voor ontstreking. Een verklaring voor deze afname kan worden gevonden in de schaalvergroting die plaatsgevonden heeft in het aanbod van regionale kranten. Met name in de jaren 1980 en 1990 is een vervlechting en verdichting te zien in de Nederlandse dagbladwereld (Kuyt 1997). Steeds meer kleine dagbladuitgeverijen zijn overgenomen door mediagiganten, zoals De Telegraaf, PCM, Wegener en de Noordelijke Dagblad Combinatie (Kuyt 1997). Daarnaast worden steeds meer regionale kranten samengevoegd vanwege een daling van het aantal abonnees (Bakker et al 1994; Smits 2001). Uit bijlage 3.2 blijkt dat het totaal aantal kranten, in tegenstelling tot het aantal regionale kranten, wel toeneemt. Dit betekent dat er een verschuiving plaatsgevonden heeft van regionale kranten naar niet-regionale kranten.

Figuur 3.2: het aantal streeknamen in regionale kranten met trendlijn ($r = -0,9$)
bron: Handboek van de Nederlandse Pers en Publiciteit (1950-1999)

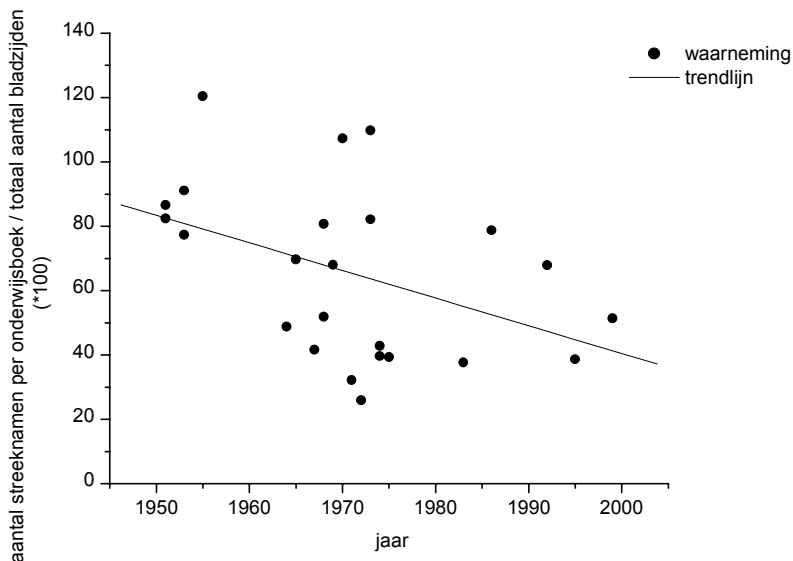
3.4.2 Aardrijkskundeleerboeken

Ook aardrijkskundeleerboeken worden gezien als een belangrijk medium voor de constructie van streekidentiteiten (Paasi 1986a: 128). In de leerboeken wordt ingegaan op de kenmerken van een land, streek of plaats, zoals de landschappelijke, economische, sociale en culturele kenmerken. Deze kenmerken komen voor in de teksten, opdrachten, figuren en foto's van de leerboeken.

In het aardrijkskundeonderwijs van Nederland zijn ruwweg drie perioden te onderscheiden die terug te vinden zijn in de resultaten van het onderzoek naar het voorkomen van streeknamen. De eerste periode loopt van circa 1950 tot 1970 waarin de aardrijkskundemethoden vooral beschrijvend van aard waren, met veel tekst en weinig opdrachten en gericht op klassikaal eenvormig onderwijs (Van den Berg 1992). In de boeken werd vaak een regionale indeling voor Nederland gebruikt, gebaseerd op een typerende economische activiteit (zoals de Kleibouwstreek Friesland). De tweede periode loopt van ongeveer 1970 tot 1990, ook wel de periode van de Mammoetwet (1968) genoemd. Meer thematische ingangen werden gebruikt, zoals industrie, bevolking en steden, die in aparte hoofdstukken werden besproken. Er werden geen landen, regio's of steden behandeld, maar ruimtelijke patronen (De Pater & Terlouw 2002). Ongeveer vanaf de jaren 1990, de derde periode, is de aandacht gericht op vaardigheden (Béneker 2003). De aardrijkskundemethoden worden dan gekenmerkt door een veelvormigheid in opzet (Van den Berg 1992).

De onderwijsprogramma's worden ingedeeld in thema's zoals verstedelijking, natuur en milieu, migratie en mobiliteit. Nederland wordt geïntegreerd in deze thema's behandeld (Van der Vaart 2001).

In 24 aardrijkskundeboeken, uitgegeven in de periode 1950 tot 2000, is gekeken naar het voorkomen van streken. De boeken zijn gekozen op basis van gesprekken met deskundigen en kunnen worden beschouwd als de meest gebruikte boeken. Zoveel mogelijk zijn de havo/vwo basisboeken uit het derde jaar van het middelbaar onderwijs gebruikt, omdat Nederland in dat jaar wordt behandeld. Vanaf de jaren 1980 zijn naar verhouding weinig boeken gevonden. Dit is het gevolg van de thematische beschrijvingen omdat Nederland niet langer in één boek werd behandeld.

Figuur 3.3: het aantal streeknamen in aardrijkskundeboeken met trendlijn ($r = -0,43$)
bron: aardrijkskundeboeken, 1950-2000

Om te corrigeren voor de algemene ontwikkeling van de boeken is het gevonden aantal streeknamen per boek gedeeld door het totaal aantal bladzijden van het desbetreffende boek. Bijlage 3.3 toont de titels van de gebruikte aardrijkskundeboeken, het aantal gevonden streeknamen en de omvang per boek. Bij de inventarisatie zijn de volgende regels gehanteerd:

- De teksten die behoren bij grafieken, tabellen en afbeeldingen zijn niet meegenomen.
- Alleen die teksten zijn bekeken die het basislettertype van het boek hebben. Dit betekent dat vragen en noten niet zijn meegenomen.

- Omdat de namen van de provincies Groningen en Utrecht overeenkomen met de hoofdsteden zijn provincienamen niet meegenomen in de analyse.

Uit figuur 3.3 blijkt dat er dalende trend is in het voorkomen van streeknamen in aardrijkskundeleerboeken over de periode 1950-2000. Dit is een indicatie voor ontstreking wat overeenkomt met de verwachting dat, na de instelling van de Mammoetwet (1968) en de opkomst van thematisch onderwijs, een regionale indeling minder gangbaar is geworden. Het gebruik van streeknamen is door de thematische ingangen verminderd.

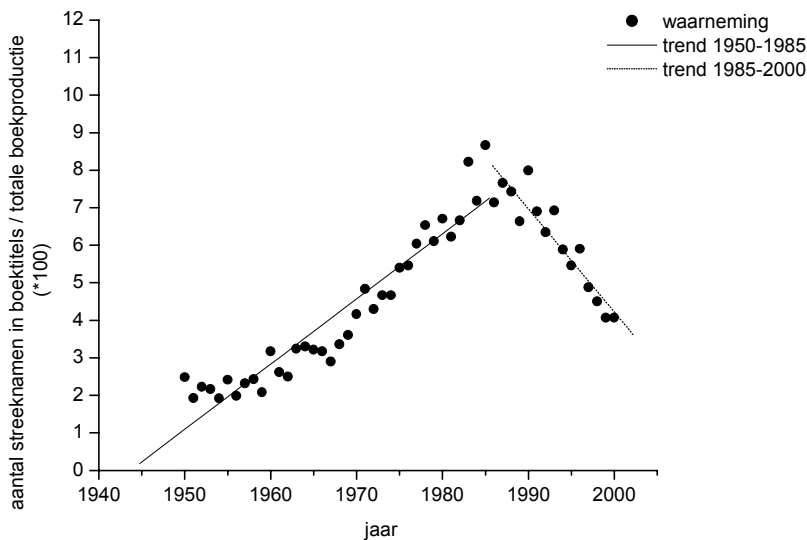
3.4.3 Regionale boeken

Boeken die gericht zijn op een bepaalde streek representeren die streek op een zodanige manier dat ze een bijdrage leveren aan de productie en reproductie van streekidentiteiten (Paasi 1986a). Gaat een boek over een streek dan komt dit vaak al in de titel van het boek naar voren. Het voorkomen van streeknamen in de titels van boeken is gebruikt als een indicatie voor de populariteit van streken. De Nederlandse Centrale Catalogus (NCC) bevat de bibliografische gegevens van circa veertien miljoen boeken. Met behulp van de lijst van 480 streeknamen is gezocht naar het aantal boeken met een streeknaam in de titel. Door middel van het jaar van publicatie is vastgesteld in hoeverre de populariteit van streken in de tijd verloopt. In de periode van 1950-2000 zijn in totaal 30.652 boeken gevonden met een streeknaam in de titel. De volgende beslissingen zijn genomen tijdens de analyse:

- Provincienamen zijn buiten beschouwing gelaten.
- Is het publicatiejaar van een boek niet bekend dan is dat boek niet meegenomen in de analyse.
- Alle streeknamen die, na controle, niet betrekking bleken te hebben op een streek maar op een persoon, zijn uit het databestand verwijderd. Een voorbeeld is het boek met de titel: 'A note on Daniel Waterland' (1996).

Om te corrigeren voor de algemene ontwikkeling in de hoeveelheid gepubliceerde boeken, is het aantal gevonden streeknamen per jaar gedeeld door de totale boektitelproductie in Nederland. Deze algemene ontwikkeling is in de Gids Informatiesector (Stichting Speurwerk betreffende het boek 1980, Hemels et al. 1997) weergegeven (bijlage 3.4). Het gaat daarbij om zowel de nieuwe uitgaven als de herdrukken van boeken.

Figuur 3.4 laat de ontwikkeling in het aantal streeknamen in de titels van boeken zien. Er is geen trend over de totale periode bepaald omdat er een trendbreuk zichtbaar is midden jaren 1980. Er zijn twee trendperiodes zichtbaar; tot het jaar 1985 is er een toenemende trend en dit is een indicatie voor verstreking. Maar vanaf de jaren 1985 is een duidelijke afname in het gebruik van streeknamen zichtbaar. Dit betekent dat er steeds meer boeken op de markt komen die niet streekgebonden zijn, een indicatie voor ontstreking.

Figuur 3.4: het aantal streeknamen in de titels van boekpublicaties met twee trendlijnen: 1950-1985 ($r = 0,95$) en 1985-2000 ($r = -0,93$). bron: Nederlandse Centrale Catalogus

3.4.4 Bedrijfsnamen

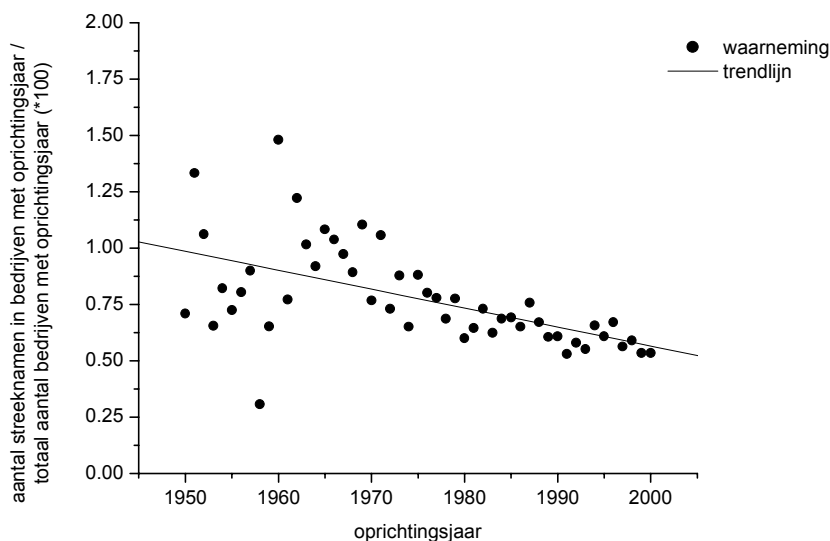
De namen van bedrijven en organisaties kunnen een aanwijzing geven van de mate waarin het bedrijfsleven streekidentiteiten uitdraagt (Pellenbarg 1991; Van Langevelde 1999; Van Langevelde & Pellenbarg 2001). Paasi (1986a) geeft enerzijds aan dat, door het gebruik van een streeknaam, een bedrijf zich kan onderscheiden van andere bedrijven. Een streeknaam in een bedrijfsnaam geeft dan een bepaalde waarde aan een bedrijf en de producten van dit bedrijf. Anderzijds wijst het gebruik van een streeknaam het beoogde marktgebied aan. Het product is dan traceerbaar: “selling their products in co-operation with space” (Paasi 1986a: 130). Op deze manier geeft een bedrijf een bepaalde betekenis aan een streek.

Het voorkomen van streeknamen in de namen van bedrijven en organisaties is onderzocht. Hierbij is gebruik gemaakt van het elektronische databestand ‘Reach’, van Bureau van Dijk en Elsevier Bedrijfsinformatie. Dit databestand is gebaseerd op de gegevens van het handelsregister van de Kamer van Koophandel en het bevat informatie over meer dan 300.000 Nederlandse ondernemingen. Alleen de gegevens van bedrijven die nu nog bestaan zijn beschikbaar. Dit betekent dat de tijdsdynamiek is gebaseerd op de oprichtingsjaren van de nog bestaande bedrijven. De overlevingskans van bedrijven is hiermee van invloed op de uitkomsten en dit kan worden beschouwd als een ‘memory gap’ in de bron.

In totaal zijn 17.051 bedrijven gevonden met een streekaanduiding in de naam. Dit is 6% van het totaal aantal bedrijven in Nederland. Bijna 35 procent van het aantal bedrijven met een streekaanduiding in de naam maakt melding van een oprichtingsjaar. De criteria voor de dataverzameling waren:

- Provincienamen zijn niet meegenomen in de analyse.
- In het bestand zijn zowel de hoofd- als nevenvestigingen meegenomen.
- Streken die zich over meerdere provincies uitstrekken zijn evenredig over de desbetreffende provincies verdeeld.
- Komen meerdere streeknamen voor in een bedrijfsnaam, dan is dat bedrijf bij alle voorkomende streken meegerekend.

Gecorrigeerd is voor de algemene ontwikkeling van het totaal aantal bedrijven. Hiertoe is het aantal bedrijven dat een streeknaam gebruikt, gedeeld door het totaal aantal bedrijven met een melding van het oprichtingsjaar (bijlage 3.5). Voor deze correctie is gebruik gemaakt van het totaal aantal bedrijven met een oprichtingsjaar zoals vermeld in het handelsregister 2000 van de Kamer van Koophandel. Omdat Reach is gebaseerd op gegevens van de Kamer van Koophandel is aangenomen dat vergelijking mogelijk is. Voor wat betreft de ‘memory gap’ is verondersteld dat de overlevingskansen van bedrijven met en zonder streeknaam gelijk is.

Figuur 3.5: het aantal streeknamen in de namen van bedrijven met trendlijn ($r = -0,56$)
bron: Reach, handelsregister Kamer van Koophandel 2000

Figuur 3.5 toont een dalende trend in het voorkomen van streekaanduidingen in de namen van bedrijven over de onderzochte periode. Dit indiceert een trend van ontstreking. Verklaringen voor de afname in het gebruik van streeknamen door ondernemers, zouden kunnen zijn dat een streeknaam het beoogde marktgebied verkleint en dat er, net als bij regionale kranten, processen van schaalvergroting opgetreden zijn. Productiemarkten worden ruimtelijk steeds groter vanwege de toenemende globalisering. Een gevolg daarvan is dat startende bedrijven of bedrijven die fuseren in mindere mate streekaanduidingen opnemen in de nieuwe naamgeving.

3.4.5 Historische verenigingen en stichtingen

Als de gevoelens met streken sterker worden, dan kan worden verwacht dat verenigingen en stichtingen, die onderzoek doen naar streekgeschiedenis of die activiteiten organiseren gericht op streekgeschiedenis, toenemen in aantal. Om dit te onderzoeken is een enquête verstuurd naar 813 historische, folkloristische en heemkunde verenigingen/stichtingen¹, bestaande uit zowel lokale, regionale als nationale verenigingen. Ruim de helft van de benaderde verenigingen en stichtingen heeft meegewerkt aan de enquête (n=467; 57%).

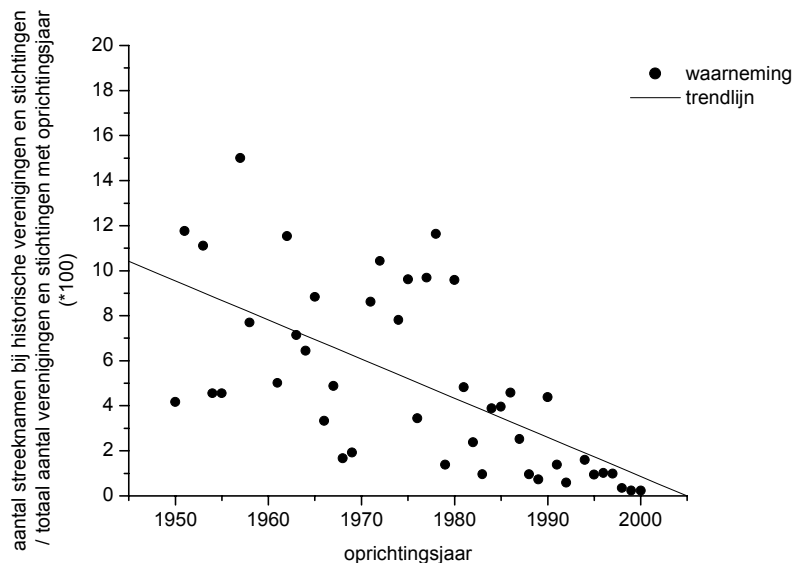
Uit de enquête bleek dat 77% (n=393) van de verenigingen en stichtingen die de enquête teruggestuurd hebben, gericht is op een lokaal werkgebied. Het gaat dan om dorpen, steden, monumenten of (voormalige) gemeenten. Van deze respons geeft 23% (n=115) van de verenigingen en stichtingen aan zich te richten op een streek en 5% (n=23) geeft aan een provinciaal werkgebied te hebben. Er is een aantal verenigingen en stichtingen die gericht zijn op zowel een lokaal als regionaal werkgebied. Deze verenigingen en stichtingen zijn dubbel meegerekend.

Een tijdsdynamiek is vastgesteld met behulp van de oprichtingsjaren van de verenigingen, zoals is aangegeven door de respondenten in de enquête. Daarbij is gecorrigeerd voor de algemene ontwikkeling in het voorkomen van verenigingen en stichtingen. Hiertoe is het aantal historische verenigingen en stichtingen met een streeknaam opgericht in een bepaald jaar, afgezet tegen het totaal aantal verenigingen en stichtingen dat in datzelfde jaar is opgericht (bijlage 3.6). De data over oprichtingsjaren zijn afkomstig uit het handelsregister 2000 van de Kamer van Koophandel. Net als bij de bron bedrijven, is aangenomen dat de overlevingskans van het aantal historische verenigingen en stichtingen gelijk is aan de overlevingskans van het totaal aantal verenigingen en stichtingen.

De dalende trend in het voorkomen van streeknamen over de periode 1950-2000 (figuur 3.6) toont dat ook in deze bron het proces van ontstreking plaatsvindt. Bij deze conclusie moet de opmerking worden geplaatst dat uit de enquête blijkt dat de meeste streken (85%) maar één vereniging of stichting hebben. Een deelverklaring voor de afnemende trend zou kunnen zijn dat er verzadiging optreedt zodat het aantal oprichtingen van verenigingen

¹ Met dank aan het Nederlands Centrum voor Volkscultuur voor het leveren van adressen

gericht op een streek afneemt. Verzadiging lijkt echter nog niet bereikt want meer dan 75% van de gevonden 480 streken heeft nog geen historische vereniging of stichting.

Figuur 3.6: het aantal verenigingen en stichtingen met streekaanduidingen per jaar, met trendlijn ($r = -0,64$). bron: enquête februari 2001, handelsregister Kamer van Koophandel 2000

Ondanks dat ontstreking lijkt plaats te vinden, neemt de populariteit van verenigingen en stichtingen gericht op streekgeschiedenis toe. Dit blijkt uit het feit dat 61% van de verenigingen, die de enquête hebben ingevuld, aangeeft dat het ledental toeneemt. Dit kan in de vorm van een geleidelijke toename sinds de oprichting of door een plotselinge sterke groei. Wordt dit vergeleken met het aantal verenigingen dat afneemt in ledenaantal (7%) of stabiel blijft (32%), dan kan worden geconcludeerd dat er toch veel belangstelling is voor streekgeschiedenis.

Het blijkt dat vooral mensen ouder dan vijftig jaar lid zijn van deze verenigingen en stichtingen. Omdat het aandeel van ouderen zal toenemen in de Nederlandse bevolking is de verwachting dat het ledental zelfs nog meer zal stijgen (als het gaat om een leeftijdseffect en niet om een cohort effect). Volgens de bevolkingsprognose van het CBS (2002) bereikt het aantal ouderen rond 2040 een maximale omvang en de schatting is dat in die tijd 40% van de Nederlanders ouder is dan 50 jaar. Daarna zal het aantal ouderen geleidelijk dalen (Prins en Verhoef 2000). Dit zal ook gevolgen hebben voor de belangstelling voor historische verenigingen. Omdat er een groter aandeel van ouderen in de totale Nederlandse bevolking is dat relatief vroeger stopt met werken, meer geld te besteden heeft en vaak

beter geschoold is dan in het verleden, zal de belangstelling voor streekgeschiedenis toenemen.

3.4.6 Eén trendlijn?

Uit de afzonderlijke bronnen blijkt dat het voorkomen van streeknamen in de afgelopen vijftig jaar een afnemende trend vertoont (behalve voor boeken tot 1985). Dit indiceert dat er een proces van ontstreking plaatsvindt. De vraag is nu of het mogelijk is om uit deze bronnen één trendlijn te berekenen zodat een algemene conclusie te trekken is.

Een probleem is dat voor de data per bron verschillende methoden zijn gebruikt om te corrigeren voor de algemene toe- of afname van de bron over de onderzochte periode. Het aantal streeknamen in boektitels in een bepaald jaar is bijvoorbeeld gedeeld door de totale boekproductie van dat jaar. Daarentegen is het aantal streeknamen dat voorkomt in aardrijkskundeboeken afgezet tegen de omvang van de boeken. Er zijn dus verschillende eenheden gebruikt met het gevolg dat de gecorrigeerde waarnemingen per bron niet bij elkaar kunnen worden genomen.

Een groter probleem is dat de bronnen niet met dezelfde frequentie gemeten zijn. Een goed voorbeeld hiervan zijn de waarnemingen bij aardrijkskundeboeken. In deze bron zijn de tijdsintervallen tussen de meetpunten niet gelijk en daardoor is het niet verstandig om te interpoleren want bepaalde waarnemingen krijgen dan een groter gewicht. Daarbij zijn, afhankelijk van de bronnen, verschillende meetmomenten gebruikt. Door deze verschillen in meetfrequentie kunnen de bronnen niet bij elkaar worden opgeteld.

Om de problemen met weging en meetfrequentie te omzeilen is per bron een trendlijn bepaald. Het verschil in meetfrequentie is dan niet meer relevant omdat de richtingscoëfficiënten van de trendlijnen onafhankelijk zijn van het aantal meetpunten van de bronnen. De richtingscoëfficiënt of hellingshoek (B) beschrijft dan de mate van verandering in het voorkomen van streeknamen in de tijd. Door de richtingscoëfficiënt te delen door de gemiddelde waarde van alle waarnemingen, ontstaat er een gewogen richtingscoëfficiënt met een dimensieloze waarde. De onafhankelijke bronnen kunnen dan met elkaar worden vergeleken. Tabel 3.2 geeft deze waarden per databron. De meeste bronnen laten, op boekpublicaties na, een afnemende trend zien.

Tabel 3.2: weging van de onafhankelijke databronnen met behulp van richtingscoëfficiënten

Bron	Richtingscoëfficiënt (B)	Gem. Waarne- ming	Gewogen B
Regionale kranten	-0,40	49,08	-0,008
Aardrijkskundeleermethoden	-0,86	65,53	-0,013
Boekpublicaties	0,11	4,72	0,022
Bedrijfsnamen	-0,008	0,78	-0,011
Verenigingen voor streekgeschiedenis	-0,12	4,96	-0,024

De databron boekpublicaties heeft een volledig andere dynamiek dan de andere bronnen. Het voorkomen van streeknamen neemt in deze databron toe in de periode van 1950-1985 ($r > 0$). Daarna neemt het voorkomen van streeknamen af ($r < 0$). Omdat er een duidelijke piek zit in het jaar 1985 kunnen er twee lineaire regressies worden getrokken, de eerste van 1950-1985 en de tweede van 1986-2000. Tot 1985 neemt de curve toe met een gewogen richtingscoëfficiënt van 0,042, daarna is een sterke afname te zien met een gewogen richtingscoëfficiënt van $-0,044$. Dat betekent dat na 1985 de waarnemingen in boekpublicaties ook een proces van ontstreking indiceren.

In de vier overige bronnen wijst de trend in het voorkomen van streeknamen op ontstreking. Het blijkt dat de afname in het voorkomen van streeknamen voor de bronnen regionale kranten, aardrijkskundeboeken en bedrijfsnamen, dicht bij elkaar liggen. Geconcludeerd kan worden dat in deze bronnen niet alleen ontstreking plaatsvindt, maar dat deze ontstreking hier ook even snel gaat. Voor historische verenigingen en stichtingen blijkt ontstreking relatief sneller te gaan. Deze vergelijkingen indiceren dat het voorkomen in streeknamen over de periode 1950-2000 afneemt, en deze bevinding geeft aan dat het streekgevoel in Nederland minder wordt.

3.5 Populariteit van individuele streken

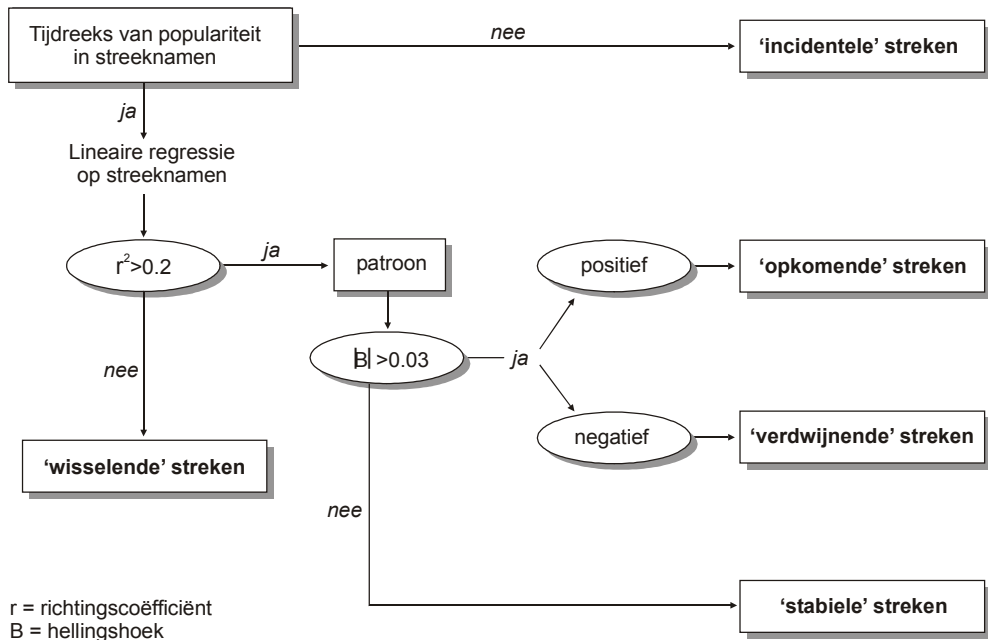
De variatie in het voorkomen van individuele streken geeft inzicht in de veranderingen in populariteit van individuele streken. Hieruit kan worden afgeleid hoeveel en welke streken in Nederland onderhevig zijn aan veranderingen. Verschillende trends kunnen verwacht worden, zoals een toenemend gebruik van een streeknaam (de streek komt op), een stabiel gebruik (de streek blijft bestaan) of een afnemend gebruik (de streek verdwijnt). Paragraaf 3.5.1 gaat in op de gebruikte methode en de genomen beslissingen. Paragraaf 3.5.2 beschrijft de verandering van streken waaruit blijkt hoeveel en welke streken zijn veranderd.

3.5.1 Een typologie van streken

Met behulp van lineaire regressie is het mogelijk een typologie te maken waaruit valt af te leiden welke streken opkomen, stabiel blijven of verdwijnen. Figuur 3.7 geeft een weer-gave van het model dat is gebruikt om de populariteit van individuele streken te meten.

Het kwadraat van de correlatiecoëfficiënt (r^2) is een indicatie of een streek een lineaire ontwikkeling vertoont over de periode 1950-2000. Ligt de r^2 onder een gekozen grenswaarde dan is het niet mogelijk om een duidelijke trendlijn te trekken door het spreidingspatroon van de waarnemingen. Een streek wordt dan getypeerd als ‘wisselend’. De richtingscoëfficiënt (B) beschrijft de mate van verandering in het aantal vermeldingen van streeknamen in de tijd. B is een indicatie voor stabiele, opkomende en verdwijnende streken. Streken waar geen lineaire regressie mogelijk is, omdat er geen of te weinig waarne-

mingen zijn, zijn getypeerd als incidenteel. Incidentele streken zijn buiten de verdere analyse gelaten.

Figuur 3.7: tijdreeks van populariteit van streeknamen via lineaire regressie, grenswaarden $r^2=0,2$; $B=0,03$

Bijlage 3.7 geeft een gevoeligheidsanalyse voor de verschillende grenswaarden van de r^2 en de B voor de verschillende databronnen². Hieruit blijkt dat een hogere grenswaarde voor de r^2 een toename in het aantal wisselende streken geeft. Tegelijk neemt het aantal opkomende, verdwijnende en stabiele streken af. Een hogere grenswaarde van B geeft meer stabiele streken en minder opkomende streken. Het aantal verdwijnende streken blijft gelijk of neemt af. De wisselende streken blijven gelijk in aantal.

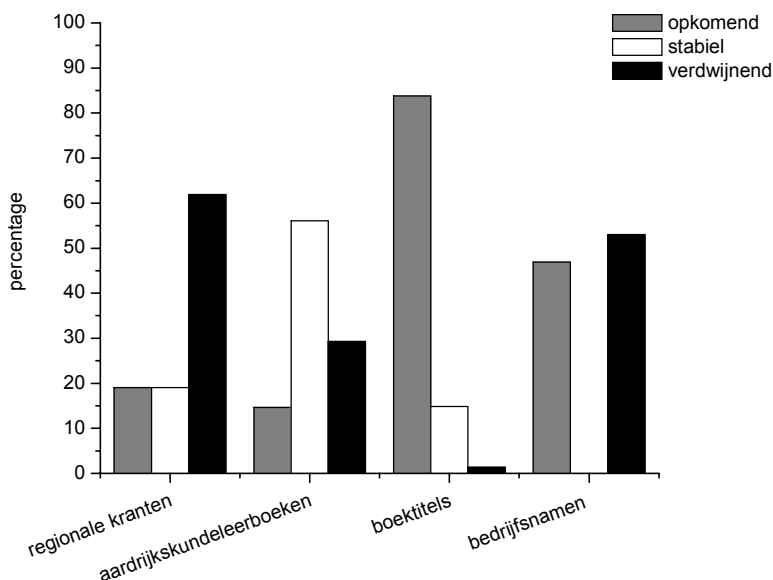
Het bleek niet mogelijk een lineaire regressie te bepalen voor de bron historische verenigingen en stichtingen omdat het aantal waarnemingen per streek zeer laag is. Een streek heeft bijvoorbeeld zelden meer dan één historische vereniging of stichting. Dat betekent dat deze bron geen indicatie geeft van de mate van het voorkomen van individuele stre-

² Voor de bronnen regionale kranten, aardrijkskondeleerboeken en boektitels: $B=0,03$ en $r^2=0,2$. De bron bedrijfsnamen heeft een afwijkende datastructuur omdat alleen data uit 2000 beschikbaar is. Daarbij is gekozen om met stroomgegevens te werken en niet met voorraadgegevens waarbij een lagere r^2 als grenswaarde mogelijk is (0,02).

ken. De analyse van de populariteit van individuele streken heeft daarom betrekking op vier databronnen, namelijk de titels van regionale kranten, de inhoud van aardrijkskunde-leerboeken, boektitels en bedrijfsnamen.

3.5.2 Hoeveel streken veranderen

Beschreven is dat er vier mogelijke patronen zijn in de verandering van streken: opkomende, stabiele, verdwijnende en wisselende streken. Het voorkomen van individuele streken over de periode 1950-2000 bleek moeilijker meetbaar dan gedacht. Op basis van lineaire regressie bleek het aandeel incidentele streken en wisselende streken in alle bronnen hoog te zijn, met name in de aardrijkskunde-leerboeken en boektitels. Dit kan betekenen dat voor deze streken de tijdsperiode van 50 jaar niet lang genoeg is om een trend aan te geven. Figuur 3.8 geeft voor de vier verschillende databronnen het aandeel opkomende, stabiele en verdwijnende streken over de periode 1950 tot 2000.

Figuur 3.8: dynamiek in het voorkomen van streeknamen voor de periode 1950-2000 per databron

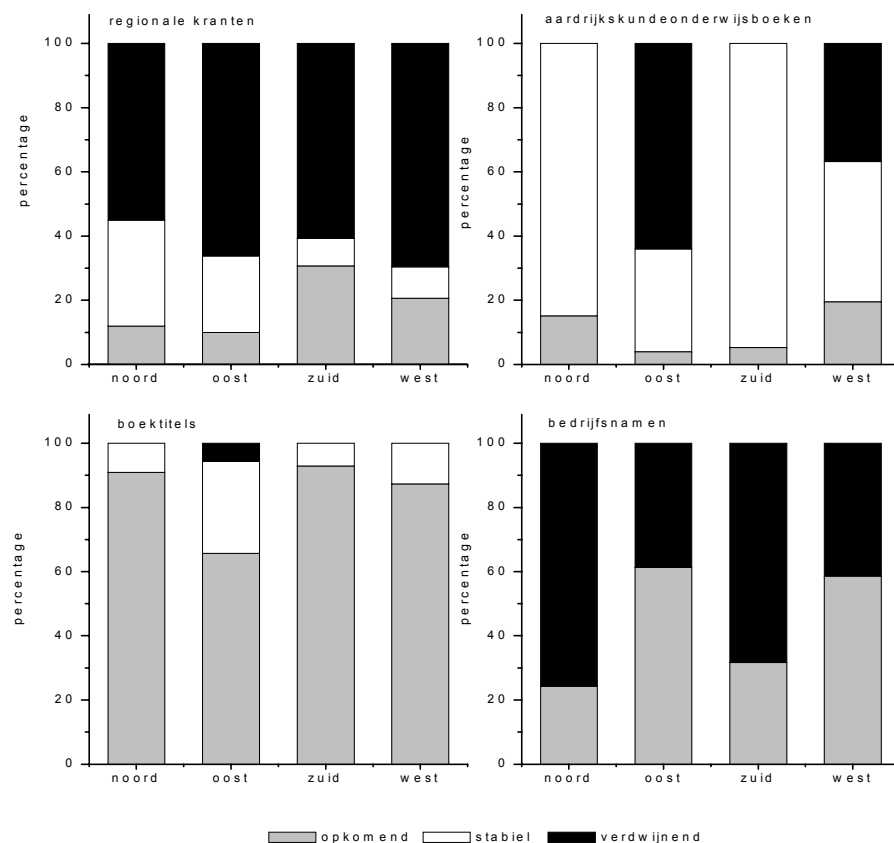
Opvallend is dat in sommige databronnen het aantal streken van een bepaald type klein is. Zo heeft de bron boektitels maar één waarneming in het type verdwijnende streken en de bron bedrijfsnamen geen waarnemingen in het type stabiele streken. Het aantal opkomende streken is naar verhouding hoog in de bron boektitels, namelijk 62 die opkomen. Dit overeen met de ontwikkeling van het aantal streeknamen in heel Nederland tot het jaar 1985 (figuur 3.4). In de databron regionale kranten is het aantal verdwijnende streken

relatief hoog (52 verdwijnende streken). Een verklaring hiervoor kan worden gevonden in de schaalvergroting in deze sector. Dit komt onder andere tot uiting in de fusies van kranten en uitgeverijen. Daarnaast hebben alle regionale kranten te maken met een afname in oplagecijfers (Bakker et al. 1994).

Waar zijn de streken die veranderen gelegen?

Door de populariteit van streken te relateren aan de ligging van streken is het mogelijk te testen of er een sterkere 'sense of place' is in sommige delen van Nederland. Gebruik is gemaakt van de indeling in landsdelen: noord (Drenthe, Friesland, Groningen), oost (Flevoland, Gelderland, Overijssel), zuid (Limburg, Noord-Brabant, Zeeland) en west (Noord-Holland, Utrecht, Zuid-Holland).

Figuur 3.9 toont dat er geen algemeen beeld zichtbaar is tussen de verschillende databronnen. Er zijn dan ook geen algemeen geldende conclusies te trekken of een bepaald landsdeel onderhevig is aan onstreking of verstreking.

Figuur 3.9: populariteit van streeknamen per landsdeel (%)

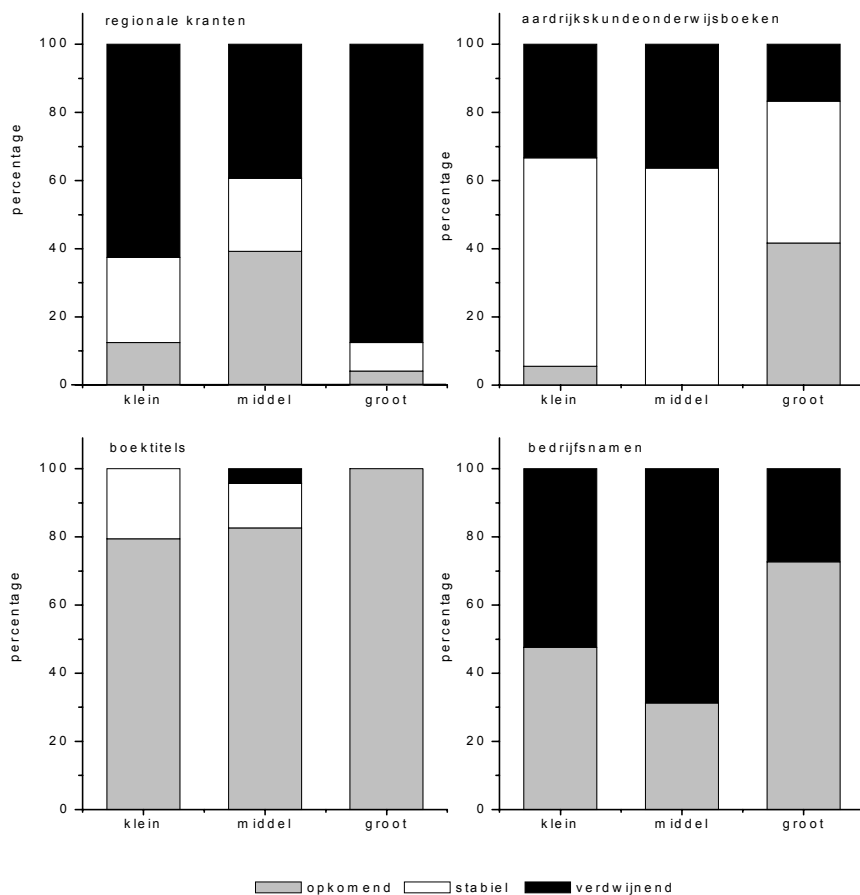
Per databron vallen de volgende verschillen op. In regionale kranten zijn, in elk landsdeel, de meeste streken aan het verdwijnen. In het zuiden komen in deze databron, in vergelijking met de andere landsdelen, meer streken op. In de aardrijkskundeonderwijsboeken blijven de meeste streken stabiel over de periode 1950-2000. In het oosten en westen verdwijnen hier relatief gezien de meeste streken. In de databron boektitels komen per landsdeel de meeste streken op. In de databron bedrijfsnamen is het aandeel verdwijnende streken het hoogst in het noorden; het aandeel opkomende streken is relatief gezien hoger in het oosten en westen.

Wat is de omvang van de streken die veranderen?

Het is interessant om te achterhalen of er een relatie is tussen de populariteit van streken en de omvang van streken. Zijn het de grotere streken die populairder worden of de kleinere? De omvang van de streken is gemeten aan de hand van de oppervlaktes van gemeenten in hectaren (Centraal Bureau voor de Statistiek 2000). In paragraaf 2.3 is aangegeven dat mensen streken construeren. Dit heeft tot gevolg dat streken voor verschillende mensen verschillend van omvang kunnen zijn. De begrenzing van streken is dus onderhevig aan veranderingen (zie onder andere Rose 1995). Dit betekent dat de oppervlakteberekening via gemeenteoppervlaktes alleen een indicatie geeft van de omvang. Sommige streken zijn dus overschat (een te groot oppervlak) en anderen onderschat (een te klein oppervlak). Om deze foutmarge zo klein mogelijk te houden, zijn de streken met behulp van een hiërarchische cluster methode verdeeld in grote, middelgrote en kleine streken.

Figuur 3.10 toont de relatie tussen de omvang en de populariteit van streken, opnieuw gebaseerd op de vier databronnen. Er is geen eenduidig beeld zichtbaar tussen de verschillende databronnen en het is dan ook moeilijk om een algemeen geldende conclusies te trekken of grote, middelgrote of kleine streken onderhevig zijn aan onstreking of verstreking.

In de bron regionale kranten lijken relatief gezien de meeste streken te verdwijnen die groot van omvang zijn. Het aandeel middelgrote streken dat verdwijnt is gelijk aan het aandeel dat opkomt (40%). In de onderwijsboeken zijn het vooral de grotere streken die opkomen in populariteit. Dit komt overeen met het feit dat aardrijkskundeonderwijs sinds 1970 steeds meer is gericht op thematische onderwerpen, wat blijkbaar resulteert in meer aandacht voor grotere streken. De bron boektitels heeft relatief de meeste opkomende streken waarbij weinig verschillen in omvang zichtbaar zijn. De bron bedrijfsnamen toont dat relatief gezien de meeste opkomende streken groot van omvang zijn. Middelgrote streken lijken daarentegen eerder te verdwijnen over de periode 1950-2000.

Figuur 3.10: populariteit van streeknamen per omvang (%)

Welke streken veranderen?

In tabel 3.3 zijn de streken aangegeven die over de periode 1950-2000 veranderen. Per bron is gekeken welke streken een opkomende, verdwijnende en stabiele trend vertonen. De sterkte van de verandering is aangegeven met behulp van min (verdwijnend), plus (opkomend) en neutraal (0, stabiel) tekens. Het aantal tekens geeft aan in hoeveel bronnen een streek een opkomende, stabiele of verdwijnende trend vertoont.

In de tabel zijn alleen streken opgenomen die meer dan één keer een bepaalde trend vertonen. De Noordoostpolder is bijvoorbeeld te karakteriseren als een sterk afnemende streek. Midden-Nederland, Walcheren, Waterland en West-Nederland zijn daarentegen het meest opkomend in populariteit. Op basis van deze tabel zijn drie casegebieden gekozen om de productie en reproductie van streekidentiteiten nader te analyseren: de Noordoostpolder

als verdwijnende streek, Waterland als opkomende streek en Twente als meest gebruikte streek.

Tabel 3.3: verdwijnende, opkomende en stabiele streken

Verdwijnende streken	Sterkte	Opkomende streken	Sterkte	Stabiele streken	Sterkte
Noordoostpolder	- - -	Groene Hart	+ + +	Hogeland/Hoogeland	00
Beemster	- -	Haarlemmermeerpolder	+ + +		
Ommelanden	- -	Waterland	+ + +		
Pekela's	- -	West-Nederland	+ + +		
Rijnland	- -	Ameland	+ +		
Stellingwerf	- -	Bollenstreek	+ +		
Twente	- -	Goeree-Overflakkee	+ +		
Veluwe	- -	Kempen (land)	+ +		
Westland	- -	Midden-Brabant	+ +		
Wieringermeer	- -	Midden-Limburg	+ +		
Zuid-Hollandse Eilanden	- -	Midden-Nederland	+ +		
		Noord-Nederland	+ +		
		Randstad	+ +		
		Rijnmond	+ +		
		Rivierengebied/land	+ +		
		Walcheren	+ +		
		Westerkwartier	+ +		
		WestFriesland	+ +		
		Wieringen	+ +		
		Zeeuws-Vlaanderen	+ +		
		Zuid-Beveland	+ +		

3.6 Conclusie

Dit hoofdstuk presenteert de resultaten van een analyse van streekvorming in Nederland. Startpunt van de analyse is de aanname dat (verschillen tussen) streken aandacht krijgen als een reactie op processen van globalisering en homogenisering. Er zou dan een toenevende aandacht voor streekidentiteiten zijn. Tegelijk zorgt globalisering ervoor, dat verschillen tussen streken verdwijnen door een afnemende aandacht voor streekidentiteiten. Het meest karakteristieke symbool van streken, de streeknaam, is gebruikt als indicator om inzicht te krijgen in het verdwijnen en opkomen van streken.

In de populariteit van streken in Nederland is een afname zichtbaar in het gebruik van streeknamen en dit indiceert ontstreking. Daarmee kan worden gesteld dat er een afname

is in het aantal streken in Nederland voor de periode van 1950 tot 2000. Deze trend kan indiceren dat streken in Nederland steeds minder populair worden en dat de processen van globalisering sterker zijn dan de processen van lokalisering. Hieruit kan worden geconcludeerd dat streken in Nederland niet in opmars zijn, zoals vaak in de literatuur wordt gesteld (zie bijvoorbeeld De Pater & Terlouw 2002; Paasi 2003). Opmerkelijk is dat deze resultaten niet overeenkomen met de bevindingen van Paasi (1986a,b). Voor vier provincies in Finland vindt hij dat het gebruik van streeknamen toeneemt. Dit verschil lijkt te komen door het feit dat Paasi de resultaten niet heeft gecorrigeerd voor de algemene ontwikkeling van de door hem gebruikte databronnen.

De populariteit van individuele streken bleek moeilijker meetbaar dan gedacht. De dynamiek van individuele streken bleek per databron te verschillen. Streken die in de ene bron getypeerd zijn als opkomend, werden bijvoorbeeld in een andere databron getypeerd als verdwijnend of stabiel. Daarbij bleek ook het aandeel incidentele en wisselende streken hoog te zijn. Dit kan betekenen dat voor deze streken de tijdsperiode van vijftig jaar niet lang genoeg is om een trend aan te geven.

Er zijn twee verklaringen denkbaar voor de constatering dat het regiogevoel niet in opmars lijkt te zijn. In de eerste plaats kan het betekenen dat er minder waarde wordt gehecht aan de identiteiten van streken. Een verklaring voor het feit dat actoren dat toch beweren, is te relateren aan de verschillen tussen discoursen. Door bijvoorbeeld de productie van steeds meer streekproducten (Wijma 1997; Bakema et al. 2002), een grote aandacht voor streekgeschiedenis (Simon 2001) en de toename in het gebiedsgericht beleid (zoals de nota Belvedere 1999) kan in het professionele en populaire discours het idee zijn ontstaan dat streken in opmars zijn. Het is dus mogelijk dat de opmars van het regiogevoel alleen een verschijnsel is in het professionele en populaire discours en in mindere mate in het leken discours.

In de tweede plaats staat het gebruik van streeknamen als een indicator voor de populariteit van streken zelf ter discussie. Voor het meten van de populariteit van streken in Nederland als geheel bleek het mogelijk om streekvorming te meten aan de hand van een dynamiek van streeknamen. Per individuele streek bleek dit moeilijker. Het is mogelijk dat regionaliseringprocessen zich tegenwoordig minder via namen van streken uiten, maar eerder via representaties in bijvoorbeeld media, kunst en reclame. Representaties in teksten en visueel materiaal spelen een belangrijke rol in het verbeelden van cultuur (Burgess & Gold 1985). Dankzij fotografie, kleurendrukwerk, film, televisie en internet worden mensen voortdurend gevoed met beeldmateriaal. In de toekomst zal dit waarschijnlijk alleen maar toenemen. Met andere woorden, het lijkt erop dat het gehele idee van een opmars van het regiogevoel is geproduceerd en gereproduceerd door actoren in het professionele en populaire discours. Het is noodzaak dit nader te onderzoeken en dat gebeurt in de volgende hoofdstukken via de case-studie aanpak.

4 Productie en reproductie van streekidentiteiten

4.1 Inleiding

Op basis van de bevindingen in hoofdstuk 3 lijkt het erop dat streken steeds minder populair worden in Nederland. Dit komt niet overeen met de verwachtingen die in de literatuur en door het populaire en professionele discours worden uiteengezet. Vaak wordt aangenomen dat er juist meer aandacht is voor streken en streekidentiteiten omdat dit een tegenreactie zou zijn op globalisering. De vraag is nu hoe de productie en reproductie van streekidentiteiten verloopt en wat het belang van actoren hierin is? In drie casegebieden wordt deze vraag nader onderzocht. In dit hoofdstuk wordt de keuze voor de casegebieden verantwoord en wordt aandacht besteed aan de gebruikte onderzoeksmethoden. In paragraaf 4.2 wordt uiteengezet waarom gekozen is voor casestudie onderzoek. De nadruk in paragraaf 4.3 ligt op de gebruikte methoden voor dataverzameling. De laatste paragraaf (4.4) beschrijft de casegebieden zelf. Aan de hand van enkele indicatoren wordt een korte inleiding gegeven over de gebieden. De hoofdstukken 5 tot en met 7 gaan dieper in op de casegebieden.

4.2 De keuze voor casestudie onderzoek

In casestudie onderzoek wordt een sociaal verschijnsel intensief bestudeerd zodat onderzoekers patronen van overeenkomsten en verschillen in de geselecteerde cases kunnen ontdekken. Door het in relatie brengen van een aantal aspecten en kenmerken, wordt getracht de ontstaansgeschiedenis, de verdere veranderingen en de gehele complexe structuur van een verschijnsel te beschrijven en te verklaren (Swanborn 1996). Volgens Hutjes en Van Buuren (1992: 15) wordt binnen een casestudie, door hen gevalsstudie genoemd, gestreefd naar “de intensieve bestudering van een verschijnsel binnen zijn natuurlijke situatie, zodanig dat de verwevenheid van relevante factoren behouden blijft”.

Swanborn (1996) benadrukt verschillende aspecten die van invloed kunnen zijn op de keuze voor casestudie onderzoek. Een aantal daarvan is tevens van toepassing op onderhavig onderzoek. Een eerste aspect is dat in dit onderzoek wordt gezocht naar gedetailleerde kennis over de productie en reproductie van streekidentiteiten. Door dit proces in een ‘natuurlijke’ omgeving te bestuderen, namelijk een streek in Nederland, wordt een beeld verkregen over welke identiteiten worden toegekend, wie deze identiteiten produceren en op welke manieren actoren gebruik maken van deze identiteiten. Tevens kan wor-

den achterhaald welke actor dominant is bij de productie van streekidentiteiten. Op deze manier wordt een beeld geschetst van de sociale relaties tussen betrokkenen en de context van identiteitstoekenning, wat Swanborn aangeeft als een tweede aspect. Dit betekent dat met behulp van casestudie onderzoek inzicht wordt gekregen in de sociale interactie tussen actor en streek en de daarmee samengaannde beeldvorming, waardetoekenning en betekenissen die aan streken worden toegekend. Een derde aspect is dat nog onvoldoende bekend is over de productie en reproductie van streekidentiteiten. Aangenomen is dat identiteiten onderhevig zijn aan veranderingen omdat er relaties zijn met allerlei variabelen uit de omgeving (zie Groote et al. 2000; paragraaf 2.3). Door onderzoek op het niveau van cases kunnen deze veranderingen wellicht achterhaald worden. Als vierde en laatste aspect kunnen de praktische overwegingen genoemd worden. Het is niet mogelijk om de productie en reproductie van streekidentiteiten voor elke streek in Nederland afzonderlijk te onderzoeken.

In dit onderzoek zijn drie cases geselecteerd om het proces van identiteitstoekenning te doorgronden. Hierbij is gekozen voor contrasterende cases of de 'comparative case method' (Yin 1994: 14). Uit hoofdstuk 3 blijkt dat er twee duidelijke contrasterende typen streken zijn: streken die in de periode 1950-2000 populairder (opkomende streken) of minder populair (verdwijnende streken) werden. Twee casegebieden (Waterland en de Noordoostpolder) zijn zo gekozen dat ze binnen deze typen vallen. Bij 'opkomende' streken is de verwachting dat de streekidentiteiten die worden toegekend een grote rol spelen in de ontwikkeling van het gebied. Bij 'verdwijnende' streken is juist de verwachting dat het toekennen van streekidentiteiten zo goed als geen rol meer spelen in het gebied. Het derde casegebied is getypeerd als 'bijzonder'. Deze streek (Twente) wordt namelijk het meest gebruikt in de verschillende databronnen (zie paragraaf 3.5.2). De verwachting is dan ook dat Twente een streek is met sterke identiteitstoekenning (zie ook Langevelde 1999: 64). Desondanks komt niet duidelijk naar voren uit de lineaire regressie per databron of het een opkomende of verdwijnende streek is.

Per type streek is één case onderzocht zodat er sprake is van een individuele casestudie. De gehele studie kan worden gezien als een meervoudige casestudie waarin gezocht wordt naar overeenkomsten, ook wel letterlijke replicatie genoemd, en naar contrasterende resultaten, de theoretische replicatie (zie ook Yin 1994: 46).

Daarnaast zijn ook pragmatische redenen als selectiecriteria gebruikt, zoals beschikbaarheid van materiaal, bereikbaarheid, interesse, etc. Naar aanleiding van deze criteria zijn drie casegebieden gekozen: Waterland als een 'opkomende' streek, Noordoostpolder als 'verdwijnende' streek en Twente als 'bijzondere' streek.

De vraag is of de gevonden resultaten kunnen worden gegeneraliseerd naar een groter geheel: namelijk de productie en reproductie van streekidentiteiten in Nederland. Volgens Yin (1994: 36) kunnen op basis van casestudie onderzoek geen uitspraken gedaan worden over de frequentie waarin een bepaald verschijnsel voorkomt (statistische generalisatie). Het is echter wel mogelijk om de resultaten te generaliseren naar een meer algemeen gel-

dende theorie. Het gaat dan om de theoretische of analytische generalisering van de resultaten naar een theorie met het doel deze uit te breiden en te veralgemenen (Hutjes & van Buuren 1992; Yin 1994; Swanborn 1996). In casestudie onderzoek is de generaliseerbaarheid dus primair gebaseerd op de veronderstelde overeenkomsten en verschillen tussen de cases en niet op statistische argumenten. De casegebieden moeten daarom niet worden gezien als representatieve voorbeelden, in die zin dat elk andere casegebied dezelfde uitkomsten geeft (Bennett & Shurmer-Smith 2002: 200). Omdat de resultaten zijn gebaseerd op een klein aantal cases en omdat weinig bekend is over de productie en reproductie van streekidentiteiten dienen de resultaten te worden beschouwd als nader te toetsen veronderstellingen en indicaties voor de wijze waarop streekidentiteiten worden geproduceerd en gereproduceerd.

4.3 Methoden van dataverzameling

In de casestudies wordt de productie en reproductie van streekidentiteiten bestudeerd en daarbij staan vier vragen centraal. Ten eerste, wie produceren en reproduceren streekidentiteiten? Ten tweede, welke identiteiten worden toegekend door actoren aan streken en waarom? Ten derde, hoe gebruiken actoren in het professionele discours de toegekende streekidentiteiten daadwerkelijk? Ten vierde, zijn er veranderingen in de productie en reproductie van streekidentiteiten zichtbaar? Verschillende methoden en databronnen zijn gebruikt om antwoorden te vinden op deze vragen. In deze paragraaf worden deze nader uitgewerkt.

4.3.1 Interviews

In paragraaf 2.9 is uiteengezet dat de actoren uit het professionele discours, en specifiek het discours gericht op gebiedsontwikkeling, centraal staan in dit onderzoek. Om te achterhalen ‘wiens’ of ‘wier’ identiteiten domineren en ‘welke’ identiteiten worden toegekend, zijn actoren uit het professionele discours geïnterviewd. Interviews zijn gehouden met vertegenwoordigers van regionale organisaties die kunnen worden beschouwd als de belangrijke ‘streekactoren’. Per case is een actoranalyse gedaan waarin gezocht is naar relevante actoren. Via gemeentegidsen, internetsites, folders en de ‘sneeuwbal’ methode is een inventarisatie gemaakt van organisaties die bij de ontwikkeling van de streek betrokken zijn. De naam en doelstellingen waren belangrijke selectiecriteria. Er is een selectie gemaakt van de waarschijnlijk meest invloedrijke organisaties en deze zijn benaderd voor een interview. Dit betekent niet dat uitsluitend deze ‘streekactoren’ verantwoordelijk zijn voor de productie en reproductie van streekidentiteiten, maar aangenomen is dat ze een belangrijke bijdrage leveren. In totaal zijn in 2001 en 2002 39 actoren geïnterviewd: der-

tien in Waterland, twaalf in de Noordoostpolder en veertien in Twente³. Getracht is om het totale spectrum aan organisaties zo goed mogelijk te dekken, alhoewel er wel selectiviteit van gesprekspartners was.

Ten eerste zijn interviews gehouden met vertegenwoordigers van overheidsinstanties (provincies, gemeenten en waterschappen). Deze instanties kunnen in hun beleidsvorming invloed uitoefenen op de ruimtelijke inrichting van gebieden en hebben zo invloed op de productie en reproductie van streekidentiteiten.

Ten tweede zijn verschillende vertegenwoordigers van regionale Land- en Tuinbouw Organisaties geïnterviewd omdat deze kunnen worden beschouwd als de belangenorganisatie van agrarische ondernemers. Aangezien de agrarische sector het grondeigendom en het ruimtegebruik domineren in Nederland (Haartsen 2002), leveren agrariërs een belangrijke bijdrage aan het 'gezicht' van Nederland. Zowel agrariërs als hun belangenorganisatie zijn dan ook belangrijke actoren in de productie van streekidentiteiten.

Ten derde zijn vertegenwoordigers van natuurbeschermingsorganisaties, zoals Staatsbosbeheer, de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen, geïnterviewd. Ook deze organisaties hebben een aanzienlijk deel van de grond in eigendom (Haartsen 2002: 60). Mede hierdoor en dankzij promotieactiviteiten, zoals wervingsacties voor nieuwe leden en het vervaardigen van foldermateriaal, produceren zij streekidentiteiten. Daarnaast vinden veel toeristische activiteiten plaats in natuurgebieden, wat tevens identiteitstoekenning beïnvloedt.

Ten vierde zijn interviews gehouden met organisaties gericht op de ontwikkeling van recreatie en toerisme, zoals vertegenwoordigers van het Bureau voor Toerisme en verschillende VVV-kantoren. Folders en promotiemateriaal worden door hen geproduceerd om meer bezoekers naar een gebied te trekken. In dit promotiemateriaal worden streken op een bepaalde manier gerepresenteerd zodat toeristenorganisaties een belangrijke rol spelen bij identiteitstoekenning.

Ten vijfde is gekozen voor interviews met organisaties gericht op bedrijven en ondernemingen, zoals de Kamer van Koophandel. Bedrijven en bedrijfsuitbreidingen kunnen de druk op gebieden vergroten en zo identiteitstoekenning beïnvloeden.

Tenslotte zijn verschillende vertegenwoordigers van cultuur-historische organisaties geïnterviewd omdat deze zich inzetten voor het in kaart brengen en in standhouden van bepaalde streekidentiteiten. Door bijvoorbeeld het organiseren van excursies, lezingen en het publiceren van boeken versterken deze organisaties de identiteit van een streek. Bijlage 4.1 geeft een compleet overzicht van de geïnterviewde organisaties.

De interviews hadden tot doel te achterhalen of de verschillende actoren in het professionele discours ook verschillende identiteiten produceren en reproduceren. Er is onder andere gevraagd welke identiteiten de actoren aan de casegebieden toeschrijven. Tevens is

³ Een deel van de gegevens in Twente is verzameld door Else Deddens, Marina de Graaf, Marieke Kaman en Ulienke Nauta in het kader van een leeronderzoek, april – september 2002.

gevraagd in welke mate de organisaties deze identiteiten gebruiken in promotiemateriaal en bij de ontwikkeling van bepaalde producten en activiteiten. Daarnaast stonden vragen centraal waar is ingegaan op de belangen die de actoren voor ogen hebben bij het gebruik van deze identiteiten. In bijlage 4.2 staan de basisvragen weergegeven. De interviews waren semi-gestructureerd, zijn opgenomen op tape en hadden een gemiddelde duur van één tot twee uur. Analyse van de interviews heeft plaatsgevonden met behulp van NUD.IST (Non-numerical Unstructured Data Indexing, Searching and Theorizing), een software programma voor de analyse van kwalitatieve data.

4.3.2 Inhoudsanalyse van foldermateriaal

De derde vraag die centraal staat in het casestudie onderzoek heeft betrekking op hoe de actoren in het professionele discours de toegekende streekidentiteiten gebruiken om hun doelstellingen te verwezenlijken. In paragraaf 2.8.1 is beschreven dat representaties van streken tonen hoe verschillende actoren deze streken definiëren en interpreteren. Door zowel tekstueel als visueel materiaal te onderzoeken op representaties van de casegebieden, is nagegaan in hoeverre actoren in het professionele discours streekidentiteiten gebruiken. Deze paragraaf gaat in op de analyse van foldermateriaal.

Met behulp van folders verspreiden actoren informatie over datgene waar ze mee bezig zijn en over de gebieden waarin of waarvoor ze werken. Volgens Cloke en Perkins (te verschijnen: 12) heeft foldermateriaal gericht op recreatie en toerisme een tweeledig doel. Ten eerste proberen organisaties via folders toeristen en recreanten te trekken naar specifieke locaties of attracties. Dit gebeurt door het gebruik van beelden en woorden die de locatie en attractie op een bepaalde manier idealiseren. Ten tweede verbeelden folders de karakteristieken en betekenissen van plaatsen en streken. Dit kan bijvoorbeeld via uitspraken over het landschap, de bebouwing of klederdrachten. Deze beelden in folders kunnen voor mensen (bijvoorbeeld consumenten) een belangrijke rol spelen bij de interpretatie van en identiteitstoekenning aan een streek. De producenten van het materiaal brengen die beelden naar voren die zij zelf zien als symbolisch voor een plaats of streek. Folders zijn dus een medium waarin representaties van streken worden geconstrueerd. Op deze manier levert foldermateriaal een bijdrage aan de productie en reproductie van streekidentiteiten. Ze worden dan ook gezien als een “powerful narrative [...] of values and ideas” (Hopkins 1998: 65).

In de casegebieden is onderzocht hoe actoren in het professionele discours representaties van streken gebruiken in foldermateriaal en zodoende bepaalde streekidentiteiten produceren. Het gaat om de tekens en symbolen die over de casegebieden worden gerepresenteerd, of welke ‘taal’ wordt gebruikt (Hall 1997b). Tevens is gepoogd te achterhalen wat de achterliggende gedachten zijn van het gebruik van deze tekens en symbolen.

In dit onderzoek zijn alleen die folders en brochures geanalyseerd die betrekking hebben op het gehele casegebied. Dit betekent dat foldermateriaal gericht op een stad, dorp, na-

tuurgebied of attractie gelegen in het casegebied niet is geanalyseerd. In bijlage 4.3 zijn de geanalyseerde folders en brochures weergegeven.

Met behulp van de methode van inhoudsanalyse zijn zowel de teksten als de foto's van de folders geanalyseerd. Inhoudsanalyse kan goed worden gebruikt bij het verkennen van representaties van mensen en plaatsen in foldermateriaal (Hannam 2002). De inhoud van teksten (zowel geschreven als visuele teksten) kan worden geïnterpreteerd en geanalyseerd. Het materiaal wordt zo gecodeerd dat relevante, makkelijk te hanteren, data ontstaan. Een aantal thema's of categorieën van interesse wordt allereerst gespecificeerd. Dan worden de te analyseren teksten gelezen en volgens de categorieën gecodeerd. Verondersteld wordt dat de teksteenheden in dezelfde categorie een gelijke betekenis hebben (Weber 1990; Hodson 1999). Op statistische wijze kan nu bijvoorbeeld worden nagegaan hoe vaak bepaalde kenmerken van een streek in het materiaal voorkomen. Via een codeerschema worden fouten in de coderingen zoveel mogelijk ondervangen. In navolging van Weber (1990) zag het codeerschema voor de folders en brochures er als volgt uit:

1. Voor de definiëring van de vast te leggen delen is gekozen voor gehele zinnen. De folders bevatten relatief weinig tekst zodat het mogelijk is om op dit niveau te analyseren. Er is niet gekozen voor analyse op het niveau van woorden omdat gezocht is naar de beeldvorming van een streek en deze komt beter tot uitdrukking in zinsverbanden. Bij lange zinnen is het mogelijk om deze op te breken in kortere segmenten.
2. Alleen die zinnen die een beschrijving geven van het casegebied zijn meegenomen. Toeristische informatie, zoals informatie over eet- en overnachtingsgelegenheden, is buiten beschouwing gelaten. Alle foto's in de folders zijn meegenomen in de analyse.
3. Streekidentiteiten worden opgehangen aan de kenmerken van een gebied. Aan de hand van een indeling van Foote et al. (1994) zijn deze kenmerken verdeeld in drie dimensies: omgeving ('how the world looks'), wijze van bestaan ('how the world works') en manier van leven ('what the world means'). De drie dimensies zijn de thema's waar de teksten en foto's op zijn gecodeerd.
 - De dimensie 'omgeving' geeft aan welke kenmerken van het landschap worden aangegeven als streekspecifiek. Het landschap van een streek omvat het natuurlandschap, het cultuurlandschap en het cultuurhistorisch erfgoed. Cultuurhistorisch erfgoed heeft betrekking op het actuele gebruik van het verleden. Dit verleden kan dan worden omschreven als: "a contemporary commodity purposefully created to satisfy contemporary consumption" (Ashworth 1994a: 16). De omgevingsdimensie is verdeeld in de thema's: landschap (o.a. flora en fauna, karakteristieken van de omgeving), erfgoed (o.a. kenmerken van de historisch gebouwde omgeving), locatie (verwijzingen naar de ligging, locatiefactoren) en historische informatie (o.a. over de vorming van het landschap).
 - De dimensie 'wijze van bestaan' kan worden gezien als de economisch functionele dimensie. Hieronder worden die activiteiten gerekend die gerelateerd zijn

aan het ruimtegebruik in de streek. Dit zijn agrarische activiteiten, recreatieve activiteiten (vaak openlucht recreatie), industriële activiteiten en andere bedrijvigheid (zoals delfstoffenwinning, verwerkende industrie), voorzieningen en diensten, infrastructuur, waterbeheer, natuurbeheer en wonen.

- De dimensie ‘manier van leven’ kan worden gezien als de sociaal-culturele dimensie. Het gaat dan om de kenmerken die iets zeggen over de sociaal-culturele situatie in een streek. Gekeken is naar verwijzingen over de gemeenschap (verwijzingen naar karaktereigenschappen van de regionale gemeenschap), historische identiteiten (streekverhalen, folklore, mythe) en tradities en gebruiken (dialekten, klederdracht, kleur, streek sport of festiviteiten en activiteiten die hiermee te maken hebben en hierop gericht zijn).
4. De zinnen en foto’s zijn gecategoriseerd in de drie dimensies. Het is mogelijk dat een zin of foto beelden bevat die in verschillende dimensies vallen. Daardoor kan de som van het aantal waarnemingen ingedeeld in de drie dimensies groter zijn dan het absolute aantal zinnen en foto’s dat in de analyse is betrokken.
 5. De frequenties van de scores in de categorieën zijn per folder geteld. Omdat de folders van verschillende omvang en lengte zijn, is gecorrigeerd voor het totaal aantal zinnen en foto’s per folder. Het dominante beeld dat een actor aan het casegebied toekent komt nu per folder naar voren.

4.3.3 Representaties in logo’s en slogans

Naast foldermateriaal zijn ook logo’s en slogans symbolen waarmee actoren in het professionele discours identiteiten toekennen. De beelden en de symboliek (representaties) in logo’s en slogans kunnen van invloed zijn op de productie en reproductie van streekidentiteiten (zie Barke & Harrop 1994). Logo’s en slogans kunnen worden gezien als commodities, in de zin dat streekidentiteiten worden gebruikt om een bepaald beeld te verkopen. Logo’s zijn dan ook grafische representaties die zorgen voor een element van herkenning: “By creating a recognizable trademark, the commodity and/or its sponsors are given an identity or brand recognition which conveys positive, often multiple and abstract messages” (Hopkins 1998: 74). Een logo kan verschillende elementen bevatten: naast de naam van de organisatie kunnen dit bijvoorbeeld symbolen zijn gericht op natuur (dieren, bomen), erfgoed (plaats specifieke erfgoed symbolen) en abstracte symbolen (cirkels).

Slogans zijn bondige, duidelijke, ongecompliceerde uitdrukkingen of zegswijzen die worden gebruikt om de aandacht te vangen van consumenten (Barke & Harrop 1994; Gold 1994; Hopkins 1998). Slogans leggen een sterke en positieve nadruk op bijvoorbeeld de desbetreffende organisatie, het te verkopen product of het gebied waar de slogan zich op richt. Er zijn verschillende type slogans te onderscheiden. Allereerst zijn dit slogans die in reclamecampagnes worden gebruikt en die zich direct richten op plaatsen of streken. Een bekend voorbeeld is de promotie-campagne van de provincie Groningen met de slogan

“Er gaat niets boven Groningen”. Er bestaan echter ook slogans zoals gebruikt door Hopkins (1998). Het gaat dan om slogans die zijn geïntegreerd in de teksten van brochures. Deze slogans vallen op door beeldspraak, een ander lettertype of lettergrootte en zijn vaak indirect gericht op plaatsen of streken.

In dit onderzoek is gekeken naar representaties van de casegebieden in de logo's van de geïnterviewde organisaties en in slogans gebruikt in reclamecampagnes en toeristische folders. Aan de hand van informatie verkregen uit de interviews wordt onderzocht wat de achterliggende gedachten zijn voor de keuze van een bepaald logo of slogan.

4.3.4 Streekgebonden projecten en activiteiten

Streekgebonden projecten en activiteiten worden ontwikkeld en uitgevoerd door actoren in het professionele discours. Voorbeelden zijn de ontwikkeling van streekproducten, culturele routes, excursies, evenementen en andere activiteiten. Ilbery en Kneafsey (1998) stellen dat deze projecten en activiteiten vaak associaties hebben met bepaalde plaatsen of streken. Ze geven aan dat streekproducten gezien kunnen worden als symbolen voor identiteitstoekenning: “The EU has recognized that this increased demand for products with identifiable geographical origin provides an opportunity to boost local economies by forging links between product and a region's landscapes, culture and heritage” (Ilbery & Kneafsey 1998: 333). In dit onderzoek is, voor verschillende projecten en activiteiten, onderzocht wat voor betekenissen deze projecten en activiteiten hebben voor de streek waar ze op zijn gericht. Met behulp van de interviews is achterhaald welke streekprojecten en streekactiviteiten er zijn. Het gaat dan om die projecten en activiteiten die zijn gericht op de ontwikkeling van de casegebieden. Onderzocht is hoe deze projecten en activiteiten tot stand zijn gekomen en wat men ermee tracht te bereiken. Daarnaast is bekeken welke kenmerken van de casegebieden worden gebruikt in het promotiemateriaal van de verschillende projecten en activiteiten. Alleen die projecten en activiteiten die een duidelijke invloed hebben op de casegebieden en die een directe bijdrage leveren aan de reproductie van streekidentiteiten zijn meegenomen. Voorbeelden zijn de ontwikkeling van het streekproduct ‘Keurmerk Waterland’, het omgevingsonderwijs ‘op zoek in Waterland’, het ‘Bollen’ en ‘Pieper’ festival in de Noordoostpolder en het kunstproject ‘Proeftuin Twente’.

4.3.5 Het meten van veranderingen in identiteitstoekenning

Streekidentiteiten zijn dynamische concepten (zie paragraaf 2.3). Het is dus interessant om te kijken naar de ontwikkelingen van identiteitstoekenning in de tijd. Actoren produceren streekidentiteiten door representaties van streken en deze kunnen verschillen over bepaalde tijdsperiodes. Een methode om veranderingen in identiteitstoekenning te meten is via het interviewen van mensen op verschillende tijdstippen. Binnen het tijdsbestek van

dit onderzoek was dit echter niet haalbaar. Een andere methode om veranderingen in identiteitstoekenning te meten is via onderzoek naar representaties van gebieden in (historische) populaire bronnen (zie bijvoorbeeld Cloke & Perkins 1998; Boomars 2001; Markwick 2001). Van der Vaart (1998) gebruikt bijvoorbeeld reisgidsen om de veranderingen in toeristische beelden van Parijs te onderzoeken.

Binnen dit promotieonderzoek is getest of representaties van streken zijn te gebruiken voor het meten van veranderingen in identiteitstoekenning. Hiervoor zijn verschillende bronnen in het populaire discours verkend: foto's, films, reisgidsen, literatuur in de vorm van streekromans en ansichtkaarten. Uit deze verkenningen bleek dat het moeilijk is om voor het verleden representaties van streken te achterhalen. Een eerste reden is dat het niet mogelijk bleek om materiaal te achterhalen dat betrekking had op het gehele casegebied. Zo geven 'oudere' ansichtkaarten geen regionaal beeld maar een lokaal beeld, zoals representaties van het dorps huis, de kerk of de dorpsstraat van een dorp. Ook bleken er geen tot weinig films beschikbaar te zijn van de casegebieden. Een tweede reden is dat veel materiaal vernietigd bleek te zijn. Zo waren vaak de oudere reisgidsen die betrekking hadden op de casegebieden, of deelgebieden daarvan, niet meer ter beschikking. Een derde reden is dat de analyse van bijvoorbeeld films en streekromannen niet binnen het tijdsbestek van dit onderzoek paste. Elk beeld dat in een film naar voren komt (van landschap tot dialect en boerderij) moet bijvoorbeeld worden geanalyseerd. Om deze redenen is ervoor gekozen om de antwoorden uit de interviews te interpreteren en te bediscussiëren. Daar waar mogelijk is aanvulling gezocht bij bronnen uit het populaire discours.

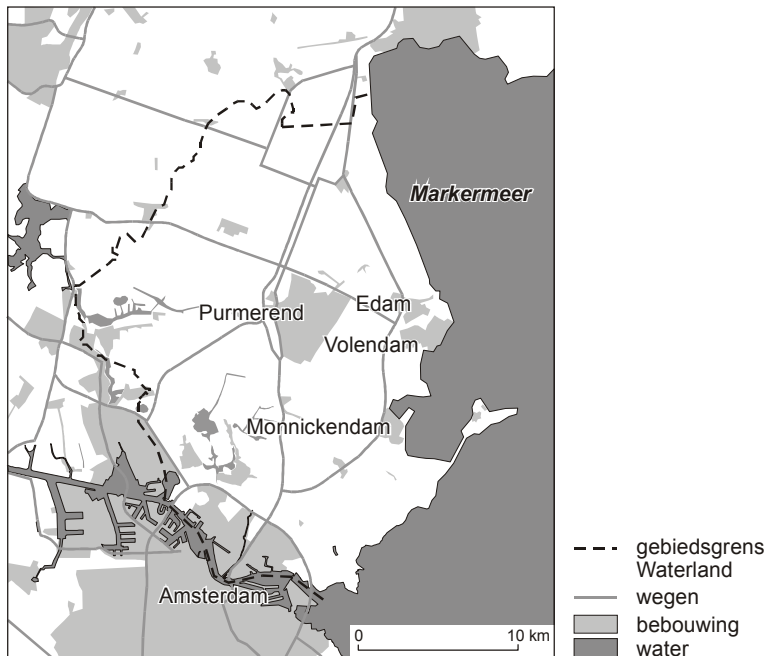
4.4 De casegebieden

Deze paragraaf geeft een korte introductie in de casegebieden Waterland, Noordoostpolder en Twente. Hierbij is geprobeerd zo neutraal mogelijk te zijn omdat een beschrijving van een streek ook kan worden beschouwd als een vorm van identiteitstoekenning. Dit betekent dat de onderzoeker zelf een identiteit toekent door de selectie aan informatie. Omdat in dit onderzoek de constructivistische opvatting over het begrip streekidentiteit wordt gevolgd, is getracht dit zo min mogelijk te beïnvloeden. In de volgende paragrafen wordt per casegebied informatie gegeven over de locatie, de fysische gesteldheid, het aantal inwoners en het grondgebruik.

4.4.1 Locatie

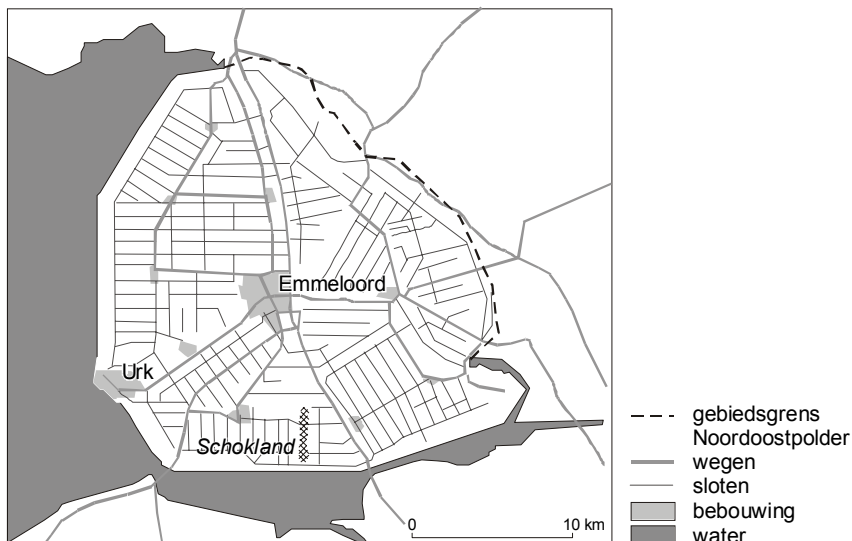
Waterland, het eerste casegebied, ligt in de provincie Noord-Holland direct ten noorden van de stad Amsterdam (figuur 4.1). Verschillende begrenzingen worden gebruikt voor de afbakening van het gebied. Soms wordt er gesproken over 'Groot' Waterland, of de acht gemeenten Beemster, Edam-Volendam, Landsmeer, Oostzaan, Purmerend, Waterland,

Wormerland en Zeevang. Het landelijk gebied van Amsterdam-Noord ten noorden van de ringweg A10 hoort hier tevens bij. Daarnaast wordt er gesproken over ‘Klein’ Waterland waar met name de huidige gemeente Waterland mee wordt bedoeld. Ook wordt Waterland begrensd als het gebied van ‘Groot’ Waterland maar dan zonder de polders Beemster, Purmer, Zeevang en Wormer. In dit hoofdstuk is het cijfermateriaal gebaseerd op Waterland begrensd als ‘Groot’ Waterland exclusief Amsterdam-Noord. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft Waterland in 2000 een oppervlakte van 380 km², waarvan 274 km² land en 106 km² binnenwater.

Figuur 4.1: Waterland

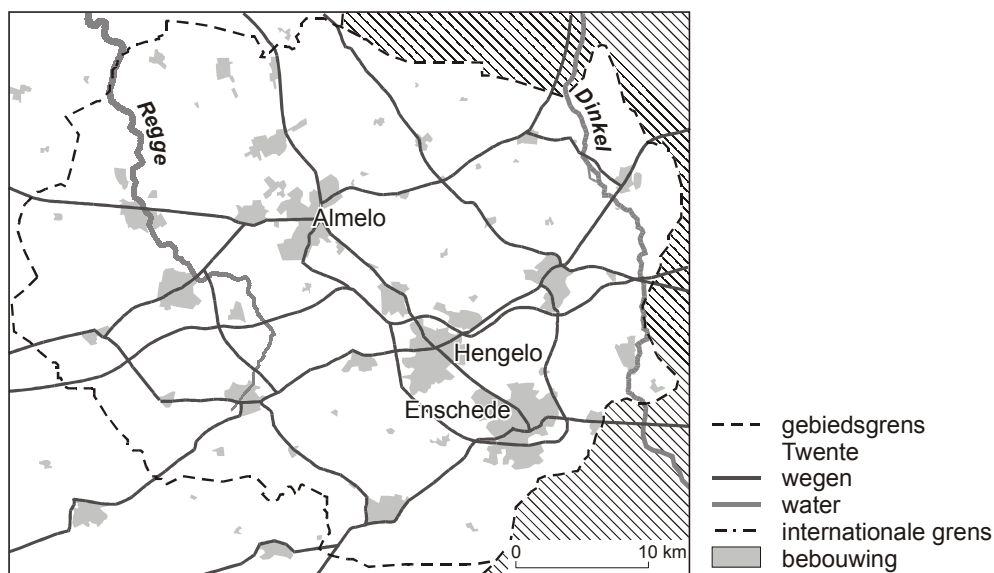
De Noordoostpolder, de tweede case, grenst in het noorden aan Friesland en in het oosten aan Overijssel (figuur 4.2). In het zuiden vormen het Zwarte meer en het Ketelmeer de begrenzing en in het westen het IJsselmeer. In 1918 is het ontwerp van ir. Cornelis Lely (1854-1929) tot afsluiting en gedeeltelijke drooglegging van de Zuiderzee aangenomen middels de Zuiderzeewet (Constandse 1960). Doelstelling van het Zuiderzeeproject was het bieden van veiligheid tegen overstromingen, verbetering van de afwatering van de omringende gebieden, de vorming van een zoetwaterbekken en de aanwinst van vruchtbare landbouwgrond met blijvende werkgelegenheid (Duin & Kaste 1984: 5).

Figuur 4.2: de Noordoostpolder

De Noordoostpolder is de tweede grote polder, na de Wieringermeerpolder, die in het kader van het Zuiderzeeproject is drooggelegd. In 1937 werd begonnen met de drooglegging van de Noordoostpolder en in 1942 viel 480 km² nieuw land droog. In 2000 besloeg de oppervlakte van de Noordoostpolder 607 km² (472 km² land, 135 km² water). Sinds 1986 hoort de Noordoostpolder bij de provincie Flevoland, voorheen bij Overijssel. De twee voormalige eilanden Urk en Schokland zijn als zelfstandige elementen in het landschap van de Noordoostpolder opgenomen.

Van de drie casegebieden is Twente het grootste gebied (figuur 4.3). Met een oppervlakte van 1504 km² (1493 km² land, 11 km² water) is het groter dan de provincie Utrecht (1439 km²). Twente is gelegen in de provincie Overijssel. Vanaf juni 2002 kunnen de volgende gemeenten tot Twente worden gerekend: Almelo, Borne, Denekamp, Enschede, Haaksbergen, Hellendoorn, Hengelo, Hof van Twente, Losser, Oldenzaal, Rijssen, Tubbergen, Twenterand (Vriezenveen, Den Ham) en Wierden. De twee rivieren Regge en Dinkel worden vaak gezien als respectievelijk de westelijke en oostelijke grens van Twente.

Figuur 4.3: Twente

4.4.2 Landschap

In Waterland wisselen laagveengebieden en droogmakerijen elkaar af. De laagveengebieden bestaan uit veenresten en worden door Piket (1987) gekarakteriseerd als een zeer open landschap. Het gehele gebied ligt als gevolg van inklinking op 1 à 2 meter beneden het Nieuw Amsterdams Peil (NAP). Uitzonderingen hierop zijn de dijken en droogmakerijen. De inklinking van het veen is het gevolg van ontwatering van het veen. Hierdoor zijn keersluizen en bemalingen noodzakelijk (Berendsen 1997: 121). Voormalige rivieren, zoals de Aeën en Dieën, zijn door het inklinkingsproces en door regelmatige overstromingen van de Zuiderzee plaatselijk uitgegroeid tot grotere en kleinere meren. Sinds de zestiende eeuw zijn veel van deze meren drooggelegd, zoals de Beemster (1610), Purmer (1622) en Wormer (1626) (Visscher 1975: 71). De ondergrond van deze oude droogmakerijen bestaat uit zware humeuze klei en het landschap wordt hier gekarakteriseerd als vrij open (Piket 1987). De Beemster is in 1999 door Unesco aangewezen als werelderfgoed. Deze 17e eeuwse droogmakerij heeft haar status vooral te danken aan de ontstaansgeschiedenis en de kaarsrechte verkaveling, of zoals de toewijzingscommissie aangeeft “een creatief meesterstuk waarbij de 17e eeuwse idealen nog steeds goed waarneembaar zijn in het totale gebied” (Nieuwsbrief Beemster werelderfgoed).

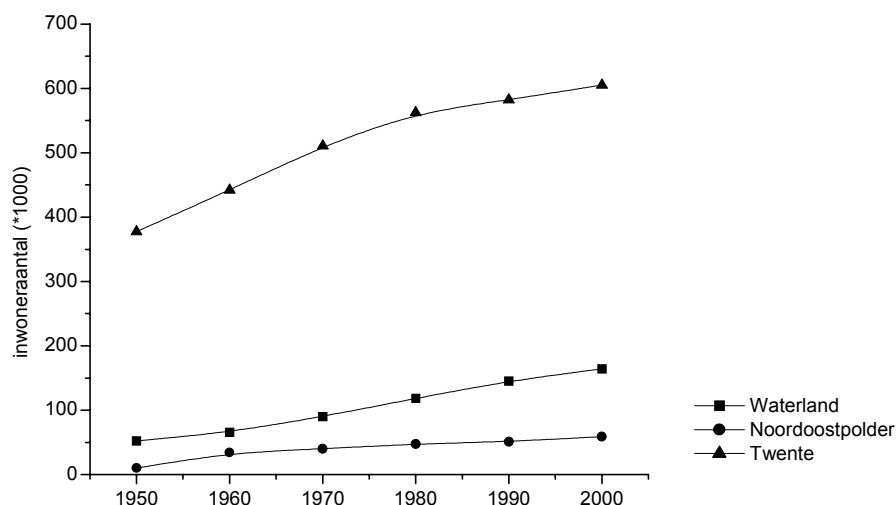
De Noordoostpolder wordt gerekend tot de landschappen van de jonge droogmakerijen en de bodem bestaat voornamelijk uit jonge zeeklei op veen (Piket 1987). Met name in het

oostelijk deel van de polder worden ook zandgronden aangetroffen (Geurts 1997). Tussen de dorpen Rutten en Kuinre en bij Urk en Schokland, bevinden zich veengronden, wat voor Schokland onder andere tot gevolg heeft dat het onderhevig is aan inklinking. Verder wordt het landschap van de Noordoostpolder getypeerd als een zeer open landschap (Piket 1987). De Noordoostpolder heeft een zeer diepe bemaling (tot 4,5 meter beneden NAP). Een gevolg hiervan is dat de grondwaterstand in het naburige deel van Overijssel sterk is gedaald en verdroogd (Berendsen 1997). Schokland is door de reliëfverschillen en de accentuerende beplanting van het Schokkerbos herkenbaar in het landschap. In 1995 is Schokland als eerste Nederlandse site geplaatst op de Unesco werelderfgoedlijst. Het voormalige eiland geldt als symbool van de strijd van de Nederlanders tegen het water, aldus de website van het Unesco Centrum Nederland (2002).

In Twente komen op relatief korte afstanden grote verschillen voor in hoogteligging en bodemtypen. Naar het westen toe neemt het gebied in hoogte af van ongeveer veertig meter boven NAP bij de Nederlands-Duitse grens naar circa twee meter boven NAP in Salland (Berendsen 1997). Twente bestaat voor een groot deel uit dekzandafzettingen en is als het ware op te delen in een aantal heuvelreeksen of stuwwallen die vooral uit keileem bestaan. De Tankenberg bij Oldenzaal en de Kuiper- en Braamberg bij Ootmarsum zijn enkele voorbeelden. Verder komen er essen voor die eeuwenlang zijn opgehoogd met mest en zo relatief hoog en humeus zijn. Ten noorden van Vriezenveen ligt een afgegraven hoogveen gebied met restanten hoogveen (Visscher 1975). Het beekdal van de rivier de Dinkel bestaat uit zand, klei en veen. Twente wordt getypeerd als een gesloten landschap (Piket 1987) als gevolg van de begrenzing van de percelen met houtwallen en het wordt wel omschreven als een coulissenlandschap (De Pater et al. 1989b: 194).

4.4.3 Steden, dorpen en bevolking

Waterland is een gebied met een middelgrote stad, namelijk de groeikern Purmerend die vaak als streekcentrum wordt gezien (De Pater et al. 1989a: 139). De belangrijkste concentraties van wonen, werken en voorzieningen bevinden zich in Purmerend. Verder zijn er de twee voormalige kleine handelsstadjes Monnickendam en Edam, het vissersdorp Volendam, het voormalige eiland Marken en een aantal overwegend lintvormige dorpen. De meeste stads- en dorpskernen zijn aangewezen als beschermd stads- en dorpsgezicht. In het jaar 2000 woonden ongeveer 146.200 mensen in Waterland waarvan bijna de helft in Purmerend. De bevolkingsdichtheid is 600 inwoners per km² landoppervlak. In datzelfde jaar was de gemiddelde bevolkingsdichtheid voor Nederland 468 inwoners per km² landoppervlak. Figuur 4.4 toont het verloop van bevolkingsaantallen in de drie casegebieden voor de periode 1950-2000.

Figuur 4.4: inwoneraantal per casegebied in de periode 1950 – 2000

bron: CBS bevolkingsontwikkeling per gemeente

In de Noordoostpolder zijn, rondom Emmeloord, tien dorpen gebouwd (Rutten, Creil, Espel, Tollebeek, Nagele, Ens, Kraggenburg, Marknesse, Luttelgeest en Bant) waardoor Emmeloord de centrale positie als streekcentrum kreeg. De centrale plaatsen theorie van Christaller bleek in deze opzet terug te vinden (De Pater et al. 1989a; Geurts 1997). In 2000 was het aantal inwoners van de Noordoostpolder 58.841 met een bevolkingsdichtheid van 125 inwoners per km² landoppervlak. Urk had in 2000 15.719 inwoners.

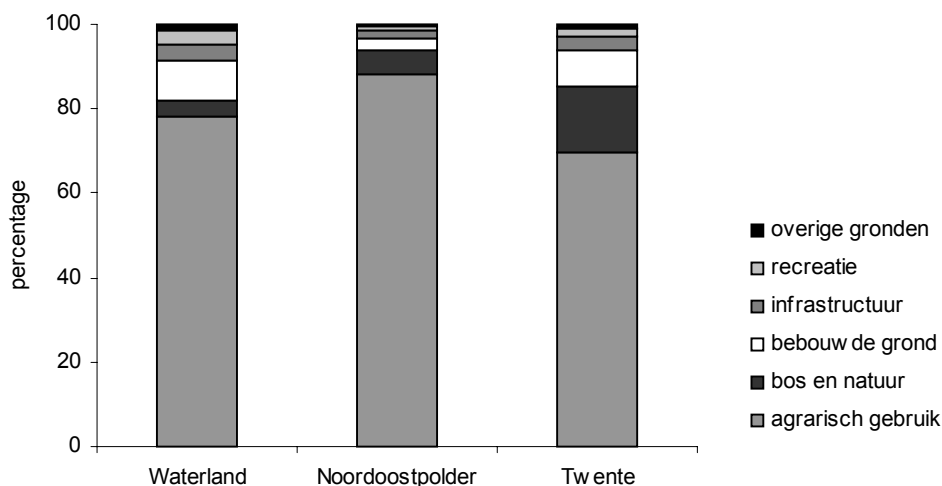
De gedachte achter de ligging van de dorpen in de Noordoostpolder is dat elke boerderij op een afstand van maximaal een kwartier fietsen van een dorp zou moeten liggen. De dorpen waren in feite agrarische verzorgingskernen, die als woonplaatsen dienden voor een deel van de landarbeiders en voor mensen met verzorgende beroepen (Geurts 1997). Er zijn dan ook hoofdzakelijk landarbeiderswoningen gebouwd. Het idee was dat de samenleving in de Noordoostpolder een afspiegeling moest zijn van de Nederlandse samenleving. Gelet werd op een evenredige vertegenwoordiging van geloofsovertuigingen en niet kerkelijk gebonden bewoners. De verzuiling vereiste de bouw van drie verschillende scholen: een openbare, een katholieke en een protestants-christelijke. Daarnaast is er per dorp een aantal winkels, een smederij en een café gebouwd. De bereikbaarheid van de dorpen is geregeld door een net van wegen. De dorpen onderling zijn verbonden met ringwegen. Binnen deze ring is het landschap meer open. Vooral de grotere landbouwbedrijven zijn hier gevestigd. Naar buiten toe is een verdichting te zien door kleinere landbouwbedrijven en beplantingsstroken langs de wegen (Geurts 1997).

De eerste generatie bewoners kwam uit geheel Nederland, maar niet iedereen werd bekwaam geacht om in de Noordoostpolder te wonen en te werken. De eerste generatie bewoners moesten dan ook voldoen aan verschillende selectie-eisen. Zo moesten ze onder andere beschikken over aantoonbare vakbekwaamheid en voldoende bedrijfskapitaal. Daarnaast moesten ze een positieve bijdrage kunnen leveren aan de vorming van de nieuwe poldermaatschappij, gehuwd zijn of met duidelijke trouwplannen en niet jonger zijn dan 26 jaar en niet ouder dan 50 jaar (Ebbens 1977; De Pater et al. 1989a).

Het aantal inwoners in Twente bedroeg in het jaar 2000 circa 605.200 en Twente kent een bevolkingsdichtheid van 405 inwoners per km² landoppervlak. Meer dan de helft van de bewoners (317.835 in 2000) woont in de gemeenten Almelo, Borne, Hengelo en Enschede. De genoemde steden worden ook wel de Stedenband Twente genoemd (Vaanholt 1997). De stedenband bevat belangrijke concentraties van wonen, werken en voorzieningen.

4.4.4 Bodemgebruik

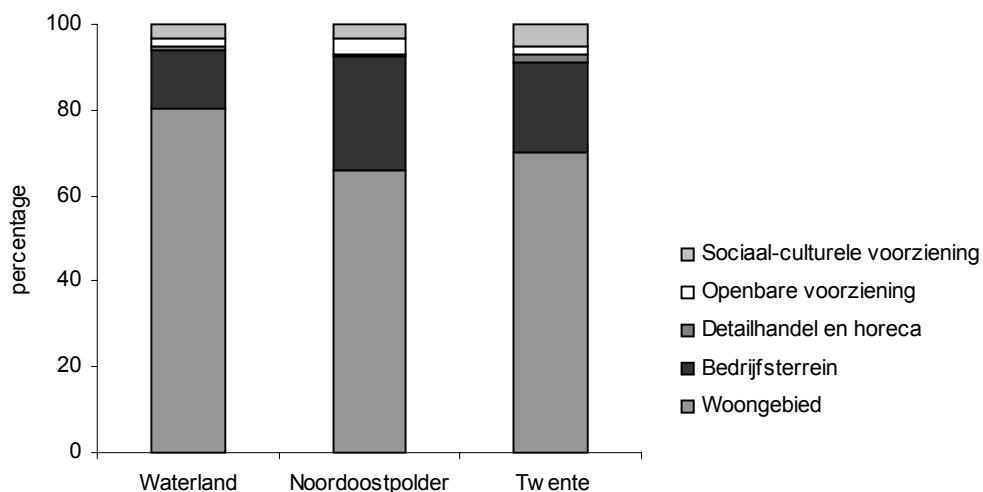
In figuur 4.5 is het bodemgebruik in de drie casegebieden voor het jaar 2000 weergegeven (CBS, Bodemstatistiek 2000). Het bodemgebruik is verdeeld naar: agrarisch gebruik, bos en natuur, bebouwde grond (waaronder wonen en werken), infrastructuur, recreatie en overige gronden.

Figuur 4.5: bodemgebruik van de drie casegebieden in 1996 als percentage van oppervlakte land
bron: CBS bodemstatistiek 2000

De figuur toont dat in alle casegebieden het agrarisch gebruik domineert. Het areaal grasland is dominant in zowel Waterland als Twente en in deze twee gebieden wordt dan ook relatief veel veeteelt beoefend. In Waterland zijn dit vooral schapen, geiten en rundvee (vaak extensief) en in Twente varkens en rundvee. De akkerbouw domineert in de Noordoostpolder waarbij het met name gaat om de teelt van knol- en wortelgewassen, granen en uien. In de Noordoostpolder is het aandeel tuinbouwgewassen aanzienlijk toegenomen; in de periode 1988-2000 gaat het om een toename van 13 naar 20 procent. Dit is met name het gevolg van een toename in de bloembollen en -knollen teelt (CBS, statistisch bestand gemeenten 2002/2003). De verkavelingspatronen in de drie casegebieden verschillen van grootte en vorm. In Waterland is er onderscheid tussen de veengebieden en de droogmakerijen. Met name in de veengebieden zijn de kavelstructuren klein en grillig van vorm met afscheidingen van water. De Noordoostpolder is ingericht met veel grotere kavels, namelijk van 300 bij 800 meter (24 hectare). Zowel de kleinere als grotere bedrijven liggen binnen deze kavelstructuur (Duin & Kaste 1984; Geurts 1997). Twente wordt gekarakteriseerd door kleine kavelstructuren die vaak zijn afgeschermd door houtwallen.

In Waterland en Twente maakt de bebouwde grond circa 10% uit van het totale bodemgebruik, terwijl dit in de Noordoostpolder 3% is. In figuur 4.6 is dit bodemgebruik gespecificeerd.

Figuur 4.6: bebouwde grond in 2000 als percentage van totaal oppervlakte bebouwde grond
bron: CBS bodemstatistiek 2000

Het aandeel infrastructuur is in alle casegebieden circa 2 tot 4% van het totale bodemgebruik. De belangrijkste ontsluitingswegen in Waterland zijn de autosnelweg A7 die Waterland ten westen van Purmerend kruist en de autowegen N235, N247 en N244. Een spoorlijn loopt vanaf Amsterdam via Purmerend naar Hoorn. Waterland wordt voor het overgrote deel ontsloten door autobussen. De N247 en N235 zijn deels voorzien van vrije busbanen. Hierdoor is er een snelle verbinding met Amsterdam. Het Noordhollands kanaal is de belangrijkste vaarweg die vanuit Den Helder, via Alkmaar, Purmerend en Amsterdam-Noord uitkomt in het IJ.

De infrastructuur in de Noordoostpolder is net als de overige inrichting rationeel bepaald. In de hoofdwegstructuur is een noord-zuid-as (Lemmer-Emmeloord-Ramspol) en een oost-west-as (Urk-Emmeloord-Vollenhove) te zien. De autosnelweg A6 is een onderdeel van de noord-zuid-as en loopt van Lemmer via Emmeloord naar de Ketelbrug richting Lelystad. Over dit wegenkruis heen zijn twee ringwegen gerealiseerd die de dorpen onderling verbinden (Geurts 1997). Een spoorwegennet is niet aanwezig maar wel is er voorzien in een net van hoofdwaterwegen ten behoeve van schepen tot 250 ton (Geurts 1997), zoals de Urkervaart en de Lemstervaart.

Twente wordt ontsloten door verschillende wegen en spoorwegen. De autosnelweg A1 loopt dwars door Twente, met een zijtak A35 naar Enschede, en verbindt Nederland met Duitsland. Verder is er een netwerk aan landwegen die vanuit de dorpen uitwaaien. De spoorlijnen lopen van Zwolle, Hardenberg, Deventer en Zutphen naar de steden Almelo, Hengelo en Enschede. Het Twentekanaal is de belangrijkste vaarweg die loopt van Enschede, Hengelo en Goor richting Zutphen waar het kanaal uitmondt in de IJssel.

Het aandeel van bos- en natuurterrein is, in verhouding met Waterland en de Noordoostpolder, groot in Twente. De ontwikkeling van natuur kreeg bij de inrichting van de Noordoostpolder geen prioriteit, dit in tegenstelling tot Oostelijk en Zuidelijk Flevoland waar grote natuurgebieden van 300 à 400 hectare zijn ontwikkeld. Wel zijn in de Noordoostpolder op de slechtere gronden, oftewel grond minder geschikt voor landbouw, vier boscomplexen voor houtproductie aangelegd bij Kuinre, de Voorst, Urk en Schokland. Bij realisatie omvatte deze een oppervlakte van respectievelijk 1000, 567, 125 en 60 hectare (Geurts 1997). Naast deze grotere boscomplexen komen er ook dorpsbossen voor, meestal gelegen ten westen of ten noorden van de dorpen. Deze bossen variëren in grootte tussen 10 hectare bij Luttelgeest en ca. 90 hectare bij Emmeloord (Geurts 1997).

Het aandeel recreatiegebied is hoog in Waterland (4% van het totale bodemgebruik is hier recreatiegebied). Het recreatiegebied Het Twiske, gelegen ten westen van Landsmeer en Den IJp, heeft met 650 hectare hierin een belangrijk aandeel. Twente en de Noordoostpolder hebben naar verhouding minder recreatiegebied (respectievelijk 2% en 1%).

5 Waterland, een opkomende streek

5.1 Inleiding

Door onderzoek in casegebieden wordt getracht beter inzicht te krijgen in de productie en reproductie van streekidentiteiten. Hiertoe zijn, zoals beschreven in het vorige hoofdstuk, drie casegebieden geselecteerd: Waterland, de Noordoostpolder en Twente. In dit hoofdstuk staat de streek Waterland centraal die is gekarakteriseerd als een ‘opkomende’ streek. Dit betekent dat in de periode 1950 tot 2000 steeds meer gebruik is gemaakt van de naam Waterland. Daarom kan deze streek worden gezien als een gebied dat door de jaren heen populairder is geworden. De verwachting is dat de identiteiten die worden toegekend aan Waterland een grote rol spelen in de ontwikkeling van het gebied. Om te achterhalen hoe de productie en reproductie van streekidentiteiten verloopt en wat daarin het belang van actoren is, zijn vier vragen onderzocht. Ten eerste, welke actoren in het professionele discours, en specifiek het discours gericht op gebiedsontwikkeling, produceren en reproduceren streekidentiteiten? Ten tweede, welke identiteiten worden door deze actoren toegekend aan de casegebieden? Ten derde, hoe gebruiken de actoren de toegekende streekidentiteiten? En ten vierde, zijn er veranderingen in de productie en reproductie van streekidentiteiten waar te nemen?

De opzet van dit hoofdstuk is, net als in de hoofdstukken 6 en 7, gestructureerd aan de hand van deze vragen. In paragraaf 5.2 wordt beschreven wie identiteiten toekennen aan Waterland en in paragraaf 5.3 wordt ingegaan op de vraag welke streekidentiteiten dit zijn. Het gaat dan om de kenmerken die de actoren karakteristiek vinden voor Waterland. Of de actoren de kenmerken die ze toeschrijven aan Waterland gebruiken en hoe ze dit doen is te lezen in paragraaf 5.4. Paragraaf 5.5 gaat in op de veranderingen in identiteitstoekenning en in paragraaf 5.6 worden conclusies getrokken.

5.2 Wiens identiteiten?

Streekidentiteiten zijn omstreden omdat actoren met verschillende doelen en interesses verschillende identiteiten toekennen. Om het proces van identiteitstoekenning beter te begrijpen wordt in deze paragraaf onderzocht welke actoren in het professionele discours van belang zijn voor de gebiedsontwikkeling van Waterland. In paragraaf 4.3.1 is aangegeven waarom bepaalde ‘streekactoren’ zijn geïnterviewd. Interviews zijn gehouden met vertegenwoordigers van verschillende regionale organisaties, namelijk overheidsinstan-

ties, land- en tuinbouw organisaties, natuurbeschermingsorganisaties, cultuur-historische organisaties, toeristenorganisaties en organisaties gericht op de ontwikkeling van bedrijven. Bijlage 4.1 geeft een overzicht van de dertien geïnterviewde streekactoren in Waterland, inclusief hun doelstellingen en belangrijkste werkzaamheden. Nagegaan is welke relaties, zoals samenwerkingsverbanden, de actoren hebben en in hoeverre deze relaties van invloed zijn op de productie van streekidentiteiten. Tevens is aan de actoren gevraagd of ze vinden dat Waterland een eigen identiteit heeft. Daarnaast is achterhaald of de actoren aangeven de identiteiten van Waterland te gebruiken.

Samenwerking tussen de streekactoren

In Waterland is een aantal organisaties werkzaam gericht op de ontwikkeling van het gebied. Deze organisaties werken veelal op een bepaalde manier met elkaar samen. Er vindt bijvoorbeeld bestuurlijk overleg plaats tussen organisaties die zich bezig houden met natuur, landschap, cultuurhistorie, heroriëntatie van de landbouw en openlucht recreatie. Het gaat dan onder andere om Staatsbosbeheer, het (voormalig recreatieschap) Landschap Waterland, Hotel de Boerenkamer en de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer Waterland (ook wel de Natuurvereniging genoemd). Eén à twee keer per jaar komen deze organisaties bijeen. Ideeën worden dan uitgewisseld, en het beleid en de uitvoering van projecten wordt op elkaar afgestemd. Het doel van deze bijeenkomsten wordt duidelijk neergezet door de vertegenwoordiger van de Stichting Keurmerk Waterland: “Zodat we elkaar in ieder geval niet beconcurreren en het gebied als een eenheid naar voren komt”.

Ook zijn er concrete projecten waarin de verschillende organisaties elkaar tegenkomen. Zo werkt het Landschap Waterland samen met de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer Waterland in een project waarbij wandelpaden over boerenland worden gerealiseerd. In het kader van agrarische verbreding is er daarnaast nauwe samenwerking tussen onder andere natuurbeschermingsorganisaties, agrariërs, de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer en de Westelijke Land- en Tuinbouw Organisatie (WLTO).

Een belangrijke impuls voor deze samenwerkingsverbanden was het project Waardevol Cultuurlandschap Waterland (WCL-Waterland). In 1993 heeft het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) de status van Waardevol Cultuurlandschap aan Waterland toegekend. Dit had tot gevolg dat van 1994 tot 1999 circa 2,5 miljoen gulden (circa 1,2 miljoen euro) per jaar beschikbaar is gesteld voor de ontwikkeling van agrarisch-ondersteunende en recreatieve activiteiten. Organisaties zoals de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer Waterland, Hotel de Boerenkamer en de Stichting Keurmerk Waterland zijn opgericht met behulp van een financiële input uit WCL-Waterland. Tevens zorgde de geldstroom vanuit WCL-Waterland mede voor de ontwikkeling van de recreatieve infrastructuur en voor promotionele activiteiten bij natuurbeschermingsorganisaties. Het project WCL-Waterland wordt door alle betrokken organisaties gezien als een groot succes. Er zijn veel projecten gerealiseerd, er is veel samenwerking tot stand gekomen, en

belangrijker, Waterland is onder de aandacht gebracht en integraal gepresenteerd bij beleidsmakers en het grote publiek.

Door de actoren wordt aangegeven dat in de WCL-periode de samenwerking tussen overheden en particuliere organisaties is versterkt. De provincie had de taak de uitvoering van dit beleid te coördineren. Zodoende was er veel contact en overleg met de maatschappelijke organisaties en daardoor was er een betere afstemming van de partijen. Na het aflopen van het project in 1999 is de samenwerkingsstructuur echter gedeeltelijk verwaterd. Er is sprake geweest dat Landschap Waterland als een coördinatieplatform zou gaan fungeren. Alle partijen zouden hierin samenkomen zodat de ontwikkeling van het gebied gezamenlijk verder vormgegeven kon worden. Dit platform is niet goed van de grond gekomen en dat komt door de onduidelijke rol van de provincie Noord-Holland, aldus de vertegenwoordiger van de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer Waterland. De reden waarom de provincie heeft gekozen om niet verder te investeren in de ontwikkeling van een coördinatieplatform is dat ze op een hoger schaalniveau dan Waterland wilde werken.

De problematiek van de veenweiden in Waterland (zoals het inklinken van het veen; zie ook paragraaf 5.3.1) is vaak ook van toepassing op de omliggende gebieden. In januari 2002 is daarom het Gebiedsprogramma Noord-Holland Midden 'De Groene Long' van start gegaan. Het wordt wel gezien als de opvolger van WCL-Waterland. Doel van dit Gebiedsprogramma is het op elkaar afstemmen en sturing geven aan de uitvoering van het bestaande beleid gericht op het landelijk gebied tussen Amsterdam, Alkmaar en Hoorn (Noord-Holland Midden). Het gebied is dus groter dan Waterland zoals begrensd in onderhavig onderzoek (zie paragraaf 4.4.1). De vertegenwoordiger van het Gebiedsprogramma Noord-Holland Midden geeft aan dat de overweging om 'op te schalen', beleidsmatig van aard is geweest: "Als je beleidsmatig wat wilt realiseren, als het gaat om geld of randvoorwaarden, dan is het schaalniveau van Waterland te klein. Je hebt een groter gebied nodig". Daarnaast is ervoor gekozen om het gehele gebied Noord-Holland Midden steviger op de beleidskaart te zetten omdat het gebiedsprogramma parallel loopt met de toewijzing van Nationaal Landschap in de Vijfde nota over de Ruimtelijke Ordening (Ministerie van VROM 2001).

Volgens de vertegenwoordiger van het Gebiedsprogramma speelt Waterland wel een voorbeeldrol in het Gebiedsprogramma. De redenen die hiervoor worden genoemd zijn dat het gebied al lang in de belangstelling staat van beleidsmakers, dat het een belangrijk gebied is voor Amsterdam, en dat het veel innovatieve boeren en projecten heeft, zoals het streekeigen product 'Keurmerk Waterland'. "In Waterland komt meer geld vanuit de overheid dan in andere gebieden", stelt het Gebiedsprogramma. De organisaties in Waterland hebben hierdoor qua ontwikkelingservaring een voorsprong op de organisaties in de andere delen van het gebiedsprogramma. Het Gebiedsprogramma gebruikt als het ware de identiteiten van Waterland om Noord-Holland Midden op de agenda te zetten.

Ondanks de dominante positie van Waterland in de identiteitstoekenning van het gebied Noord-Holland Midden heeft de provincie Noord-Holland ervoor gekozen om Waterland

niet terug te laten komen in de naamgeving van de deelgebieden. Er wordt niet gesproken over Waterland maar over de Veenweiden West, Midden en Oost. De vertegenwoordiger van het Gebiedsprogramma geeft aan dat op een bepaald moment het woord Waterland in de andere deelgebieden van het programma een soort ‘jaloezie’ oproep.

“Zij [organisaties in Waterland] hebben altijd in een voorkeurspositie gezeten, veel geld gekregen en nu gaan we met zijn allen een gebiedsprogramma maken en nu vinden we dat dat op een abstracte, afstandelijke manier beoordeeld moet worden. Dat niet alles automatisch weer naar Waterland gaat”. [Gebiedsprogramma Noord-Holland Midden]

Als gevolg van het optreden van negatieve gevoelens met Waterland kent het Gebiedsprogramma alleen deelgebieden met een naamgeving waar de betrokken organisaties een positieve gevoelswaarde bij hebben. Dit is een voorbeeld van ‘identifying against’ (Rose 1995; paragraaf 2.5). De overige gebieden zetten zich af tegen Waterland en de symboliek van Waterland, in dit geval de naam. Dat betekent dat de emoties uit de andere deelgebieden een rol spelen in de productie van streekidentiteiten.

Waterland, een streek met eigen identiteiten

Op de vraag of Waterland een ‘eigen’ identiteit heeft, wordt door alle actoren met een volmondig ja geantwoord. De actoren hangen dit op aan de landschappelijke en natuurlijke kenmerken van het gebied. “Het is zo specifiek qua landschap”, zegt bijvoorbeeld de vertegenwoordiger van Waterland’s Weelde. De vertegenwoordiger van het Gebiedsprogramma Noord-Holland Midden geeft aan dat de nauwe samenwerking tussen de verschillende actoren in Waterland een aanwijzing is voor een specifieke identiteit. Met andere woorden, de institutionele samenhang in het gebied bevordert het idee dat Waterland een ‘eigen’ identiteit heeft (zie ook paragraaf 5.3).

Dat Waterland een gebied is met specifieke identiteiten wordt sterk benadrukt door de Stichting Behoud Waterland. De doelstelling van deze stichting is, sinds de oprichting in 1973, het behoud en herstel van het natuurlijke karakter van Waterland en het bevorderen van een zo gunstig mogelijk leefklimaat in dit gebied. Dit probeert de stichting te realiseren door het bewaken van ruimtelijke ordeningsplannen, zoals bestemmingsplannen bij de gemeente, streekplannen bij de provincie en de nota’s ruimtelijke ordening van het Rijk. De plannen worden inhoudelijk beoordeeld en indien de plannen te ‘ruimteverslindend’ zijn, wordt protest aangetekend. Volgens de vertegenwoordiger van de Stichting Behoud Waterland zouden er grote stukken van het landelijke gebied verdwenen zijn, op een verkeerde manier bebouwd of niet bespaard zijn gebleven, indien de stichting er niet was geweest.

Wie gebruiken de identiteiten van Waterland?

Alle actoren kennen identiteiten toe aan Waterland, en uit de vorige sub-paragraaf blijkt dat deze vooral worden opgehangen aan de landschappelijke en natuurlijke kenmerken. Niet alle actoren geven aan de kenmerken van Waterland te gebruiken in bijvoorbeeld promotiemateriaal, zoals Waterschap De Waterlanden, Kamer van Koophandel Noord-west-Holland en de Westelijke Land en Tuinbouw Organisatie (WLTO). Het waterschap zegt bijvoorbeeld de eigen doelstelling (waterbeheersing, waterkering en wegbeheersing) juist naar voren te brengen en hier passen de kenmerken van Waterland alleen in beperkte mate bij. De vertegenwoordiger van het ISW (Intergemeentelijk Samenwerkingsverband Waterland) geeft ook aan dat de kenmerken van Waterland niet worden gebruikt. Wel wordt aangegeven dat alle gemeenten die zijn betrokken in het ISW naar buiten brengen dat ze samenwerken in het ISW verband. Op deze manier wordt Waterland op gemeentenniveau als een eenheid naar buiten gebracht.

De actoren die aangeven specifiek de keuze te maken om kenmerken van Waterland in te zetten zijn vooral de organisaties met een opinie-bepalende rol in het behoud van het gebied. Het gaat dan om organisaties gericht op natuur en milieu, recreatie en toerisme en verbreding van de landbouw. Deze organisaties geven aan dat ze meer draagvlak proberen te creëren door de kenmerken van Waterland in te zetten. Door bekendheid te geven aan de specifieke waarden van het gebied, door aandacht te schenken aan de ontwikkeling van een extensieve landbouw die goed samengaat met behoud van natuurwaarden en door de recreatieve beleving, wordt geprobeerd de opinie van de overheid en het grote publiek te beïnvloeden.

Ook de Provincie Noord-Holland zegt gebruik te maken van de kenmerken van Waterland in het kader van het Gebiedsprogramma Noord-Holland Midden. Om de doelstelling van het Gebiedsprogramma te realiseren wordt een typisch Hollands landschapsbeeld neergezet. Volgens de vertegenwoordiger van het Gebiedsprogramma komt dit ten opzichte van de andere deelgebieden het mooiste naar voren in Waterland: “Waterland heeft zo’n hoog klompenghalte en dat verkoopt gewoon”.

Uit deze paragraaf blijkt dat er diverse actoren in het gebied werkzaam zijn die verschillende doelstellingen nastreven. In het gebied bestaan nauwe samenwerkingsverbanden en dit bevordert het idee dat Waterland een ‘eigen’ identiteit heeft. Welke identiteiten de actoren toekennen aan Waterland wordt in de volgende paragraaf bekeken.

5.3 Welke identiteiten: verhalen over Waterland

Het uitgangspunt in deze paragraaf is dat verschillende actoren uiteenlopende streekidentiteiten toekennen. Dit hangt samen met de doelstellingen van de actoren. Een organisatie gericht op agrariërs zal andere identiteiten toekennen dan een toeristische organisatie of

een overheidsinstantie. Met andere woorden, de doelstellingen van de actoren bepalen de identiteitstoekenning, en deze worden opgehangen aan de specifieke kenmerken van een gebied (zie paragraaf 2.3). Hierop voortbouwend staan in deze paragraaf de volgende vragen centraal: Welke kenmerken vinden de verschillende actoren in het professionele discours karakteristiek voor Waterland? Waarom noemen de actoren deze kenmerken? Zijn er ook verschillen in identiteitstoekenning tussen de actoren? Een beschrijving wordt gegeven van ‘de verhalen’ of de kenmerken welke de actoren zien als karakteristiek voor Waterland, los van de vraag of de aangegeven identiteiten worden gebruikt door de actoren. De kenmerken zijn verdeeld in drie categorieën, omgevingskenmerken, economisch functionele kenmerken en sociaal-culturele kenmerken en drie dimensies dienen hierbij als interpretatiekader: Waterland als omgeving, Waterland als wijze van bestaan en Waterland als manier van leven (zie paragraaf 4.3.2).

5.3.1 Waterland als omgeving: een typisch Hollands landschap

Een mozaïek van water en land

Alle ondervraagde actoren zijn het erover eens dat Waterland bekendheid heeft gekregen vanwege de specifieke landschappelijke en natuurlijke kenmerken. Met name de contrasten tussen het typische veenweidelandschap en de diverse grotere en kleinere droogmakerijen worden genoemd als landschapkenmerken.

“Het belangrijkste kenmerk vind ik het schitterende contrast tussen de veenweiden, met hoog en veel water, en de droogmakerijen met een heel eigen karakter. Dit karakter kan soms zo uitgesproken zijn dat daar kwalificaties aan verbonden zijn, zoals de Beemster met werelderfgoed. Dat hoort allemaal tot Waterland en dat is zeldzaam.” [Keurmerk Waterland]

“Dat je binnen een veenweidegebied kleipolders hebt. Juist op die verschillen in het landschap zijn we trots.” [Waterschap de Waterlanden]

Andere kenmerken die worden genoemd zijn de onaangetastheid en de kleinschaligheid van het landschap. De vaak nog intacte (of niet geruïlkavelde) weidegebieden zorgen voor een landschap met uitgestrekte weilanden, grillige sloten en veel water. De verschillende natuurgebieden, zoals het Ilperveld, Wormerveld en Jisperveld, benadrukken dit des te meer. De honderden kleine eilanden waaruit deze gebieden bestaan zijn omgeven door sloten en zijn het resultaat van laagveenontginningen. Door inklinking van het veen is het een waterrijk gebied waardoor het, volgens het Noord-Hollands Landschap, een mozaïek is gebleven van water en land. Deze verscheidenheid in het landschap is niet uitzonderlijk want het ‘eigen’ landschap wordt meestal omschreven als divers, blijkt uit onderzoek van Renes (1999). Dit hangt samen met de opvatting dat kennis over een gebied ertoe leidt dat

landschappen verder worden onderverdeeld dan meer onbekende gebieden. In Waterland gaat het dan om het contrast tussen water en land.

Weidevogels en kleinschaligheid

De grote aantallen weidevogels worden door de actoren beschouwd als kenmerkend voor Waterland. Met name de grutto wordt als streekspecifiek gezien omdat zeventig procent van de wereldpopulatie aan grutto's in Waterland broedt, aldus de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer. Door deze hoge aantallen worden weidevogels van groot belang geacht voor de identiteit van Waterland. Verschillende actoren spelen hier op in. Zo is het hoofddoel van de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer de bescherming van weidevogels. Ook bij de natuurbeschermingsorganisaties draait het met name om het behoud en de bescherming van weidevogels.

Door deze doelstellingen zijn in de broedperiode tussen maart en juni veel natuurgebieden niet toegankelijk voor toeristen. Dit zorgt voor een dilemma, want aan de ene kant wil men een toename in het aantal recreanten, aan de andere kant kan een grote recreatiedruk schadelijk zijn voor het kleinschalige landschap. Dit betekent dat toeristische ontwikkeling met zorg moet gebeuren. Alle organisaties zijn het erover eens dat de kleinschaligheid van het gebied een bijzondere kwaliteit is en dat dit behouden moet blijven. Zo nemen de overheidsinstanties en de toeristische organisaties deze kleinschaligheid als uitgangspunt bij de ontwikkeling van toerisme. Met name extensieve recreatieve activiteiten, zoals fietsen, wandelen, kanoën, roeien en schaatsen, worden gepromoot, en het recreatieve netwerk hiervan wordt geoptimaliseerd (Provincie Noord-Holland 2003).

Spanningsveld rondom waterpeilbeheersing

Water speelt een belangrijke rol in het gebied. Dit blijkt al duidelijk uit de naam. Enerzijds geven de ondervraagde actoren aan dat water prominent aanwezig is en daarmee een belangrijk landschapskenmerk is. Anderzijds geven ze aan dat het water, met name de waterpeilbeheersing, zorgt voor spanningen. In historisch opzicht gaat het dan om de strijd tegen het water. De sporen hiervan zijn nog duidelijk zichtbaar in het landschap, zoals de dijken en de meren die zijn ontstaan na overstromingen. Nu is er veel aandacht voor waterbeheersing omdat door verlaging van het waterpeil het veen droog komt te liggen. Het proces van inklinken versnelt dan. Een gedegen waterpeilbeheersing wordt door de actoren gezien als van groot belang voor het behoud van het huidige landschap van Waterland. Het Waterschap De Waterlanden ziet zichzelf dan ook als de belangrijkste landschapsbeheerder in het gebied.

Er bestaan verschillende standpunten over het waterpeil waar het waterschap rekening mee moet houden. Agrariërs willen een zo laag mogelijk waterpeil omdat dan de productieomstandigheden het beste zijn. De bewoners willen droge voeten en geen water in de kelders of tuinen. Dit betekent een laag waterpeil, maar weer niet zo laag dat de houten funderingen van de huizen weggroten omdat ze droog komen te staan. En de natuurbe-

schermers willen het waterpeil zo hoog mogelijk houden om het proces van inklinking te vertragen (Boonstra 1995). Dit zorgt voor een dilemma want aan de ene kant wil men een veenweide- en vogellandschap houden, wat een hoog waterpeil nodig heeft. Aan de andere kant worden de agrariërs gezien als belangrijke vormers van het weidelandschap. Om te zorgen dat agrariërs hun werk kunnen blijven doen is dus een laag waterpeil nodig.

De Provincie Noord-Holland heeft hiertoe in een Waterhuishoudingsplan (1998) afwegingen gemaakt omtrent het waterpeil. Waterland is ingedeeld in deelgebieden waar verschillende waterpeilen worden gehanteerd. In de natuurgebieden is een zogenoemd 'natuurpeil' ingesteld waarbij het waterpeil op een hoger niveau wordt gehouden. Voor de landbouwgronden met de nevenfunctie natuur is in de veenweidegebieden een maximale drooglegging van zestig centimeter beneden maaiveld toegestaan en de agrariërs in dit gebied krijgen hiervoor een beheersvergoeding van de overheid. Verder zijn specifieke landbouwgebieden aangewezen waar blokbemalingen worden toegepast zodat een waterpeil wordt gehandhaafd dat optimaal is afgestemd op agrarisch gebruik. Dit zijn gebieden met relatief veel agrariërs waardoor met behulp van een apart gemaal het water zodanig laag wordt gehouden dat de agrariër zijn werk optimaal kan verrichten.

Stolpboerderijen, houten huizen en streekkleuren

De boerderijbouw en de houten woningbouw worden door de actoren gekarakteriseerd als streekspecifieke bebouwing. Dit komt overeen met Van Olst (1999) die stelt dat boerderijen een belangrijke bijdrage leveren aan de herkenbaarheid van gebieden. De meeste boerderijen in Waterland zijn van het type stolpboerderij. Ondanks dat dit type boerderij gezien wordt als kenmerkend voor geheel Noord-Holland is de manier van bouwen in Waterland anders. Dit zorgt voor een contrast tussen de veenweidegebieden en de droogmakerijen.

“De droogmakerijen karakteriseren zich natuurlijk ook door de openheid en weidsheid, een divers landbouwkundig gebruik en grote stolpboerderijen (veelal groter dan in het veenweidegebied). In het veenweidegebied heb je stolpboerderijen die veelal bekleed zijn met houten gevels, in de droogmakerijen zijn dit veelal stenen gevels. Dit geeft contrastverschillen.” [Landschap Waterland]

“Je hebt hier, met name in het gebied van Broek in Waterland, de echte oerstolpen, de Katbergen. Dus een stuk recht en dan een piramiden dak erbovenop. Dat is echt een oervorm van de stolpboerderijen die in de rest van Noord-Holland toch weinig te zien is. [...] En natuurlijk zijn de stolpen hier niet zo rijk als dat je ze in West-Friesland en in de Beemster ziet.” [Noord-Hollands Landschap]

De dorpjes met karakteristieke houten woningen, zoals Broek in Waterland, Holysloot en Durgerdam, worden naast de historische Zuiderzeestadjes, zoals Monnickendam en Edam, aangewezen als karakteristiek voor Waterland. Het gaat dan niet alleen om het gebruik

van hout als bouw materiaal, maar vooral om de kleuren waarin de huizen zijn geverfd. “Broek in Waterland met de grijze kleuren, Marken met zwarte kleuren, Uitdam en Durgerdam met witte kleuren en de Zaanstreek met groene kleuren”, aldus de vertegenwoordiger van het Waterschap. Dat deze streekkleuren worden gezien als kenmerkend voor Waterland blijkt ook uit de folder ‘Kleur in Waterland’. De folder is in 1995 uitgegeven door het Landschap Waterland met behulp van subsidie uit het project WCL-Waterland en was voor iedereen beschikbaar. Het doel van de folders was enerzijds het vergroten van de bekendheid van de specifieke kleurkenmerken en anderzijds een bijdrage leveren aan de instandhouding van deze kleuren.

De vertegenwoordiger van het Landschap Waterland merkt op dat een huis geschilderd in een oorspronkelijke kleur geen andere kleur krijgt. Ook wordt gemerkt dat huizen juist geverfd worden in de traditionele kleur, met name bij nieuwbouwprojecten. Het Landschap Waterland geeft echter aan dat dit niet perse direct verband houdt met hun actie:

“In zijn algemeenheid denk ik dat los van onze actie, dat door allerlei programma’s op de televisie over wonen en interieur, de betrokkenheid bij kleuren en identiteiten van gebouwen en woningen is toegenomen. Op deze manier heeft het misschien ook invloed gehad op de kleuridentiteit van de gebouwen in Waterland.” [Landschap Waterland]

Typisch Hollands

Het landschap van Waterland wordt door de actoren op een gelijke wijze getypeerd, namelijk als een typisch Hollands landschap. De vertegenwoordiger van het Gebiedsprogramma Noord-Holland Midden geeft aan dat het typisch Hollands landschap een heel belangrijk element is, dat de landschappelijke identiteit van Waterland vormt. Dit blijkt ook uit het feit dat Waterland een voorbeeldrol speelt in het Gebiedsprogramma. Ook het Landschap Waterland typeert het landschap van Waterland op deze manier:

“Het plaatje van de laatste eeuwen is bepalend en bepaalt de waarden en identiteit van het gebied. Landbouw is daar een belangrijke speler in, en de weilanden, de weidsheid van het gebied, de openheid, de aanwezigheid van historische kernen, dorpjes en stadjes in het landelijk gebied zijn de specifieke landschapkenmerken die het gebied typisch Nederlands maken en uniek.” [Landschap Waterland]

Dit typisch Hollands landschap maakt dat Waterland bekend staat als een landschap, zo niet ‘het’ landschap, dat overeenkomt met het beeld van Nederland dat vaak in fotoboeken, toeristische folders of ander promotiemateriaal wordt geschetst. In dit type materiaal wordt Nederland gerepresenteerd als een land met veel water, dijken en traditionele clichés als klompen, molens, tulpen en kaas (zie ook Meijer 1997; Binkhorst 2002; Béneker 2003), dus veel overeenkomsten met de genoemde landschapkenmerken van Waterland.

5.3.2 Waterland als wijze van bestaan: agrarisch en randstedelijk

De economisch functionele kenmerken die de ondervraagde actoren karakteristiek vinden voor Waterland zijn in te delen in agrarische en randstedelijke kenmerken.

Landbouwgebied: kleinschalig en extensief

De actoren geven eensgezind aan dat de landbouw kenmerkend is voor Waterland. Waterland wordt door hen gekarakteriseerd als een ‘typisch Hollands cultuurlandschap’ gemaakt door boeren waarbij het vooral gaat om melkveehouderij gerelateerde activiteiten. Of zoals de vertegenwoordiger van de Vereniging Agrarisch Natuurvereniging Waterland weergeeft: “door de ramen kijkend zien we uitgestrekte weilanden met grillige sloten en koeien in de wei”. Dit komt overeen met de bevindingen van Jones (1995) dat de aanwezigheid van agrarische activiteiten een hoofdcomponent is van rurale identiteiten.

In alle interviews komt naar voren dat agrariërs belangrijke spelers zijn in het behoud van het landschap omdat zij het landschap in de huidige staat houden. Het open landschappelijke karakter en het voorkomen van de grote aantallen weidevogels zijn afhankelijk van het agrarisch grondgebruik. Zodra boeren stoppen met het bewerken van de grond of als er niet voldoende begrazing meer is door het vee verdwijnt de diversiteit in het beheer. Verruiging en vermoerassing treden dan op. Door alle actoren wordt het verdwijnen van de landbouw dan ook gezien als een grote bedreiging en de stelling ‘verdwijnt de boerenstand, dan verdwijnt ook dit landschap’ is de heersende gedachte. Enkele citaten:

“De melkende veehouder vertrekt uit Waterland en dat is een geweldige bedreiging.” [Hotel de Boerenkamer]

“... dat daardoor toch boeren het hoofd niet boven water kunnen houden. Dat is denk ik de grootste bedreiging.” [Waterlant’s Weelde]

Door de grootte van de percelen en de waterhuishouding zijn de boerenbedrijven relatief klein en vaak extensief van karakter. Het gebied leent zich daarom niet voor grotere bedrijven en dat zorgt, volgens de vertegenwoordiger van Hotel de Boerenkamer, voor een bepaalde sfeer: “Als je een boer uit de Flevopolder, of de Kop van Noord-Holland hierheen haalt, die vinden het hier vreselijk kneuterig”. Vanaf de jaren 1970 is wel geprobeerd om de veeteelt te intensiveren door een diepere bemaling van het land. In de paragraaf ‘Spanningsveld rondom waterpeilbeheersing’ is al aangegeven dat hier verschillen van meningen bestaan. Niet alleen de natuurbeschermingsorganisaties, maar ook de toeristische sector en overheidsinstanties probeerden en proberen een diepere bemaling tegen te houden vanwege het inklinken van het veen. Overheidsinstanties proberen tegenwoordig zelfs door waterberging inklinking tegen te gaan en in Waterland wordt hiervoor de Schardammerkoog geschikt geacht (Provincie Noord-Holland 2003).

De agrarische sector is het met een peilverhoging juist niet eens. De landelijke belangenorganisatie van boeren (LTO) geeft zelfs aan dat een peilverhoging de huidige situatie van landbouwbedrijven verder doet verslechteren met als gevolg een verder daling van het aantal boeren: “Hogere peilen laten de kosten voor agrariërs sterk toenemen, terwijl het inklinken van veen slechts voor een klein deel wordt voorkomen” (LTO 2003).

Het aantal boeren is sterk aan het afnemen in Waterland, zoals blijkt uit de landbouwtellingen van het CBS. Sinds 1980 is het aantal boerenbedrijven met bijna 40% verminderd (in 1980 waren er 1129 bedrijven, in 2002 nog 694). Gemiddeld in Nederland is het aantal boerenbedrijven met 38% gedaald. Wel is het merendeel van de grond nog steeds in gebruik door agrariërs (zie ook Haartsen 2002). Door de sterke daling van het aantal boeren is toch de algemene gedachte dat Waterland als ‘typisch Hollands cultuurlandschap’ onder druk staat. De ondervraagde actoren geven allen aan dat hier maatregelen tegen genomen dienen te worden omdat anders het landschap als zodanig zal veranderen. Om dit te realiseren wordt door hen geprobeerd het landschap van Waterland in bestuurlijke richting op de kaart krijgen zodat de aandacht van politici naar Waterland wordt getrokken. Of zoals de Stichting Keurmerk Waterland weergeeft:

“Als je ophoudt met boeren dan blijft er natuurlijk ook wel een interessant landschap over, alleen daar hebben we al zoveel van. Er is een grote slag geslagen om de veenweidegebieden met een hoge prioriteit op de kaart te zetten”. [Stichting Keurmerk Waterland]

Door de toewijzing van WCL-Waterland blijkt al dat deze slag naar meer aandacht is geslaagd. De subsidiestroom die hieruit voortkwam heeft bijvoorbeeld een enorme impuls gegeven aan projecten gericht op het instandhouden van de landbouw. Zeker zestig procent van het beschikbare subsidiegeld is besteed aan verbreding van de landbouw, de ontwikkeling van nevenactiviteiten die zorgen voor een aanvullend inkomen op landbouwbedrijven (Provincie Noord-Holland 1995; Kranendonk e.a. 2000).

De agrariërs in Waterland staan in het algemeen open voor nevenactiviteiten. Dit blijkt onder andere uit het feit dat de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer Waterland (Natuurvereniging) één van de oudste agrarische verenigingen in Nederland is met een grote aanhang van boeren (Van der Ploeg 2001). In 1995 is de Natuurvereniging, met behulp van WCL-subsidiering, opgericht op initiatief van Waterlandse veehouders. Voorloper was de in 1983 opgerichte vereniging ‘Samenwerkingsverband Waterland voor Vrijwillige Weidevogelbeheer’ waarin een kleine groep boeren, in samenwerking met natuurbeschermers, besloot tot vrijwillige bescherming van weidevogels. Anno 2002 is circa 65 procent van het totaal aantal boeren in Waterland lid van de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer. Volgens de vertegenwoordiger van Hotel de Boerenkamer lijkt het zelfs of “De snelwegboeren weggaan en de verbrede boeren daarvoor in de plaats komen”. Het is niet voor niets dat Van der Ploeg (1999: 26) Waterland beschrijft als een schoolvoorbeeld van een gebied

waarin boeren sinds het begin van de jaren 1980 inspelen op de mogelijkheden tot landschapsonderhoud en natuurbeheer.

Ook de natuurbeschermingsorganisaties kiezen nadrukkelijk voor samenwerking met (pacht) agrariërs in de natuurgebieden. “Dat is een logische zaak, want de boeren hebben al vele eeuwen lang het land vormgegeven en vormen een niet weg te denken schakel in het agrarisch natuurbeheer”, zegt de vertegenwoordiger van Staatsbosbeheer. Een probleem waarmee de natuurbeheerders steeds vaker te maken hebben is het vinden van boeren die grond willen pachten in de natuurgebieden. Vooral de nattere en moeilijk bereikbare gebieden zijn in hun eigendom. De verwachting is dat er meer goede landbouwgrond vrijkomt omdat steeds meer boeren wegtrekken, en logischerwijs is er dan minder animo voor de slechtere percelen. Het Noord-Hollands Landschap verwoordt dit als volgt:

“Zij [agrariërs] zijn nu voor een deel nog afhankelijk van onze grond, maar als er steeds meer grond vrijkomt, dan willen ze natuurlijk niet meer op onze grond zitten want die zijn toch het moeilijkste te beheren”.

In feite is dit een kwestie van vraag en aanbod. Worden agrariërs meer betaald voor hun diensten op deze gronden of zijn er lagere pacht prijzen dan zullen ze minder snel wegtrekken. Vinden deze aanpassingen niet plaats dan zal dit in de toekomst voor veranderingen in het landschap zorgen omdat de natuurgebieden dan niet goed onderhouden kunnen worden.

De vraag is nu hoe het komt dat zo'n groot deel van de boeren in Waterland initiatieven voor agrarisch natuurbeheer kunnen en willen nemen. Net als in andere gebieden in Nederland, is het een aanvulling op het inkomen. Door het hoge aantal weidevogels is dit lucratief. “Voor sommigen is dit een inkomen van 30.000 gulden per jaar”, aldus de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer. Omdat de veenondergrond in Waterland een overstap naar andere typen agrarische activiteiten bemoeilijkt, geven enkele actoren aan dat agrarisch natuurbeheer in sommige gevallen de laatste strohalm is om het boerenbedrijf te laten overleven.

“Door de verbreding kunnen mensen langer boer blijven die anders zouden hebben moeten stoppen omdat ze verder geen perspectieven hebben”. [Hotel de Boerenkamer]

“We hebben wel meegemaakt dat als een boer geen contract krijgt bij de toedeling van contracten, deze helemaal in paniek raakt. Dit geeft aan dat agrarisch natuurbeheer een goede inkomstenbron kan zijn en dat boeren dit ook nodig kunnen hebben”. [Vereniging Agrarisch Natuurbeheer Waterland]

Verder was het volgens de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer Waterland een traditie in Waterland dat boeren zich bezighielden met het beheer van het landschap. Met behulp van

agrarisch natuurbeheer zijn manieren gezocht om dit voor de boeren te kunnen continueren. Agrarisch natuurbeheer kan dus worden gezien als een historisch gegroeide vanzelfsprekendheid (Elerie 1995). Daarbij heeft agrarisch natuurbeheer een duidelijke taak om te laten zien dat de Waterlandse boer niet alleen bezig is met het produceren van melk maar ook met natuurbehoud op zijn bedrijf. Het is zelfs goed mogelijk dat binnen korte tijd agrarisch natuurbeheer, naast melkveehouderij, gezien kan worden als een tweede tak van bedrijfsvoering in Waterland. Dit past binnen de trend van denken dat de aandacht in het landelijk gebied voor natuur en landschap, wonen en andere niet-agrarische bedrijvigheden is toegenomen (zie bijvoorbeeld Cloke & Goodwin 1992, 1993; Huigen 1996a).

Randstedelijk gebied: de voortuin van Amsterdam

Waterland is een randstedelijk gebied en alle geïnterviewde actoren komen hierop terug. Ze wijzen de nabijheid van de stad Amsterdam aan als een belangrijk karakteristiek. De volgende citaten verduidelijken dit:

“Wat zo uniek aan Waterland is dat het vlak bij Amsterdam ligt en dat het daarnaast de rust uitstraalt van het landelijk gebied”. [Hotel de Boerenkamer]

“De nabijheid van de stad is een hele belangrijke factor daarin. Dat heeft Waterland heel erg gevormd en maakt ook dat het gebied anders is dan de andere gebieden in Noord-Holland”. [Gebiedsprogramma Noord-Holland midden]

De bevolking van Waterland was van oudsher in economisch opzicht grotendeels afhankelijk van Amsterdam. Zowel boeren als vissers hadden in Amsterdam hun afzetgebied en inkopen werden daar gedaan. Ook nu zijn er nog veel soortgelijke relaties, bijvoorbeeld als afzetgebied van producten en werkgebied voor bewoners van Waterland.

De regionale organisaties maken wel duidelijk dat de relatie met Amsterdam niet altijd onomstreden is geweest. Zo werd Waterland door Amsterdam gebruikt als stortplaats van vervuild materiaal, bijvoorbeeld in het Ilperveld en de Volgermeerpolder. Tevens vormde Amsterdam tot tien jaar terug een bedreiging door stedelijke uitbreiding richting Waterland. De Stichting Behoud Waterland geeft aan dat er grote angst in Waterland bestond voor het optrekken van de Amsterdamse bebouwing. “Wij zijn niet meer dan bouwgrond van Amsterdam, hoorde je vaak”, zegt ook de vertegenwoordiger van het Gebiedsprogramma Noord-Holland Midden. Amsterdam werd en wordt hierdoor vaak wantrouwend benaderd. Niet alleen de overheidsgerelateerde organisaties maar ook de natuurbeschermingsorganisaties en de organisaties gericht op het behoud van Waterland geven aan dat dit wantrouwen gedeeltelijk is weggenomen. Dit is deels te danken aan de huidige Amsterdamse bestuurders omdat zij Waterland tegenwoordig zien als de tuin van de stad, dus als een gebied dat in recreatief opzicht belangrijk is. Dit blijkt onder meer uit het feit dat de gemeente Amsterdam veel initiatieven neemt, bijvoorbeeld door subsidieverlening, om

het gebied in de huidige staat te houden. Het is zelfs zo dat als belangrijke subsidiegever van projecten in Waterland de gemeente Amsterdam wordt genoemd en niet de Waterlandse gemeenten.

“Amsterdam beschouwt Waterland toch wel als de tuin van Amsterdam. Dat heeft zijn nadelen maar ik denk dat dat nu ook zijn voordelen heeft. Als iemand zo’n stuk land als tuin ziet dan wilt hij het ook wel helpen onderhouden. Dus de neiging van Amsterdam om Waterland onbebouwd te laten is groter geworden dan de steden in Waterland zelf.” [Stichting Behoud Waterland]

“De gemeente Amsterdam spant zich al jaren in om Waterland open en groen te houden. Ze hebben ooit plannen gehad om bij Zunderdorp te gaan bouwen maar dat is definitief afgekap. En ze vinden het buitengewoon belangrijk, ook voor de eigen bewoners, dat het gebied in stand wordt gehouden. Het gekke is dat de gemeente Amsterdam er eigenlijk veel meer belangstelling voor heeft dan de kleinere gemeenten die er in zitten.” [Noord-Hollands Landschap]

Niet alle organisaties zien per definitie de bemoeienis van Amsterdam als positief. Vooral de Kamer van Koophandel maakt zich zorgen dat, nu Waterland wordt beschouwd als de voortuin van Amsterdam, het gebied op slot wordt gegooid en dat niks meer mag op het gebied van ontwikkeling. In zowel economisch als sociaal opzicht zou dan de dynamiek uit het gebied worden gehaald. In sociaal opzicht gaat het dan om de stijging van prijzen op de woningmarkt omdat oudere, rijke middelbare stedelingen de leeg komende, vaak agrarische, bebouwing opkopen. Enerzijds drijven ze de huizenprijzen enorm omhoog en anderzijds doen ze vaak niet mee aan het sociaal leven van een dorp.

Ook de andere actoren geven aan dat, door de locatie dichtbij Amsterdam, Waterland een aantrekkelijk woongebied is voor stedelingen en dat dit voor een enorme verandering in de bevolkingssamenstelling heeft gezorgd. Met name in de jaren 1960-1970 werd de ‘trek naar buiten’ (zie Haartsen 2002) gestimuleerd door het ‘overloopbeleid’ vanuit Amsterdam (Ministerie van VROM 1974). Purmerend werd bijvoorbeeld aangewezen als groeikern met het gevolg dat het aantal inwoners in Purmerend in veertig jaar is gestegen van ca. 10.000 naar ca. 75.000 inwoners.

Uit de interviews komt naar voren dat vooral de jonge plaatselijke bevolking het moeilijk heeft bij het vinden van een betaalbaar huis in het ‘eigen’ dorp door de gestegen huizenprijzen. Tabel 5.1 toont bijvoorbeeld dat het aantal duurdere woningen sterker is gestegen in Waterland dan gemiddeld in Nederland. De kleinere dorpskernen willen dan ook uitbreiding van het aantal woningen. De provincie Noord-Holland is hier fel tegenstander van en ziet woningbouw vanuit de kernen als een ‘sluipende’ bedreiging van de landschappelijke waarde in en rond de kleine kernen. Dit is aanleiding tot veel discussie tussen de provincie en de Waterlandse gemeenten, die wel uitbreidingen willen.

Tabel 5.1: aantal woningen ingedeeld naar WOZ waarde (%)

		< € 50.000	€ 50.000 – € 100.000	€ 100.000 – € 200.000	€ 200.000 – € 500.000	≥ € 500.000
Waterland	1997	19	64	16	2	0
	2002	2	21	65	12	0
Nederland	1997	28	50	20	2	0
	2002	6	32	48	12	0

bron: CBS statline 2003 (bewerkte gegevens)

De ‘overloop’ van stedelingen wordt, door de natuurbeschermingsorganisaties en de organisaties gericht op het behoud van Waterland, als negatief ervaren wanneer het gaat om de landschappelijke veranderingen. Niet-agrarische ondernemers en stedelingen die zich vestigen in het landelijk gebied van Waterland brengen nieuwe activiteiten met zich mee. Deze kunnen verstorend werken op de huidige waarden van het platteland (rust, ruimte en groen) omdat zij wezenlijk van karakter kunnen verschillen van agrarische activiteiten (Daalhuizen 2001). Vooral de toename van maneges en paardenfokkerijen worden gezien als verstoringen in het landschap van Waterland.

“... als het gebied vol met paarden loopt dan krijg je een heel ander landschap. De beesten eten heel ander voedsel dan koeien, dat is gewoon zo. Het wordt veel ruiger plus dat paardeneigenaren de neiging hebben om alles vol met witte hekken te zetten.” [Noord-Hollands Landschap]

“Als je dit krijgt dan zou je nog eerder verpaupering krijgen in de vorm van hekken, paarden. Zodra de paardenmensen komen krijg je een heel ander gebied. Heel veel draden, linten, palen in het land etc.” [Hotel de Boerenkamer]

De vertegenwoordiger van Hotel de Boerenkamer geeft echter aan dat de vestiging van stedelingen ook positieve effecten heeft: “In de meeste gevallen hebben stedelingen er veel geld voor over om in een authentiek ‘Waterlands’ huis of boerderij te wonen en die in goede staat te brengen en te houden”. Het aanzien van Waterland heeft als gevolg hiervan een sprong vooruit gemaakt.

Uit deze paragraaf blijkt dat de ligging nabij Amsterdam kenmerkend is voor Waterland, of zoals de vertegenwoordiger van Staatsbosbeheer het aangeeft: “Lag hetzelfde gebied in Drenthe dan zou het veel minder populair zijn”. Dit geldt in recreatieve zin, als woongebied voor stedelingen en in politieke zin. Het is mogelijk dat de locatie nabij Amsterdam de reden is waarom zoveel initiatieven worden genomen voor het behoud van de specifieke kenmerken van Waterland. De ligging wordt dan als het ware gezien als ‘identifying with’, oftewel het toekennen van identiteiten vanuit positieve gevoelens met Waterland (Rose 1995). Daarnaast zorgt het contrast met de stad Amsterdam ook voor een proces

van ‘identifying against’. De Waterlandse identiteit is ook het ‘niet-gelijk’ zijn aan Amsterdam, dus het duidelijke contrast tussen de stad en het landelijk gebied. Vooral op bestuurlijk niveau komt een ‘afzetten’ tegen Amsterdam naar voren als een gemeenschappelijke ‘vijand’. Eén van de redenen voor oprichting van het Intergemeentelijk Samenwerkingsorgaan Waterland (ISW) is bijvoorbeeld dat de individuele gemeentes het gevoel kregen niet serieus genomen te worden in gesprekken met de gemeente Amsterdam.

5.3.3 Waterland als manier van leven: geen aparte ‘lifestyle’

De ondervraagde actoren zijn het erover eens dat het moeilijk is om specifieke sociaal-culturele kenmerken aan te wijzen die gelden voor Waterland. De invloed van Amsterdam wordt als reden aangegeven. Niet alleen landschappelijk en economisch blijkt de relatie tussen Waterland en Amsterdam van belang te zijn, maar de relatie is ook sterk van invloed op de sociaal-culturele kenmerken.

“Er zijn geen specifieke gebruiken omdat het daar toch te Westers voor is en teveel van Amsterdam afhankelijk”. [Waterlant’s Weelde]

“Specifieke sociale kenmerken zijn er niet. Maar dat komt omdat het ook erg verwaterd is door de overloop van Amsterdammers. Wat is dan nog specifiek Waterlands?” [Stichting Behoud Waterland]

“We praten hier redelijk Amsterdams in de buurt. Nee, daarom zitten we ook eigenlijk te dicht bij Amsterdam”. [Waterschap de Waterlanden]

Kort samengevat wordt in deze paragraaf, door de actoren, een aantal kenmerken genoemd waar de identiteiten van Waterland aan worden opgehangen. Twee streekidentiteiten komen naar voren. Ten eerste wordt Waterland gezien als een typisch ‘Hollands’ cultuurlandschap. Ten tweede is het duidelijke contrast tussen Amsterdam en Waterland niet weg te denken bij de beeldvorming over Waterland. Deze streekidentiteiten zijn geen natuurlijke gegevens maar worden geconstrueerd. Actoren doen dit niet op zichzelf maar binnen een bepaalde context. Het ‘Hollandse cultuurlandschap’ heeft betrekking op een sociaal-economische en ruimtelijke context (Huigen & Meijering, te verschijnen) in die zin dat Waterland als ‘omgeving’ en Waterland als ‘wijze van bestaan’ op de kaart worden gezet. Het gaat dan met name om de agrarische invloed op het landschap en de specifieke landschappelijke kenmerken die hieruit voortkomen, zoals het weidelandschap. Het ‘randstedelijk gebied’ heeft vooral betrekking op de ligging nabij Amsterdam. Dit is van belang voor de ruimtelijke, sociaal-economische en sociaal-culturele context (Huigen & Meijering, te verschijnen). Ruimtelijk en economisch in de zin dat de gemeente Amsterdam veel investeert in het gebied om het open en groen te houden. Sociaal in de zin van

nieuwe bewoners van stedelijke oorsprong waardoor er geen aparte 'lifestyle' te herkennen is.

5.4 Het gebruik van de identiteiten van Waterland

In paragraaf 2.8 is gesteld dat communicatie essentieel is in de productie en reproductie van streekidentiteiten. Uitgangspunt is dat actoren in het professionele discours identiteiten altijd communiceren met een bepaalde doelstelling, die verder gaat dan het aanduiden van een streek. Streekidentiteiten kunnen onderdeel uitmaken van het proces van commodificatie omdat ze gebruikt kunnen worden in het verhandelbaar maken van producten en activiteiten. De aanname hierbij is dat verschillende actoren uiteenlopende identiteiten inzetten bij het verhandelbaar maken van hun producten of activiteiten. In deze paragraaf wordt onderzocht welke streekidentiteiten worden gebruikt door de verschillende actoren, welke motieven erachter steken en welke symbolen, producten en activiteiten precies worden ontwikkeld. In feite wordt onderzocht hoe de verhalen over Waterland worden gebruikt in de praktijk. Dit is gedaan met behulp van de analyse van representaties van Waterland die, zoals beschreven in paragraaf 2.8.1, door actoren worden ingezet om betekenissen te geven aan een streek. Allereerst zijn de folders, logo's en slogans van de 'streekactoren' onderzocht op representaties van Waterland. Daarna is gekeken naar de ontwikkeling van streekgebonden projecten in Waterland, specifiek naar de ontwikkeling van een kwaliteitsproduct en onderwijsmateriaal.

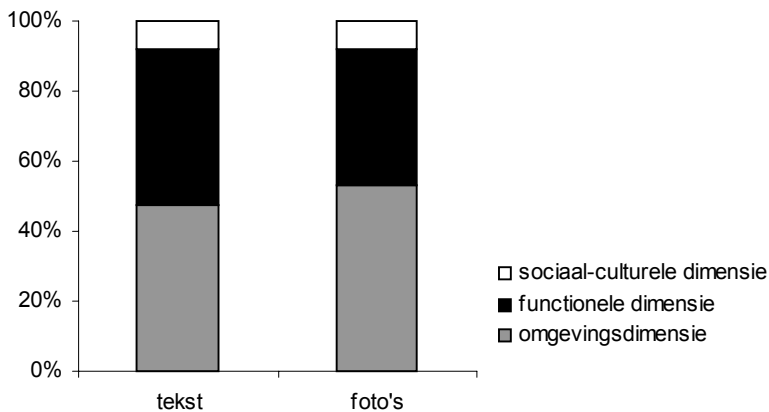
5.4.1 Representaties van Waterland

Folders

De folders die op heel Waterland betrekking hebben, zijn geanalyseerd om de identiteiten van Waterland te achterhalen die gebruikt worden. Dit zijn twaalf folders (zie bijlage 4.3). Dit lijkt een gering aantal maar dit zijn alle folders die over Waterland als geheel zijn gemaakt. Folders over bijvoorbeeld het recreatiegebied Het Twiske en Volendam zijn buiten beschouwing gelaten. Zes folders zijn gemaakt vanuit de toeristisch-recreatieve sector en hebben het doel de bezoekers te informeren over de bezienswaardigheden en de wetenswaardigheden van Waterland. Dit naar verhouding hoge aantal toeristische folders komt overeen met de verwachting dat vooral in de toeristische sector gebruik wordt gemaakt van representaties van streken (Boomars 2001; Haartsen 2002). De VVV gids heeft betrekking op het Noord-Hollands Schiereiland. Waterland wordt in deze folder niet specifiek besproken zodat is besloten deze folder niet mee te nemen in de analyse. Eén folder is gemaakt vanuit de sector natuur en milieu en heeft het doel de bezoekers over de natuurgebieden in Waterland te informeren. De overige folders van de natuurbeschermingsorganisaties zijn gericht op een hoger schaalniveau en daarom niet meegenomen in de

analyse. Vier folders zijn gemaakt voor de promotie van de agrarische activiteiten in Waterland, waarbij de meeste aandacht uitgaat naar de activiteiten gericht op verbreding van de landbouw. Het gaat in deze folders om informatievoorziening voor de inwoners van Waterland, bezoekers en andere geïnteresseerden. De laatste folder is gemaakt door een overheidsorganisatie, het Waterschap de Waterlanden, en geeft informatie voor bevolking en bedrijven. De WLTO, het ISW en de Kamer van Koophandel Noord-West Holland hebben geen foldermateriaal over Waterland.

Met behulp van inhoudsanalyse zijn zowel de teksten als de foto's in de folders geanalyseerd. De zinnen en foto's zijn geïnclassificeerd in drie typen kenmerken, namelijk omgevingskenmerken, economisch functionele kenmerken (wijze van bestaan) en sociaal-culturele kenmerken (manier van leven). In elke zin of foto kunnen verschillende typen kenmerken voorkomen, zodat de som van de score per type kenmerk hoger is dan het totaal aantal zinnen en foto's. In totaal bevatten de folders 971 zinnen, waarvan 58% gebruikt in de analyse, en 131 foto's waarvan 92% gebruikt. De niet gebruikte zinnen en foto's hebben betrekking op specifieke informatie, zoals overnachtings- en eetgelegenheden. Omdat de folders verschillend van omvang zijn is gewogen met het totaal aantal zinnen en foto's per folder. Figuur 5.1 en tabel 5.2 tonen de resultaten.

Figuur 5.1: representaties van Waterland in foldermateriaal

De identiteiten die in de folders worden geproduceerd zijn vooral gericht op de omgevingsdimensie en economisch functionele dimensie (Waterland als omgeving en Waterland als wijze van bestaan). Identiteiten gericht op Waterland als manier van leven worden veel minder ingezet. Zowel in de teksten als de foto's domineren representaties van de landschappelijke kenmerken in de omgevingsdimensie. Voorbeelden zijn representaties van weidelandschappen en weidevogels. De actoren leggen in de economisch functionele dimensie juist meer de nadruk op het agrarische gebied (melkkoeien, graslanden), met

ruimte voor recreatieve activiteiten (fietsen, wandelen, roeien) en interesses voor natuurbeheer (behoud van nesten van weidevogels). Deze bevindingen komen overeen met de kenmerken die door de actoren worden genoemd als karakteristiek voor Waterland. Hieruit vloeit voort dat de identiteit ‘Waterland als Nederlands cultuurlandschap’ dominant is in het foldermateriaal van de actoren.

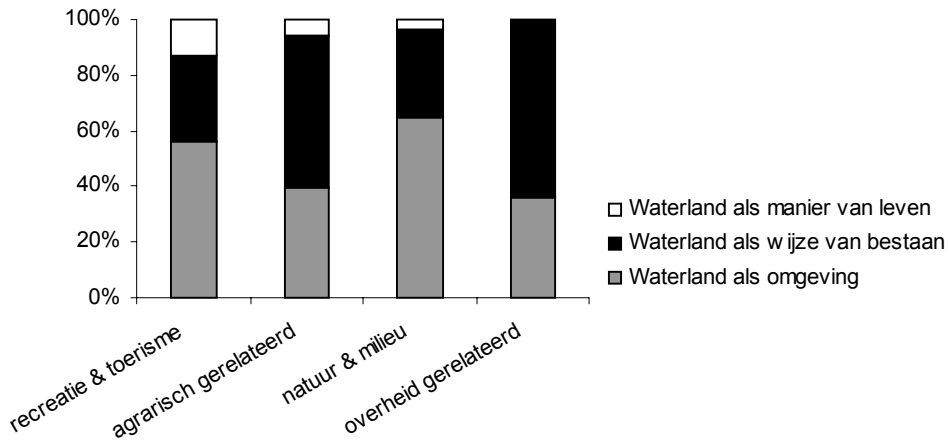
Tabel 5.2: representaties van Waterland in folders verdeeld naar type kenmerk

	Thema	Teksten (%)	Foto's (%)
Omgevingskenmerken	Landschap	64	79
	Erfgoed	14	21
	Locatie	6	-
	Historische informatie	17	-
	Totaal	100 (n=390)	100 (n=97)
Economisch functionele kenmerken	Landbouw	40	35
	Recreatie	34	37
	Natuurbeheer	21	8
	Wonen	-	11
	Overig	5	10
	Totaal	100 (n=293)	100 (n=73)
Sociaal-culturele kenmerken	Gemeenschap	18	-
	Folklore	40	-
	Tradities en gebruiken	42	100
	Totaal	100 (n=71)	100 (n=21)

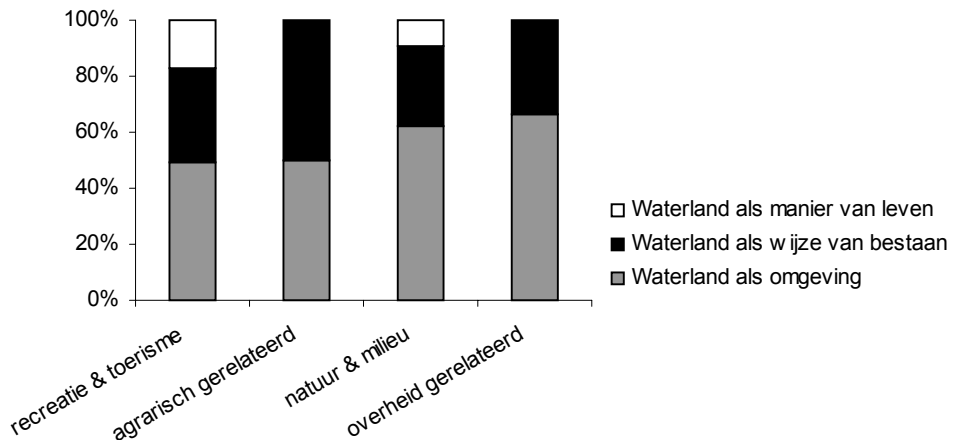
De verwachting is dat de thema's waarop de folders zijn geconcentreerd overeenkomen met de doelstellingen van de actoren. De doelstellingen van de actoren bepalen namelijk de identiteitstoekenning, die weer worden opgehangen aan specifieke kenmerken. Dit betekent bijvoorbeeld dat toeristische folders gericht zullen zijn op recreatieve activiteiten en het foldermateriaal van natuurbeschermingsorganisaties gericht zullen zijn op het informeren over de flora en fauna in Waterland. In Waterland is het geanalyseerde foldermateriaal gemaakt door vier verschillende groepen actoren. De figuren 5.2. en 5.3 relateren deze groepen actoren aan de representaties van Waterland in respectievelijk de teksten en de foto's.

De veronderstelling dat de doelstellingen van organisaties de identiteitstoekenning bepalen, blijkt te kloppen voor de folder uitgegeven vanuit de natuur en milieu sector. De meeste representaties zijn in deze folder gericht op Waterland als omgeving. Dit gaat ook op voor de folders uitgegeven door agrarisch gerelateerde organisaties, alhoewel de foto's een gelijke verdeling tonen van representaties gericht op Waterland als omgeving en wijze van bestaan. Dit komt waarschijnlijk door de grote aandacht voor natuurbeheer en –behoud bij boeren in Waterland. De aandacht in de ‘recreatieve’ folders gaat echter meer in

de richting van de omgeving van Waterland dan naar functionele activiteiten. Dit heeft te maken met het feit dat het specifieke landschap van Waterland zelf een toeristentrekker is. Wat opvalt bij de folder van de aan de overheid gerelateerde organisatie is dat het aandeel niet gebruikte zinnen erg hoog is. Dit is te relateren aan het feit dat deze folder vooral de werkzaamheden van de organisatie zelf belicht en dat Waterland als gebied geen centrale rol speelt. De foto's die in deze folder worden gebruikt zijn dit weer wel, waarbij vooral gebruik wordt gemaakt van omgevingskenmerken.

Figuur 5.2: relatie tussen actoren en representaties van Waterland in de teksten van folders (n=655, χ^2 : 46,8, $p < 0,0005$, Cramer's V: 0,24)

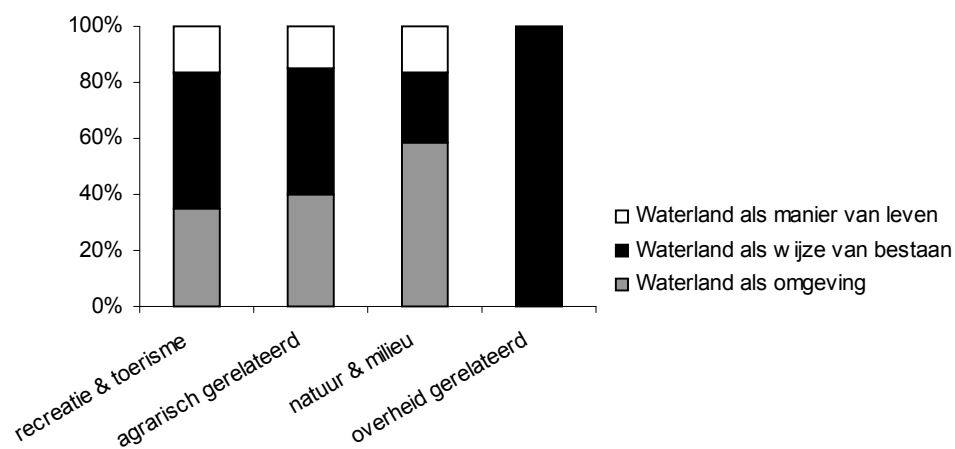
Figuur 5.3: relatie tussen actoren en representaties van Waterland in de foto's van folders (n=176, χ^2 : 41,9, $p < 0,0005$, Cramer's V: 0,23)

Slogans

In Waterland worden alleen slogans gebruikt die geïntegreerd zijn in de teksten van brochures en die opvallen door lettertype, lettergrootte, etc. (zie paragraaf 4.3.3). De twaalf geanalyseerde folders bevatten in totaal 115 slogans. Opnieuw is de indeling in omgevings-, functionele en sociaal-culturele kenmerken gebruikt waarbij in één slogan verschillende associaties van kenmerken kunnen voorkomen. Uit tabel 5.3 blijkt dat in de slogans de functionele en de omgevingskenmerken domineren. In de tabel worden tevens enkele voorbeelden gegeven.

Tabel 5.3: representaties van Waterland in slogans

	Aantal	Voorbeelden
Omgevingskenmerken	32 (25%)	“Waterland als vogelparadijs” “De strijd tegen het water is van alle tijden”
Economisch functionele kenmerken	41 (32%)	“Ontdek Waterland! Per fiets, kano of te voet” “Streekelijke producten uit groen waterland” “Er is een culinair routeboekje met streekelijke producten”
Sociaal-culturele kenmerken	13 (10%)	“Waterland: minder gewoon dan u denkt” “Een landschap voor fijnproevers” “Eén met de omgeving”
Overig/niet gebruikt	43 (33%)	“Hoe kunt u boeken” “Bestuur en financiën”

Figuur 5.4: relatie tussen actoren en representaties van Waterland in slogans
(χ^2 : 125,2 , $p < 0,0005$, Cramer's V: 0,34)

In figuur 5.4 zijn de representaties van Waterland, zoals gevonden in de slogans, gerelateerd aan de verschillende groepen actoren. Opnieuw is de aanname dat regionale organisaties die identiteiten produceren die passen bij hun doelstellingen. Organisaties gericht op recreatie en toerisme, agrarisch gerelateerde organisaties en overheidgerelateerde organisaties gebruiken inderdaad meer slogans gericht op economisch functionele kenmerken. Natuurbeschermingsorganisaties gebruiken juist meer slogans die betrekking hebben op omgevingskenmerken.

Logo's

Logo's kunnen verschillende beelden van een streek bevatten en daarbij kunnen streek-specifieke kenmerken worden gebruikt. De regionale organisaties in Waterland gebruiken logo's intensief als instrument om 'hun' gebied te promoten. Zo gebruiken acht van de dertien geïnterviewde organisaties logo's met representaties van Waterland. Ondanks de verschillende doelstellingen van de organisaties domineren landschapsidentiteiten. Een goed voorbeeld is het logo van Landschap Waterland dat naast de kleinschaligheid van de percelen de veelheid aan water toont (figuur 5.5). Volgens de vertegenwoordiger van het Landschap zijn deze symbolen gekozen omdat het herkenbare en sprekende kenmerken van het landschap van Waterland zijn: "Waterland is min of meer opgebouwd uit riet, water en weilanden".

Landschap Waterland

Figuur 5.5: karakteristieken van het landschap

Het beeld van de grutto komt vaak voor in de logo's (figuur 5.6 en 5.7). Dit komt overeen met paragraaf 5.3.2 waarin de actoren aangeven dat de grutto kenmerkend is voor Waterland. De grutto kan dus min of meer worden gezien als het symbool van Waterland. De Vereniging Agrarisch Natuurbeheer probeert het motto "De boer en de natuur gaan samen" in het logo terug te laten komen. Naast de grutto wordt het silhouet van een boer weergegeven. Door dit logo probeert deze vereniging de aandacht te richten op de rol die agrariërs spelen in het behoud van het landschap van Waterland.

Figuur 5.6: representatie van een grutto

Figuur 5.7: de binding tussen boer en natuur

Ook beelden van nostalgie, vertrouwdheid en rurale idylle zijn terug te vinden in de logo's. Zo gebruikt Hotel de Boerenkamer een pentekening van een stolpboerderij (figuur 5.8a). Voor dit logo is gekozen om de aandacht te vestigen op de werkzaamheden van de organisatie, namelijk het verzorgen van overnachtingen in authentieke boerderijen in Waterland. Ook het logo van Waterlant's Weelde is nostalgisch van aard (figuur 5.8b). Volgens Waterlant's Weelde toont het vergezicht met kerkje en watertje een sterke binding met Waterland. Deze organisatie verkoopt vlees als regionaal kwaliteitsproduct en op deze manier wordt een identiteit ingezet bij het te verkopen product van Waterlandse bodem.

Figuur 5.8 a, b: beelden van rurale idylle

5.4.2 Waterland als een kwaliteitsproduct

Naast promotiemateriaal zijn er in Waterland projecten waarbij de identiteiten van Waterland worden gebruikt. Met name door de ontwikkeling van het streekelijke kwaliteitsproduct *Keurmerk Waterland* worden streekidentiteiten ingezet bij het verhandelbaar maken van het product. Zoals Bell en Valentine (1997) aangeven, zijn de productie van voedsel en de marketing van streekidentiteiten nauw gerelateerd. Bijna alle producten met een regionale binding kunnen worden verkocht via de verpersoonlijking van die regio

(Bell en Valentine 1997). Dit gebeurt ook in Waterland door de ontwikkeling van *Keurmerk Waterland*.

Sinds 1996 probeert de Stichting Keurmerk Waterland een marktmeerwaarde voor agrariërs te genereren met behulp van de productie van vlees- en zuivelproducten uit de streek. Voorbeelden van producten zijn rundvlees, lamsvlees en schapenkaas. De organisatie Waterlant's Weelde verzorgt de verkoop van de producten. Het project is geïnitieerd met behulp van subsidies vanuit WCL-Waterland. Door deze subsidiestroom is in Waterland een compleet nieuwe lijn aan streekproducten op de markt gebracht. Inmiddels is *Keurmerk Waterland* gewaarborgd door de Stichting Streekeigen Producten Nederland (SPN). Het *Keurmerk Waterland* is gebouwd op vier pijlers. Ten eerste de culinaire kwaliteit. Ten tweede de kwaliteit van de productieketen waarbij het gaat om diervriendelijkheid en behoud van de Waterlandse veenweiden. Ten derde de verplichting voor alle deelnemende boeren om op tenminste de helft van hun bedrijf natuurbeheer uit te oefenen door middel van contracten met de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer of natuurbeschermingsorganisaties. Ten vierde wordt naar de consument toe gegarandeerd dat de producten uit Waterland afkomstig zijn. Dit hangt samen met een steeds grotere behoefte van consumenten om de herkomst van producten te kennen door ontwikkelingen als de gekke koeienziekte, dioxine kippen en genetische manipulatie. Kwaliteit wordt belangrijker dan kwantiteit en het concept traceerbaarheid geeft onder andere invulling aan deze kwaliteit (Ilbery & Kneafsey 2000). In 2002 produceerden circa zeventig (waarvan veertig boeren zich richten op vleesvee) van de 630 boeren in Waterland onder het Keurmerk Waterland.

De vraag is nu waarom vlees verkocht wordt als typisch voor Waterland. De productie van vlees heeft namelijk geen historische waarde en specifieke binding met Waterland. De Stichting Keurmerk Waterland en Waterlant's Weelde noemen twee redenen. Ten eerste is de productie van vlees als streekproduct een praktische keuze. Het bleek niet mogelijk om de zuivelindustrie enthousiast te krijgen voor de productie van 'streekmelk'. De drie grotere melkverwerkende coöperaties geloven niet in de pijlers van het Keurmerk en in melkproductie op kleinere schaal. Ten tweede is de productie van vlees niet gebonden aan quota. Hierdoor wordt de productie van vlees gezien als een goed alternatief voor vooral de kleinere bedrijven met onvoldoende inkomenscapaciteit. Naast de hoge kwaliteitsstandaard wordt *Keurmerk Waterland* verkocht als een product dat van invloed is op het instandhouden van de boerenstand in Waterland.

5.4.3 Waterland als onderwijsmateriaal

In Waterland wordt met behulp van de ontwikkeling van gebiedsonderwijs in het project 'Op zoek in Waterland' geprobeerd om de kennis over de karakteristieken van het gebied bij bewoners te vergroten. De gedachte is dat door een toenemende aandacht voor de waarden van Waterland er meer draagvlak komt voor het behoud van het gebied. In 1995

is ‘Op zoek in Waterland’, met behulp van subsidies vanuit WCL-Waterland, van start gegaan, op initiatief van het Landschap Waterland en de scholen in Waterland.

Het project heeft tot doel de leerlingen van de onder-, midden- en bovenbouw (vier tot twaalf jaar) “op een nieuwe, intense manier” kennis te laten maken met het landschap van Waterland, “het land waarin zij leven” (aldus de folder van het project). Met behulp van verhalen, tekeningen, foto’s, een video en een bezoek in het ‘veld’ is getracht de leerlingen verantwoordelijkheid te leren voor het behoud van het landschap van Waterland. Zo wordt geleerd dat weidevogels een vaste plaats innemen in het open landschap van Waterland, over het belang van een afgewogen waterpeilbeleid en wordt kennis gemaakt met mensen die beroepshalve belang hebben bij de inrichting of het onderhoud van het landschap van Waterland en de tegenstrijdige belangen die hier spelen. Ook wordt ingegaan op de geschiedenis van Waterland en worden leerlingen gestimuleerd om na te denken over hoe Waterland er in de toekomst uit zal zien.

Dit streekgebonden project past bij de bevindingen van Paasi (2002) dat regionaal en lokaal onderwijsmateriaal een belangrijke functie heeft in de productie van streekidentiteiten. De leerlingen in Waterland leren via het project ‘Op zoek in Waterland’ hoe kwetsbaar het gebied is, wat de redenen hiervan zijn en wat de beste methoden zijn om het landschap in deze vorm te behouden.

5.5 Veranderingen in identiteitstoekenning

Deze paragraaf heeft betrekking op de veranderingen in de productie en reproductie van streekidentiteiten. De (re)productie van streekidentiteiten ligt verankerd in de sociale en culturele contexten van processen van veranderingen (paragraaf 2.7). Dit betekent dat streekidentiteiten dynamisch zijn en veranderen in de tijd. Omdat streekidentiteiten worden ge(re)produceerd door actoren die daar een bepaald belang bij hebben gaat het om veranderingen in de context van actoren.

In de interviews is aan de actoren gevraagd welke veranderingen in het gebied hebben plaatsgevonden. De actoren schetsen een eenduidig beeld van twee aspecten die hebben gezorgd, en zorgen, dat het Waterland zoals het nu bestaat onderhevig is aan veranderingen. Ten eerste, wordt de achteruitgang van de landbouw genoemd. Door begrazing van vee en agrarische activiteiten wordt het landschap in de huidige staat gehouden. Valt dit weg dan treedt er verruiging en vermoerassing op en daardoor zal het landschap veranderen. Ten tweede wordt de verstedelijkingsdruk vanuit Amsterdam genoemd. De geschetste aspecten van veranderingen passen binnen de twee identiteiten die door hen worden toegekend: Waterland als Nederlands cultuurlandschap en Waterland als randstedelijk gebied. De vraag is of in het verleden deze identiteiten ook werden toegekend aan Waterland.

Nederlands cultuurlandschap

Waterland wordt al lange tijd getypeerd als een zuiver agrarisch weidelandschap met talrijke waterlopen en grillige verkaveling (zie onder andere Keuning 1946; Bos 1988; De Pater et al. 1989a; Raap 1993). Zo omschrijft Heidinga (1977: 19) Waterland als: “grasland, vlakker en boomlozer dan waar ook in Nederland, doorsneden door rechte sloten en enkele bochtige waterlopen en gestoffeerd met pyramidevormige boerderijen: dit is het Waterland zoals wij het kennen en zoals dat dankzij de inrichting als ‘landschapspark’ wellicht nog door enkele generaties na ons gezien kan worden”. Ook Bos (1988: 5) schetst een gelijksoortig beeld en noemt Waterland een traditionele toeristische foto: “De reiziger vindt hier een uitgestrekt groen polderland, doorsneden met sloten, met aan de horizon aan de ene kant de rode daken van de stolpboerderijen, aan de andere kant de zware zeedijk langs het IJsselmeer en daarboven de indrukwekkende luchten die het wijdsse nog extra reliëf geven”. Deze citaten hebben duidelijke overeenkomsten met de kenmerken die de ondervraagde actoren noemen als karakteristiek voor Waterland. Het landschap van Waterland is in een periode van 900 jaar gemaakt door mensen en derhalve is het eerder een ‘cultuurmonument’ dan een ‘natuurmonument’ (Heidinga 1997; Bos 1988).

In de toekomst zullen door de terugloop van de landbouw accentverschuivingen gaan plaatsvinden in deze identiteitstoekenning. Door de actoren zijn allerlei initiatieven opgezet om dit tegen te gaan. Zo zijn en worden er projecten ontwikkeld om aanvullende inkomensvergoedingen voor agrariërs te genereren. Op deze manier wordt getracht de boeren in Waterland zo lang mogelijk te behouden in het landschap. De situatie van de melkveehouderij in Waterland is zo specifiek, dat de inkomens al lager liggen dan op melkveehouderijen op klei- of zandgrond (LTO 2003). Dit is een van de redenen dat agrarisch natuurbeheer, vaak in de vorm van weidevogelbescherming, veel aftrek vindt bij boeren in Waterland. Het is daarmee een welkome, soms zelfs lucratieve, aanvulling op het inkomen. Subsidies vanuit de overheid, via WCL-Waterland en het Gebiedsprogramma Noord-Holland Midden, hebben het mogelijk gemaakt om deze projecten te realiseren. Overheidsinstanties oefenen in die zin dus veel invloed uit op de veranderingen die kunnen plaatsvinden in gebieden.

Randstedelijk gebied

De ligging nabij Amsterdam wordt door de ondervraagde actoren enerzijds als positief (‘identifying with’) en anderzijds als negatief (‘identifying against’) beschouwd. Positief in de zin dat de locatie nabij Amsterdam de reden is waarom zoveel initiatieven worden genomen voor het behoud van de specifieke kenmerken van Waterland. Negatief in de zin dat de Waterlandse identiteit ‘niet-gelijk’ is aan de Amsterdamse, dus het duidelijke contrast tussen het landelijke gebied en de stad.

Deze positieve en negatieve identiteitstoekenning over de nabijheid van Amsterdam zijn niet nieuw. Ook in het verleden werden daaraan positieve en negatieve identiteiten opgehangen. Zo wordt Amsterdam vanouds genoemd als ‘het’ afzetgebied van agrarische pro-

ducten (Bos 1988). Het zuidelijke deel van Waterland zorgde bijvoorbeeld voor de consumptiemelk van Amsterdam (De Pater et al. 1989a). Maar de ligging zorgde in dit opzicht ook voor conflicten. De Waterlanders werden namelijk gezien als geduchte concurrenten van Amsterdam. Amsterdam eiste bijvoorbeeld in 1473 dat de Waterlanders de wol om te spinnen niet meer uit Leiden en Den Haag betrokken, maar uit Amsterdam. In dezelfde periode werden door Amsterdam verordeningen opgesteld dat Waterlandse binnenschippers hun handel moesten beperken tot de stad (Bos 1988).

De ondervraagde actoren kunnen geen specifieke sociale kenmerken noemen van Waterland door de nauwe relatie met Amsterdam. Eind jaren 1960 had de ligging bij Amsterdam namelijk tot gevolg dat er een enorme bevolkingsgroei door suburbanisatie plaatsvond. Het merendeel van de nieuwe inwoners had Amsterdam als vorige woonplaats (De Pater et al. 1989a). De toename in bevolking zorgde tot midden jaren 1980 voor een verstedelijkingsdruk vanuit Amsterdam wat voor veel negatieve identiteitgevoelens heeft gezorgd. Delen van Waterland zijn onder de nieuwbouw van Amsterdam verdwenen (Bos 1988). De relatie met Amsterdam kan worden verbonden aan de verstedelijkingsdruk met betrekking tot de functies bedrijvigheid, recreatie en wonen (Huigen en Meijering, te verschijnen).

Amsterdam wordt in het kader van verstedelijking nu minder als een bedreiging gezien. Juist de gemeente Amsterdam is een grote subsidiegever van projecten om het landschap van Waterland te behouden. Dit is enerzijds afhankelijk van het beleid dat wordt gevoerd in de gemeente, waarbij gezocht wordt naar groenvoorzieningen voor stedelingen. Anderzijds kan dit worden gezien als een relatieve ontwikkeling. Amsterdam legt momenteel geen claims op het gebied omdat er nog uitbreidingsmogelijkheden zijn richting bijvoorbeeld IJburg. Valt dit weg en blijft de vraag naar woningen toenemen, dan is de kans groot dat ook Waterland weer onder druk komt te staan. Dit betekent dat de toekomst van Waterland grotendeels afhangt van de mate waarin stedelingen Waterland beleven. Momenteel is dit gericht op het zichtbaar, leefbaar en toegankelijk maken van het landschap. Daarmee zal veel afhangen van hoe Waterland aantrekkelijk gemaakt kan worden voor stedelingen door agrarische beheerders, natuurbeschermers en overheidsinstanties.

Andere identiteiten

Opmerkelijk is dat de strijd tegen het water niet door de ondervraagde actoren wordt genoemd als een aspect dat voor veranderingen kan zorgen. In het verleden werd dit wel als kenmerkend gezien voor Waterland. Zo schrijft Heidinga (1977) dat het land in de loop van de geschiedenis herhaalde malen aangetast is door stormvloeden en dat de landwinst, ondanks de bedijkingen en droogmakerijen van de eens zo talrijke meren, niet opweegt tegen het landverlies. In de aardrijkskundeleermethoden wordt tevens de relatie gelegd richting water en de activiteiten die zijn gedaan om Waterland bewoonbaar en leefbaar te maken: "Landwinst door indijking en bemaling van de veenpolders" (Aardrijkskunde voor VWO en Havo, 1968). Dit betekent dat de strijd tegen het water vooral als een historische

identiteit kan worden gezien. Datzelfde geldt voor de visserij die zich tegenwoordig voornamelijk tot Volendam beperkt.

Ondanks accentverschuivingen werden en worden de streekidentiteiten, het agrarische landschap en de ligging nabij Amsterdam, toegekend aan Waterland. Door processen van schaalvergroting, zoals de terugloop van boerenbedrijven, zal Waterland er in de komende halve eeuw waarschijnlijk anders uit gaan zien. Dit zal gevolgen hebben voor de identiteitstoekenning. Wordt Waterland bijvoorbeeld een groot recreatiegebied voor de stedelingen vanuit Amsterdam? Wordt er gekozen voor uitbreidingen in de (auto)infrastructuur? Worden de weilanden volgebouwd? Wordt Waterland “een landschap van de Hollandse herinnering” (Staatsbosbeheer 2003). Het antwoord op ‘hoe anders’ Waterland zal zijn in de toekomst ligt vooreen groot deel aan de beslissingen van vandaag. Momenteel wordt Waterland door alle organisaties gezien als een uitzonderlijk cultuurlandschap dat behouden moet blijven en van alle kanten wordt daarom geprobeerd om veranderingen tegen te gaan.

5.6 Conclusie

In dit hoofdstuk is nagegaan hoe de productie en reproductie van streekidentiteiten verloopt in Waterland, een ‘opkomende’ streek. Ondanks de verschillende doelstellingen van de actoren zijn de identiteiten die worden geproduceerd in Waterland eenduidig. Hieruit blijkt dat Waterland een gevestigde identiteit heeft, of zoals Paasi (2002: 140) het noemt een ‘established identity’. De nauwe samenwerkingsverbanden tussen de verschillende actoren bevorderen het idee dat Waterland een ‘eigen’ identiteit heeft. Deze samenwerking vloeit voort uit het feit dat de actoren het eens zijn over de kwaliteiten van het gebied en dat deze kwaliteiten behouden moeten blijven.

Door de actoren is een aantal kenmerken genoemd waar identiteitstoekenning aan wordt opgehangen. Twee streekidentiteiten komen dan naar voren: Waterland als ‘typisch Hollands cultuurlandschap’ en Waterland als ‘randstedelijk gebied’. Ook in het verleden werden deze identiteiten toegekend. Wel is er in de tijd een aantal accentverschuivingen zichtbaar, onder andere door de terugloop van de landbouw en de toenemende interesse van Amsterdam in Waterland als groen- en recreatievoorziening voor haar inwoners.

De actoren gebruiken vooral de identiteit ‘Waterland als typisch Hollands cultuurlandschap’ in promotiemateriaal en in specifieke projecten en activiteiten. Het zijn hoofdzakelijk de toeristische organisaties die dit doen. In het proces van commodificatie worden blijkbaar streekidentiteiten ingezet bij de verkoop van een toeristisch en recreatief product (zie bijvoorbeeld Hopkins 1998; Kneafsey 1998; Young 1999; Boomars 2001). Daarnaast zetten agrarische- en natuurgerelateerde organisaties de identiteiten van Waterland in. Door de actoren wordt met name gebruik gemaakt van landschappelijke en agrarische

kenmerken. De kenmerken van natuur en landschap worden dan vaak gerelateerd aan de landbouw. Dit komt voort uit het feit dat agrarische werkzaamheden nodig zijn om het landschap van Waterland als zodanig te behouden. Landschappelijke en agrarisch gerelateerde kenmerken blijken dan ook een grote rol te spelen in het verhandelbaar maken van de streekidentiteiten van Waterland. Het gemeenschappelijke doel hierbij is het landschap instandhouden door behoud van de boerenstand. De identiteiten die worden gebruikt zijn daarmee hoofdzakelijk gericht op de veronderstelde historische geworteldheid van het gebied, waarbij het gaat om het veenlandschap met de agrariër als beheerder van het landschap.

De identiteit 'Waterland als randstedelijk gebied' komt ook sterk naar voren in de 'verhalen' van de actoren. Daarbij gaat het om de ligging nabij Amsterdam: Waterland ligt 'onder de rook van' Amsterdam en wordt beschouwd als de 'tuin van Amsterdam'. Het duidelijke contrast tussen Amsterdam en Waterland blijkt niet weg te denken uit de beeldvorming over Waterland. Desondanks wordt deze identiteit veel minder gebruikt door actoren om hun doelstellingen te bereiken. Een reden hiervoor kan zijn dat de kenmerken die wel worden gebruikt, zoals grutto's, landbouw, specifieke landschappen etc., niets anders zijn dan 'identity markers' (Tempelman 1999: 74) die laten zien dat Waterland anders is dan de stad Amsterdam.

Niet alleen organisaties uit de eigen streek maken gebruik van de identiteiten van Waterland, maar ook externe organisaties. Zo worden de identiteiten van Noord-Holland Midden grotendeels opgehangen aan de specifieke kenmerken van Waterland. Blijkbaar verkoopt het landschap van Waterland zo goed dat meerdere actoren er gebruik van maken. Enerzijds komt dit door de hoge 'aaibaarheidsfactor' van het landschap. Het is herkenbaar als 'typisch Nederlands' en dat roept een herkenning, nostalgie en idylle op. Anderzijds bestaat het idee bij de actoren dat door gebruik te maken van de identiteiten van Waterland het makkelijker is om subsidie te krijgen voor gebiedsgerichte projecten. De identiteiten die aan Waterland worden toegekend kunnen als het ware worden beschouwd als een gesubsidieerde nostalgie.

6 De Noordoostpolder, een verdwijnende streek

6.1 Inleiding

Streken zijn niet altijd even populair maar zijn aan verandering en verdwijning onderhevig. Door maatschappelijke en ruimtelijke ontwikkelingen kunnen streken in andere en veelal grotere eenheden worden geïntegreerd (Keuning 1965). De laatste jaren wordt gedacht dat streken als gevolg van globalisering verdwijnen (Voisey & O’Riordan 2001; Paasi 2002, 2003). Uit de bevindingen van hoofdstuk 3 blijkt dat de naam Noordoostpolder in de periode van 1950-2000 steeds minder vaak werd gebruikt. De Noordoostpolder is daarmee een streek die door de jaren heen in populariteit is afgenomen en is gekarakteriseerd als een verdwijnende streek. De vraag is dan hoe dit doorwerkt in en samenhangt met de productie en reproductie van streekidentiteiten.

De opzet van dit hoofdstuk komt overeen met het vorige hoofdstuk. Paragraaf 6.2 gaat in op welke actoren in het professionele discours identiteiten produceren en reproduceren. Paragraaf 6.3 beschrijft welke streekidentiteiten worden toegekend. Vervolgens wordt in paragraaf 6.4 nagegaan welke streekidentiteiten de actoren gebruiken. In paragraaf 6.5 ligt de nadruk op de veranderingen in identiteitstoekenning en paragraaf 6.6 geeft conclusies.

6.2 Wiens identiteiten?

De streekactoren

In deze paragraaf wordt onderzocht welke actoren in het professionele discours identiteiten van de Noordoostpolder (re)produceren. Twaalf verschillende ‘streekactoren’ zijn geïnterviewd (zie bijlage 4.1). Deze organisaties kunnen worden ingedeeld in overheidsinstanties, land- en tuinbouw organisaties, natuurbeschermingsorganisaties, cultuurhistorische organisaties, organisaties gericht op bedrijven en ondernemingen en organisaties gericht op recreatie en toerisme.

De meeste geïnterviewde organisaties richten zich op de Provincie Flevoland. De Noordoostpolder wordt vaak alleen als deelgebied van Flevoland meegenomen. Dat is onder meer zichtbaar in de naamgeving van de organisaties; slechts vier laten de Noordoostpolder in de naam terugkomen. Hieruit blijkt dat het provinciaal belang een zware stempel drukt op de identiteitstoekenning van het gebied. In 1986 werd de Provincie Flevoland een feit en veel organisaties zijn toen opgericht, zoals het Flevo-Landschap, Kamer van Koophandel Flevoland, Flevolands Bureau voor Toerisme en Waterschap Zuiderzeeland.

Het is voor hen hoofdzaak om heel Flevoland op de kaart te zetten en niet alleen de Noordoostpolder. Dit is wellicht één van de redenen dat de Noordoostpolder aangemerkt is als een ‘verdwijnende’ streek. Het volgende citaat vanuit de Kamer van Koophandel Flevoland illustreert dit:

“We zouden graag willen dat we het bedrijfsleven in Flevoland onderling zouden kunnen versterken. Dit betekent dat we zwaar inzetten op de Flevolandse oriëntatie, op de Flevolandse identiteit, en veel minder op de gemeentelijke identiteit.” [Kamer van Koophandel Flevoland]

De landbouw staat centraal in de Noordoostpolder (zie ook figuur 4.5), bijna 85% van het bodemgebruik is gerelateerd aan de landbouw. Ook in de toekomst zal het landschap van de Noordoostpolder primair gericht blijven op de landbouw. Dit blijkt uit de toekomstvisie ‘Ruimte voor kwaliteit’ (2002) waarin de gemeente Noordoostpolder haar visie op de gemeente tot 2030 beschrijft. In deze beleidsvisie is het agrarisch belang sterk verweven. Aangegeven wordt dat de landbouw de belangrijkste grondgebruiker zal blijven, ongeacht het toekomstbeeld van ‘zelfstandige polder’, ‘wervende polder’ of ‘aangesloten polder’ (p.21). Voor de ontwikkeling van natuur is tijdens de inrichting van de Noordoostpolder weinig grond vrij gehouden. Omdat het gebied gericht blijft op de landbouw speelt natuurontwikkeling een ondergeschikte rol in de visie: “De Noordoostpolder kiest voor een groene lijst rond haar agrarische imago” (Gemeente Noordoostpolder 2002). De bossen zijn hoofdzakelijk in eigendom van de grotere natuurbeschermingsorganisaties, zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en het Flevo-Landschap. Veel activiteiten van deze organisaties richten zich op het behoud van Schokland. De Stichting Landschapsbeheer Flevoland heeft geen eigen terreinen maar gebruikt met name de geschiedenis van het landschap in projecten: “Als een soort identiteit en om de bewoners te prikkelen voor het landschap”.

Het toerisme in de Noordoostpolder wordt gestimuleerd door de Stichting Emmeloord Promotie (STEP) en het Flevolands Bureau voor Toerisme (FBT). STEP organiseert activiteiten zoals het Pieper- en het Tulpenfestival (zie paragraaf 6.4.2), terwijl het FBT zorgt voor de toeristische vermarketing van de gehele provincie. Bij deze laatste organisatie speelt de Noordoostpolder alleen als deelgebied van Flevoland een rol. Door deze actoren wordt aangegeven dat het, ondanks de vele pogingen, moeilijk blijft om veel toeristen te trekken naar de Noordoostpolder. De vertegenwoordiger van de provincie geeft onder andere als reden aan dat het gewoonweg niet overal aantrekkelijk is om te wandelen of te fietsen door de lange, rechte wegen.

De ondernemingen en bedrijven worden vertegenwoordigd door de Kamer van Koophandel Flevoland en de Federatie Bedrijfsleven Noordoostpolder. Doel van de Federatie is om naar de gemeente en andere subsidieverleners toe als spreekbuis te fungeren en gezamenlijk contacten te leggen. Uit de naamgeving van de Federatie Bedrijfsleven Noordoostpolder zou gedacht kunnen worden dat de Noordoostpolder bedrijfsmatig als een eenheid op

de kaart staat. Dit is niet het geval omdat de Federatie zich voornamelijk richt op Emmeloord en omdat de omliggende dorpen aparte ondernemingsverenigingen hebben. De reden hiervan is dat de gedachte bij de dorpen heerst dat ze anders worden ondergesneeuwd door Emmeloord, aldus de vertegenwoordiger van de Federatie.

“Er zijn tien dorpen met 20.000 inwoners terwijl Emmeloord er ook 24.000 heeft. Dan zijn ze al snel bang dat alles zich concentreert op Emmeloord. En dat is ook een beetje zo, daar ontkom je niet aan want als wij een feesttent bouwen dan zetten we die niet in Marknesse of Creil maar in Emmeloord.” [Federatie Bedrijfsleven Noordoostpolder]

Een groeiend besef

“Je hebt hier een smeltkroes van allerlei identiteiten die van elders komen. We zitten nu in de derde en vierde generatie en het wordt, denk ik, steeds meer een eigen identiteit.” [NLTO]

Dit citaat suggereert dat de geïnterviewde actoren de Noordoostpolder steeds meer zien als een gebied met eigen identiteiten. Omdat de Noordoostpolder een gebied is dat nog niet lang bestaat, wordt aangegeven dat het realiseren van een eigen identiteit een langzaam proces is dat nog steeds in ontwikkeling is. Dit blijkt onder andere uit het feit dat de gemeente Noordoostpolder pas de laatste jaren beseft dat de ontstaansgeschiedenis van de polder waardevol is en dat er behoefte bestaat om dit te benadrukken. Zo heeft de gemeente, volgens de eigen vertegenwoordiger, tot nu toe weinig specifiek beleid gevoerd om de identiteiten in het kader van de inrichting te behouden. In de toekomstvisie ‘Ruimte voor kwaliteit’ wordt deze slag wel gemaakt, zoals blijkt uit het volgende streefpunt: “Eigentijds voortbouwen op de kwaliteiten van het oorspronkelijke concept om zo de eigenheid en authenticiteit van het gebied te behouden” (Gemeente Noordoostpolder 2002: 3).

Dat de Noordoostpolder meer is dan alleen een gemeente blijkt ook uit het feit dat door de actoren het onderscheid wordt gemaakt tussen het oude land en het nieuwe land. De vertegenwoordiger van het Waterschap Zuiderzeeland geeft aan dat dit ook fysiek zichtbaar is: “Als je de polder bijvoorbeeld inrijdt bij Blankenham of Kuinre, dan zie je bij wijze van spreken dat je van het oude land de polder inrijdt. Daar is het land hoger”.

Er is geen specifieke organisatie om de identiteiten van de Noordoostpolder te waarborgen, zoals de Stichting Behoud Waterland in Waterland. De Vereniging Vrienden van Schokland probeert de specifieke identiteiten van de gehele Noordoostpolder wel steeds meer op de kaart te krijgen. Zo heeft de vereniging, in samenwerking met de fotoclub NOP en de gemeente, een historische fotoroute ontwikkeld ter gelegenheid van het jubileumjaar 2002: “60 jaar droog en 40 jaar gemeente”.

Meer aandacht voor cultureel erfgoed

Steeds meer initiatieven in de Noordoostpolder zijn gericht op het behoud van cultuurhistorisch gerelateerde identiteiten. Dit is niet altijd zo geweest, maar de aanwijzing tot Belvederegebied was hierbij een stimulans. In 1999 is de Noordoostpolder in de Rijksnota Belvedere ingedeeld bij de cultuurhistorisch meest waardevolle gebieden van Nederland. De hoofdlijnen van de rationeel ontworpen structuur, de stedenbouwkundige en archeologische waarden en het contrast tussen Urk en Schokland met de polder zijn aangewezen als de fysieke dragers van deze toewijzing (Ministeries van OCW, LNV, VROM 1999). De toewijzing stimuleerde veel actoren om meer te investeren in het behoud van cultureel erfgoed in de Noordoostpolder. Ten eerste omdat de belanghebbenden in het gebied erop werden gewezen dat de Noordoostpolder, naast Schokland en Urk, ook zelf bijzondere cultuurhistorische dragers heeft. Ten tweede omdat door de Regeling Projectsubsidie Belvedere projecten op het vlak van cultuurhistorie en ruimtelijke ontwikkeling gesubsidieerd konden worden. Een voorbeeldproject is de realisatie van de kwaliteitskaart Noordoostpolder-Urk. De kwaliteitskaart moet duidelijk maken welke cultuurhistorische waarden er bestaan in de Noordoostpolder en een eerste inzicht is dat het originele polderontwerp meer aandacht moet krijgen in beleidsontwikkeling (Projectbureau Belvedere 2002).

Daarnaast is het Leader-programma belangrijk voor de initiëring van projecten in de Noordoostpolder. Flevoland is, met uitzondering van Almere, Lelystad en Urk, voor de periode van 2000-2006 aangewezen als Leader+ gebied. Centraal staat de verbetering van de leefkwaliteit in de plattelandsgebieden (Lokale Actie Groep Leader+ Flevoland 2001). Dat hierbij ook de identiteit van het gebied een rol speelt blijkt uit het sub-thema 'de versterking van culturele identiteit en cultuurhistorie'. Een voorbeeld in de Noordoostpolder is het project 'Ontmoet het Platteland', op initiatief van de Noordelijke Land- en Tuinbouworganisatie (NLTO) en het Consulentenschap Natuur- en Milieueducatie Flevoland. In dit project kunnen, onder leiding van een streekgids, bezoekers kennis maken met de agrarische, natuurlijke en cultuurhistorische omgeving van Kraggenburg en heel de Noordoostpolder.

Wie gebruiken de identiteiten van de Noordoostpolder?

In Waterland bleek dat organisaties met een opinie bepalende rol zich inzetten voor het behoud van het gebied, zoals organisaties gericht op natuur en milieu, recreatie en toerisme en verbreding van de landbouw. In de Noordoostpolder zijn de meeste organisaties gericht op de provincie Flevoland. De Noordoostpolder wordt meestal als deelgebied van Flevoland meegenomen en wordt als zodanig niet sterk op de kaart gezet. Dit heeft zijn weerslag op het gebruik van de identiteiten van de Noordoostpolder, zoals zal blijken in paragraaf 6.4.

Organisaties die zich specifiek op de Noordoostpolder richten, zoals de gemeente, STEP en de Kring Noordoostpolder van de NLTO, zeggen vooral het agrarisch gebied als ver-

trekpunt te nemen om hun doelstellingen te bereiken. Door het organiseren van projecten en activiteiten rondom de landbouw hebben ze, volgens eigen zeggen, het specifieke karakter hoog in het vaandel staan. De Federatie Bedrijfsleven Noordoostpolder geeft aan dat de politiek en het bedrijfsleven gestimuleerd moeten worden om een actiever promotiebeleid te gaan voeren richting meer landschappelijke kenmerken, zoals ruimte, bos en water. “Je zult je zelf moeten verkopen en dit doe je met de goede punten en door niet te denken van nou het komt wel goed”, aldus de vertegenwoordiger van de Federatie Bedrijfsleven Noordoostpolder.

6.3 Welke identiteiten: verhalen over de Noordoostpolder

In deze paragraaf wordt ingegaan op de kenmerken die de ondervraagde actoren aangeven als karakteristiek voor de Noordoostpolder. De drie dimensies Noordoostpolder als omgeving, als wijze van bestaan en als manier van leven, dienen hierbij als interpretatiekader.

6.3.1 De Noordoostpolder als omgeving: rationeel ontworpen, ontwikkeld en ingericht

De inrichtingsstructuur

Het landschap van de Noordoostpolder wordt door de ondervraagde actoren op een gelijke wijze getypeerd, namelijk als een rationeel ontworpen op de landbouw gericht, ontwikkeld en ingericht landschap. Het originele ontwerp van de Noordoostpolder is nog duidelijk zichtbaar in het landschap en dit is volgens de actoren een referentiepunt in de ruimtelijke context waaraan streekidentiteiten worden opgehangen. Dit blijkt uit de kenmerken die de actoren noemen zodra wordt gevraagd naar de karakteristieken van de omgeving van de Noordoostpolder. De actoren gaan bijvoorbeeld in op de ligging van de dorpen en de gedachte hierachter. Ook het rechte kavelpatroon van de agrarische percelen wordt genoemd, waarbij met name de verdeling van de percelen in 300 bij 800 meter als kenmerkend wordt gezien. De vertegenwoordiger van Leader+ geeft daarnaast aan dat vergeleken met de overige delen van Flevoland het kavelpatroon van de Noordoostpolder klein is:

“De Noordoostpolder had in verhouding kleine kavels met veel dorpen, Oostelijk Flevoland grotere kavels en minder dorpen en Zuidelijk Flevoland heeft de grootste kavels met het minste aantal dorpen. Dus de trend van het inpolderen.” [Leader+]

Ook de rechte lijnen in het landschap worden genoemd als tekenend voor de Noordoostpolder. Door de rechte (vaak smalle) wegen, sloten en vaarten en de rechtlijnige kavelsstructuur karakteriseren de actoren de Noordoostpolder als recht en strak:

“Vlieg je over de NOP heen dan zie je allemaal rechte lijnen, in allerlei akkers in allerlei verschillende kleuren. Ook de sloten en kanalen zijn recht. Het is een beetje een mondriaanland-schap.” [Waterschap Zuiderzeeland]

Zowel de gemeente als de Kamer van Koophandel houden rekening met de relatief smalle wegen van 3.5 tot 4 meter breed. Zo staat de gemeente in het landelijk gebied geen nieuwe bedrijfsactiviteiten toe met een sterke verkeersontwikkende werking. Ook de Kamer van Koophandel ziet de smalle wegen als omgevingsfactoren die horen bij het in waarde laten van de polder. “Als tussen Ens en Kraggenburg een boerderij vrijkomt en daar zou zich een touringcarbedrijf vestigen wat betekent dat er elke dag dertig bussen heen en terug op de smalle wegen moeten...dan gaan wij ons niet inspannen om die weg opgewaardeerd te krijgen”, aldus de vertegenwoordiger van de Kamer van Koophandel Flevoland.

Verder noemen de actoren de boerderijtypen en de erfbeplanting met windsingels van bomen. Afhankelijk van de bedrijfsgrootte zijn er verschillende type boerderijen gerealiseerd. Deze boerderijen staan vaak in clusters van vier en de gemeente Noordoostpolder omschrijft deze clusters in de toekomstvisie ‘Ruimte voor Kwaliteit’ (2002:12) zelfs als: “Groene eilanden in een open agrarische bedrijfsruimte”. Opvallend is dat de actoren de grijze, uit betonplaten opgetrokken, montageschuren niet als kenmerkend aangeven terwijl deze wel kunnen worden beschouwd als beeldbepalende elementen in het landschap (Geurts 2002).

Behoud van de inrichtingsstructuur

Steeds meer van de ondervraagde actoren geven aan te beseffen dat de Noordoostpolder bijzonder is vanwege de inrichtingsstructuur en de ontstaansgeschiedenis. Het is interessant om te achterhalen hoe de actoren hiermee omgaan en in hoeverre ze proberen de originele inrichtingsstructuur te behouden.

De toewijzing van de Noordoostpolder als status van Belvederegebied speelt een rol in deze bewustwording (paragraaf 6.2). Dit komt onder andere door de subsidiestroom voor cultuurhistorisch gerelateerde projecten. De Stichting Landschapsbeheer Flevoland geeft nadrukkelijk aan dat ze de gedachten van de Nota Belvedere volgen en dat is zichtbaar aan de projecten die worden ontwikkeld. Die zijn gericht op de principes van het originele inrichtingsplan van de Noordoostpolder. Door gebruik te maken van elementen uit het landschap wordt geprobeerd de ontwikkelingsgeschiedenis onder de aandacht te brengen. “Laat de geschiedenis in het landschap haar verhaal vertellen en geef het een rol in de huidige maatschappij”, aldus de vertegenwoordiger van het Landschapsbeheer. Een voorbeeldproject is de restauratie van de meetstoel in het Kuinderbos, in samenwerking met Staatsbosbeheer Flevoland en de Vereniging Vrienden van Schokland. Deze voormalige meetbakens werden gebruikt voor landmeetkundige werkzaamheden bij het droogvallen van de polder. Een ander voorbeeld is het behoud van de wilgenbomen die het einde van

wegen en vaarten markeren. Bij de bebakening van de Noordoostpolder werden wilgenstaken gebruikt voor de markering en een aantal is uitgegroeid tot ‘monumentale’ bomen. Ook de gemeente voert steeds vaker beleid om de inrichtingsstructuur te behouden waarbij de aandacht vooral uitgaat naar het behoud van de erfbeplanting. In het verleden zijn vaak singels gerooid of doorbroken voor het bouwen van grotere schuren, erfvergroting en andere ontwikkelingen. Ook andere actoren lobbyen voor dit behoud:

“Karakteristiek voor de Noordoostpolder is de erfbeplanting rond erven. Windsingels aan beide zijden en achterzijden van de boerderijen. We hebben een project dat zich richt op het in stand houden van deze singels. Door de ontwikkeling van de landbouw zie je er veel verdwijnen. Wij streven ernaar om deze singels terug te laten komen in het landschap want ze bepalen namelijk het beeld van het landschap.” [Landschapsbeheer Flevoland]

“Wat je ook sterk moet handhaven is de erfbegrenzing door bomen. Erfbeplanting noemen ze het wel. De grote witte gebouwen, die we nu zien verschijnen omdat de agrariërs allemaal in een andere tak gaan. Die moeten ze wel verplichten om de erfbeplanting te handhaven. Dat is een wezenlijk kenmerk.” [Federatie Bedrijfsleven Noordoostpolder]

De aandacht voor erfbeplanting blijkt uit de ‘singelkap’ verordening die de gemeente Noordoostpolder heeft vastgesteld. Een kapvergunning moet worden aangevraagd en men is verplicht de singel te herplanten. Er wordt echter door de gemeente geen beleid gevoerd voor de herbepanting van de inmiddels verdwenen singels. De NLTO is het in beperkte mate met deze verordening eens. “Mits het niet de ontwikkeling van bedrijven in de weg staat”, aldus de vertegenwoordiger van de NLTO. Het belang van de agrariër staat voor hen boven het belang van de cultuurhistorische waarden van het landschap.

6.3.2 De Noordoostpolder als wijze van bestaan: landbouwgebied bij uitstek

Akkerbouw en bloembollen

De Noordoostpolder is onder andere drooggelegd voor de ontwikkeling van agrarische activiteiten. In alle interviews komt naar voren dat de landbouw één van de belangrijkste kenmerken is van de Noordoostpolder. Rond de 1500 boerenbedrijven zijn er gerealiseerd. In het midden, op de zwaardere kleigronden, zijn dit akkerbouwbedrijven en naar de randen toe, op de meer stuifgevoelige zandgronden, gemengde bedrijven (Duin & Kaste 1984; Geurts 1997). De landbouw heeft met name betrekking op akkerbouw en zeker in de beginperiode was de teelt van aardappelen populair (paragraaf 4.4.4).

De bloembollenteelt is sinds de jaren 1980-1990 aanzienlijk toegenomen en de actoren spreken allen over deze toename. Ondanks dat de bollenteelt in heel Flevoland aan het toenemen is, wordt in de interviews de bloembollenteelt als kenmerkend voor de Noordoostpolder beschouwd. Zo geven de vertegenwoordigers van de NLTO en het Flevoland Landschap aan dat de groei tot gevolg heeft dat de Noordoostpolder, na de Bollenstreek,

als het tweede teeltgebied van Nederland kan worden gezien. Het Waterschap Zuiderzeeland ziet de Noordoostpolder zelfs als nummer één van Nederland op het gebied van de tulpenteelt. Het is zelfs zo dat de toeristenorganisaties de bloembollenteelt verhandelbaar maken als streekproduct door de ontwikkeling van een bloembollenroute en de organisatie van een tulpenfestival (zie paragraaf 6.4.3). Hieruit blijkt dat de bloembollen een bron voor toerisme zijn geworden.

Opmerkelijk is dat de ondervraagde actoren de aardappel en de aardappelproductie weinig noemen als kenmerkend, terwijl een groot deel van de productie van pootaardappelen in de Noordoostpolder plaatsvindt. Zo bevindt 20% van de bedrijven in Nederland die pootaardappelen verbouwen zich in de Noordoostpolder (CBS, Landbouwtellingen 2002).

Invloed van veranderingen in de landbouw

De Noordoostpolder als 'wijze van bestaan' wordt gedomineerd door de landbouw, maar net als alle landbouwgebieden in Nederland, is het gebied onderhevig aan veranderingen. Dit heeft niet alleen betrekking op een verandering naar andere landbouwactiviteiten, zoals de bollenteelt, maar de actoren geven aan dat het vooral gaat om schaalvergroting.

"Vroeger hadden ze hier boerderijen van 12 hectare, toen 24 en 36, toen werd de buurman verkocht en werd het 60. Als je nu een jonge boer vraagt die in opleiding zit in Dronten die zegt dat hij toch zeker 100, 120 bunder grond moet hebben. Dat betekent dat om hem heen vier tot vijf boeren moeten verdwijnen." [Federatie Bedrijfsleven Noordoostpolder]

Het aantal landbouwbedrijven in de Noordoostpolder is sinds 1980 met ongeveer 25% verminderd; in 1980 waren er 1613 bedrijven, in 2002 nog 1208 (CBS, Landbouwtellingen 1980-2002). Het totale oppervlak cultuurgrond toont over deze periode een afname van 4%. In verhouding tot het landelijk gemiddelde daalt het aantal boerenbedrijven minder sterk (landelijk is er een daling van 38%). Ondanks deze afname in het aantal boerenbedrijven en areaal landbouwgrond geven de actoren aan dat het pure agrarische karakter van het landschap niet zichtbaar zal veranderen omdat het grondgebruik vooral aan de landbouw gerelateerd blijft.

De landbouworganisatie NLTO vindt wel dat het pure agrarische karakter van de Noordoostpolder verandert in termen van werkgelegenheid. Minder bedrijven hebben een landbouwfunctie en door dit soort ontwikkelingen krijgt de Noordoostpolder steeds meer een niet-agrarische functie. Een gevolg is dat minder mensen zijn betrokken bij de landbouw. Dat zorgt ervoor dat, net zoals de trend in Nederland en West-Europa als geheel (zie bijvoorbeeld Cloke & Goodwin 1992, 1993; Huigen 1996a, b), het belang van de landbouw vermindert.

De actoren geven verder aan dat er weinig nevenactiviteiten worden ontwikkeld door agrariërs en dat ontwikkelingen in het kader van agrarische verbreding nog in de kinder-

schoenen staan. In Waterland is bijvoorbeeld een enorme input in agrarisch natuurbeheer terwijl in de Noordoostpolder pas in 2001 een eerste pilotproject voor agrarisch natuurbeheer van start is gegaan. Met behulp van Landschapsbeheer Flevoland, de NLTO en de Provincie Flevoland heeft een groep van 26 boeren de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer 'Kop van de NOP' opgericht. Deze vereniging richt zich op weidevogelbescherming en natuureducatie in het noordelijke deel van de Noordoostpolder.

De vertegenwoordiger van de gemeente vindt het logisch dat agrarisch natuurbeheer nog in de startfase zit omdat er geen kwalitatief minder goede gronden zijn in de Noordoostpolder. Hij geeft aan dat natuurbeheer vooral daar moet plaatsvinden waar het economisch rendement voor de agrarische sector laag is. De vertegenwoordiger van 'Kop van de NOP' denkt dat dit vooral heeft te maken met de voorwaarden waaraan moet worden voldaan voordat subsidie voor weidevogelbescherming kan worden aangevraagd. In de subsidieregeling agrarisch natuurbeheer van het Programma Beheer (Ministerie LNV 1999) is vastgelegd dat voor weidevogelbescherming tenminste 80% van honderd hectare land, grasland moet zijn. Omdat de Noordoostpolder vooral uit akkerland bestaat zijn meerdere agrariërs nodig om hieraan te voldoen. Agrariërs moeten dus gezamenlijke initiatieven nemen en vaak weegt de subsidieregeling van het Programma Beheer dan niet op tegen de financiële consequenties van de aanpassingen in de bedrijfsvoering.

De individuele agrariërs in de Noordoostpolder vragen wel subsidie aan voor akkerrandbeheer via het Programma Beheer. Volgens de vertegenwoordigers van het Landschapsbeheer Flevoland en NLTO is de regeling die hiervoor beschikbaar is zelfs al 2 tot 3 keer overtekend.

"Je ziet nu een trend dat ze gewoon zes meter vrij laten liggen. Dan komt agrarisch natuurbeheer in beeld want het ligt toch vrij en dan willen ze daar wel aan meedoen. Dan vangen ze er ook nog geld voor. Er moeten dan zoveel planten per vierkante meter geteld worden en dat haal je makkelijk ondanks dat de boeren erover heen banjeren. Het is ook niet zo dat je daar elke dag oprijdt." [NLTO]

Schokland en Urk als toeristentrekkers

Toerisme speelt in de Noordoostpolder nauwelijks een rol. De vertegenwoordiger van Leader+ geeft dit ook als reden waarom er weinig nevenactiviteiten bij agrariërs worden ontwikkeld gericht op recreatie en toerisme, zoals een minicamping. De actoren noemen vooral Schokland en Urk als belangrijke toeristentrekkers. Het museum Schokland heeft bijvoorbeeld bezoekersaantallen van gemiddeld 35.000 bezoekers per jaar; de bezoekersaantallen voor het totale eiland worden geschat op 150.000 bezoekers. De bezoeken aan Urk worden door de VVV Urk geschat op 200.000 mensen, met 15-30.000 bezoeken aan het VVV kantoor. Een bezoek aan Schokland en Urk wordt vaak gecombineerd met een bezoek aan de Noordoostpolder, geeft de vertegenwoordiger van de toeristenorganisatie

STEP aan. Door de andere actoren wordt vooral Schokland genoemd als aantrekkingspunt voor toerisme.

“Wat de laatste tijd als identiteit van de Noordoostpolder steeds meer meespeelt is Schokland en de Schokkers.” [Landschapsbeheer Flevoland]

De nominatie tot werelderfgoed van Schokland in 1995 speelt hierin een belangrijke rol:

“Het is werelderfgoed en het is een hele belangrijke trekker. Langs de wegen staat het ook aangegeven, van ‘een eiland op het droge’. Dit is een van de promotors van het gebied.” [Vereniging Vrienden van Schokland]

De actoren hangen als het ware de toeristische identiteiten van de Noordoostpolder op aan de twee voormalige eilanden. Hierbij is opmerkelijk dat de Orchideeën Hoeve bij Luttelgeest niet wordt genoemd door de actoren, terwijl toch circa 150.000 mensen de orchideeën kassen per jaar bezoeken.

6.3.3 De Noordoostpolder als manier van leven: smeltkroes van diverse identiteiten

Net als de ruimtelijke inrichting is ook de gemeenschapsopbouw van de Noordoostpolder compleet bedacht en gepland. De Noordoostpolder moest een afspiegeling worden van de Nederlandse samenleving en de eerste generatie bewoners kwam dan ook uit heel Nederland. Veel actoren zien dit in sociaal-cultureel perspectief als kenmerkend voor de Noordoostpolder.

“De bevolking van de Noordoostpolder is natuurlijk vanaf het begin een heel gemêleerd gezelschap. Mensen uit alle provincies zijn hier neergestreken en ik denk dat dit ook voor een deel de cultuur van de Noordoostpolder bepaald heeft.” [Gemeente Noordoostpolder]

“De eerste generatie kwam natuurlijk uit heel Nederland. En dat heeft wel iets dat je overal vandaan komt. Je hebt hier ook geen dialect want er werd het Fries of het Drents gesproken. En dat zullen we ook nooit krijgen.” [STEP]

Net als in Waterland heeft de Noordoostpolder geen aparte ‘lifestyle’, in de vorm van bijvoorbeeld taal, tradities en gebruiken. In Waterland werd hier de invloed van Amsterdam genoemd, in de Noordoostpolder komt dit voort uit het selectieproces en de gevarieerde achtergrond van de (eerste) bewoners.

Het selectieproces wordt wel als kenmerkend beschouwd door de actoren (zie paragraaf 4.4.3). Niet alleen de selectiecriteria worden genoemd maar ook wordt aangegeven dat door het selectieproces de gedachte is ontstaan dat bewoners van de Noordoostpolder een

beter opleidingsniveau hadden in vergelijking met andere gebieden (Gort & Van Oostrom 1987). Niet dat de actoren het hier mee eens zijn, zoals bijvoorbeeld de vertegenwoordiger van Vrienden van Schokland aangeeft:

“Ik denk dat de doorsnee ondernemers die hier zitten goedgeschoold zijn. Vijf en zeventig procent van alle landbouwers die hier zitten hebben hoger beroepsonderwijs gehad. Dit heeft niet met het selectieproces te maken. Dit is gewoon zo gegroeid. Het waren jonge boeren die hier kwamen dus vaak stroomde de zoon door naar het hoger onderwijs omdat die nog niet nodig was op de boerderij.” [Vereniging Vrienden van Schokland]

De eerste bewoners worden de pioniers van de Noordoostpolder genoemd. Door de ondervraagde actoren wordt de pioniersgeest beschouwd als karakteristiek voor de Noordoostpolder. Hiermee wordt bedoeld dat de bewoners met elkaar de gehele samenleving op hebben moeten bouwen. In de beginperiode was er helemaal niets, geen voorziening, school of vereniging. De eerste bewoners waren hierdoor op elkaar aangewezen en moesten wel met elkaar samenwerken. Deze pioniersgeest wordt nog steeds terug gezien in het ‘ondernemende en actieve’ van de huidige bewoners, aldus de vertegenwoordigers van de provincie en het waterschap.

Steeds minder mensen zijn betrokken bij de landbouw (Cloke & Goodwin 1992, 1993; Huigen 1996a, b). Hieruit vloeit de gedachte voort dat het belang van de landbouw in sociaal-culturele zin ook vermindert. De eerste bewoners in de Noordoostpolder waren allemaal op een bepaalde manier aan de landbouw gerelateerd. Nu de landbouw in termen van werkgelegenheid afneemt en andere functies toenemen zijn steeds minder bewoners verbonden aan de landbouw. Vooral de landbouworganisatie NLTO komt hier op terug:

“De diversiteit in belangen is steeds groter geworden. Twintig jaar geleden was elke boer verschillend maar er was toch nog een zekere uniformiteit waar te nemen. Vandaag de dag is dat niet meer zo. De belangen zijn zo uiteenlopend geworden. Dat heeft ook zijn invloed op het sociale gebeuren, dat kan niet anders.”

“De NOP krijgt dus steeds meer een woonfunctie. Dat zie je ook aan de mensen die van elders hier komen. Het is niet alleen meer voor de eigen bevolking.”

“Je ziet nu ook dat steeds meer mensen, maar dat zie je ook maatschappelijk, zich meer met de omgeving bemoeien. Dus wat moet er komen en wat niet. Dan zie je wel wat botsingen met de landbouw en de rest. Dat komt ook steeds meer voor. Dat heeft ook te maken met dat je misschien sneller geïrriteerd bent dan in het verleden en minder accepteert. Als een boer ’s avonds met de trekker over het erf reed dan was dat vroeger heel normaal. Tegenwoordig kun je daar een conflict met je burens over hebben.”

In de voorgaande paragrafen is door de actoren een aantal kenmerken genoemd waar de identiteiten van de Noordoostpolder aan worden opgehangen. Hierin is een bepaalde sa-

menhang herkenbaar. De kenmerken zijn allen afgeleiden van het planningsproces en de inrichtingsstructuur. De Noordoostpolder is compleet bedacht, ontwikkeld en ingericht door mensen en dit maakt het gebied uniek in zowel ruimtelijke, economische als sociale context. Met name de landbouw speelt hierin een belangrijke rol omdat de Noordoostpolder is ingericht als puur agrarisch gebied. Het aantal landbouwbedrijven neemt af, maar de agrarische activiteit blijft bestaan en blijft de landschaps-beeldvormer van de Noordoostpolder.

6.4 Het gebruik van de identiteiten van de Noordoostpolder

6.4.1 Representaties van de Noordoostpolder

Zowel in promotiemateriaal als in de logo's van de geïnterviewde regionale organisaties worden de identiteiten van de Noordoostpolder weinig ingezet. In paragraaf 6.2 is beschreven dat de meeste organisaties zich richten op Flevoland. Het gevolg daarvan is dat hun promotiemateriaal niet specifiek gericht is op de Noordoostpolder. Zo komen geen specifieke kenmerken van de Noordoostpolder terug in de logo's van de organisaties omdat de meeste organisaties een provinciaal of landelijk logo hebben.

Figuur 6.1: ruimtecirkels als symbool van de Noordoostpolder?

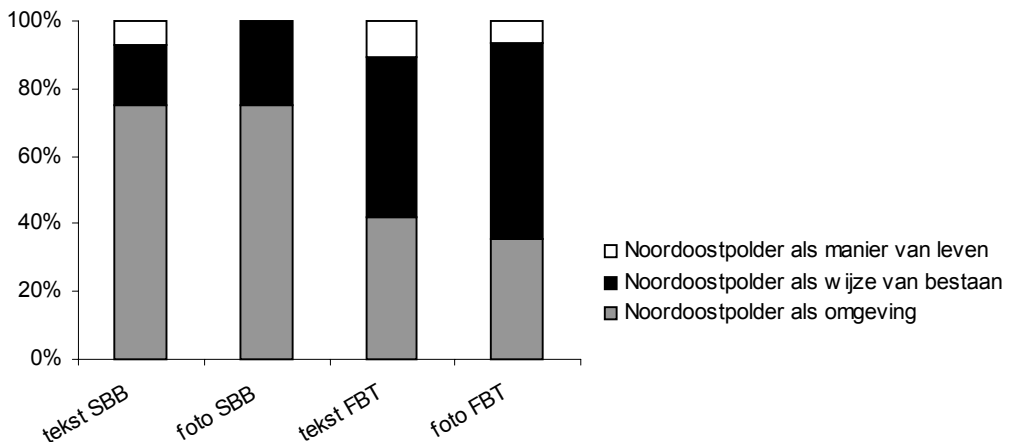
De gemeente Noordoostpolder geeft in haar eigen logo en in het logo van het jubileumfeest van het 60 jarig bestaan van de polder en het 40 jarig bestaan van de gemeente, de Noordoostpolder aan door middel van een cirkel. Deze zogenaamde ruimtecirkels komen ook terug in de logo's van STEP en de Federatie Bedrijfsleven Noordoostpolder (figuur 6.1). De vertegenwoordiger van de Federatie geeft aan dat deze cirkels symbool staan voor de Noordoostpolder als middelpunt van Nederland.

Ook het foldermateriaal van de actoren is vooral provinciaal gericht en slechts twee folders hebben specifieke betrekking op de Noordoostpolder. Het Flevolands Bureau voor Toerisme (FBT) geeft sinds drie jaar de regiogids Noordelijk Flevoland uit, waarin toeris-

tische informatie is opgenomen over de Noordoostpolder en Urk. Voor de naam Noordelijk Flevoland is gekozen omdat Urk en de Noordoostpolder verschillende toeristische identiteiten hebben, aldus het FBT. Voor drie andere deelgebieden worden regiogidsen uitgegeven, namelijk de Randmeren, Lelystad en Almere. Er is niet gekozen om een gelijke lijn te volgen en de andere gidsen Oostelijk en Zuidelijk Flevoland te noemen. Volgens de vertegenwoordiger van het FBT is dit vanwege de gevestigde toeristische identiteiten van deze gebieden. De Randmeren is al een duidelijke naam op zich die wordt gekarakteriseerd als een gezins-vakantiebestemming, Almere is stadser en meer op architectuur gericht terwijl toerisme daar nog niet goed is ontwikkeld en Lelystad is de hoofdstad. De naam Noordelijk Flevoland wordt echter ook gebruikt in zinsverbanden die betrekking hebben op de Noordoostpolder. Zo gaat de zin “Bij de inrichting van Noordelijk Flevoland ging de aandacht vooral uit naar het verstrekken van boerengrond” (p.5) feitelijk niet over Noordelijk Flevoland maar over de Noordoostpolder.

De tweede folder die betrekking heeft op de Noordoostpolder is de folder, annex wandelkaart, van Staatsbosbeheer (SBB) getiteld ‘Noordoostpolder’. Deze is vergelijkbaar met de folder ‘Groot Waterland’, die is gebruikt in de folderanalyse van Waterland. Vanzelfsprekend gaat de aandacht uit naar de bossen in de Noordoostpolder: Kuinderbos, Burcht-bos, Voorsterbos, Urkerbos en Schokkerbos.

De regiogids van het FBT bestaat uit 425 zinnen (waarvan 226 of 53% gebruikt) en 42 foto’s (34 of 81% gebruikt). De folder van SBB uit 102 zinnen (waarvan 50 of 49% gebruikt) en 6 foto’s (100% gebruikt). Figuur 6.2 en tabel 6.1 tonen de representaties van de Noordoostpolder in de twee folders in zowel de teksten als de foto’s, gecategoriseerd naar de dimensies: de Noordoostpolder als omgeving, wijze van bestaan en manier van leven.

Figuur 6.2: representaties van de Noordoostpolder in foldermateriaal

Tabel 6.1: representaties van de Noordoostpolder in folders verdeelt naar type kenmerk

		Tekst (%)		Foto's (%)	
	Thema	SBB	FBT	SBB	FBT
Omgevingskenmerken	Landschap	60	38	100	77
	Erfgoed	-	15	-	18
	Locatie	-	6	-	-
	Historische informatie	40	41	-	-
	Totaal	100 (n=45)	100 (n=111)	100 (n=6)	100 (n=17)
Economisch functionele kenmerken	Landbouw (incl. Bollenteelt)	14	22	33	27
	Recreatie	50	57	33	59
	Houtproductie	14	-	33	-
	Visserij	-	10	-	6
	Natuurbeheer	21	1	-	-
	Overig	-	11	-	9
	Totaal	100 (n=14)	100 (n=152)	100 (n=3)	100 (n=34)
Sociaal-culturele kenmerken	Gemeenschap	-	28	-	-
	Identiteit	100	41	-	-
	Tradities en gebruiken	-	31	-	100
	Totaal	100 (n=4)	100 (n=32)	-	100 (n=3)

Driekwart van de geanalyseerde teksten en foto's van de Staatsbosbeheer folder zijn gericht op de Noordoostpolder als omgeving, zoals ook kan worden verwacht bij een natuurbeschermingsorganisatie. In de folder van het FBT worden vooral omgevingskenmerken en economisch functionele kenmerken gebruikt. Opvallend is dat, ondanks dat de Noordoostpolder beschouwd wordt als een typisch landbouwgebied, in beide folders meer dan 50% van de economisch functionele categorie bestaat uit kenmerken gericht op recreatie en toerisme. In plaats van een landbouwgebied wordt de Noordoostpolder verbeeld als een recreatiegebied. Dit zal liggen aan de doelstellingen van de actoren. In de folder van het FBT wordt als agrarisch kenmerk de bloembollenteelt intensief ingezet. 30% van de teksten en 44% van de foto's zijn representaties van bloembollenvelden. De akkerbouw, die 71% van het agrarisch grondgebruik beslaat, wordt dus weinig gebruikt door deze actoren om het gebied te promoten. Dit komt overeen met het feit dat de ondervraagde actoren de aardappel en de aardappelproductie weinig noemen als kenmerkend voor de Noordoostpolder.

6.4.2 De Noordoostpolder als 'streek' product

Belangrijke economisch functionele kenmerken van de Noordoostpolder zijn de aardappel- en bloembollenteelt. Aardappelen en bloembollen kunnen daarom gezien worden als

‘streek’ producten, alhoewel hier geen sprake is van het keurmerk ‘Erkend Streekproduct’ zoals bij het *Keurmerk Waterland*. Beide producten worden verkocht als streekspecifiek en dit komt overeen met wat Ilbery & Kneafsey (1998) stellen dat door landbouwproducten de binding met streken wordt aangegeven. Door twee festivals, het *Pieper-* en het *Tulpenfestival* worden de producten toeristisch verhandelbaar gemaakt. Naast de promotie van de aardappel en de tulp leveren beide festivals een belangrijke bijdrage aan de bekendheid van de Noordoostpolder. Tulpen (en de gehele bloembollenteelt) worden gebruikt als toeristentrekker en aardappelen worden gebruikt als een product voor een volksfeest.

De Noordoostpolder had geen feest met historische achtergrond, zoals de oogstfeesten op het ‘oude’ land. Sinds 1996 organiseert STEP het Pieperfestival. Het festival is vernoemd naar de aardappel, één van de belangrijkste agrarische producten van de Noordoostpolder. Om er een historische binding aan te geven en om te koesteren dat de Noordoostpolder is drooggevalen op 9 september 1942 wordt het Pieperfestival rond deze datum gepland. De vertegenwoordiger van STEP geeft aan dat door het festival de binding met de drooglegging van de polder levend wordt gehouden voor de inwoners van de Noordoostpolder. Er wordt dus niet alleen een binding gelegd met de agrarische activiteiten in de Noordoostpolder, maar ook met het verleden.

Sinds 2000 organiseert STEP ook het Tulpenfestival. Doel van dit festival is om naast de promotie van de bloembollen, de Noordoostpolder als bollenstreek meer bekendheid te geven. Uit de twee geanalyseerde folders is al gebleken dat de aandacht vooral uitgaat naar bloembollen als recreatietrekker. Dit blijkt ook uit het feit dat het tulpenfestival niet alleen voor de eigen bevolking is, maar dat wordt getracht een breder publiek te trekken. Met een oplage van circa 80.000 exemplaren wordt er een festivalkrant verspreid in de gehele provincie Flevoland en liggen er exemplaren in VVV kantoren in Flevoland. De vertegenwoordiger van STEP geeft aan dat het festival kan worden beschouwd als een bron van toerisme, ondanks dat niet precies bekend is hoeveel bezoekers er naar het festival komen. Momenteel zijn de festiviteiten gericht op de Noordoostpolder. De laatste jaren richten agrarische ondernemingen in Oostelijk Flevoland zich ook meer op de bloembollenteelt. De vraag is dus hoe lang het Tulpenfestival, en de identiteit van bloembollenstreek, als specifiek voor de Noordoostpolder kan worden beschouwd.

6.4.3 De Noordoostpolder als werelderfgoed

Schokland is in 1995 als eerste monument van Nederland op de Unesco werelderfgoedlijst geplaatst, vanwege de cultuurhistorische waarde en omdat het een goed voorbeeld is van de strijd van de Nederlanders tegen het water. In datzelfde jaar is de Noordoostpolder als geheel opgenomen op de ‘Tentative List’ (Voorlopige Lijst), die Nederland heeft ingediend bij het ‘World Heritage Committee’ van Unesco. Dit is gedaan door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, die een onderdeel is van het Ministerie van OC&W. De

Noordoostpolder wordt door de Rijksdienst beschouwd als een rationeel vormgegeven gebied met bijzondere betekenis door de geplande landinrichting en de compleet door-dachte sociale en ruimtelijke structuur. Deze nominatie past binnen de lijn van het thema ‘Nederland Waterland’ waarbij sites zijn opgenomen die staan voor de omgang met water in Nederland door de eeuwen heen, zoals bijvoorbeeld het Molencomplex van Kinderdijk en De Beemster die respectievelijk sinds 1997 en 1999 op de lijst staan (Ministerie van OC&W 2002).

Uit de interviews blijkt dat geen van de organisaties de opname van de Noordoostpolder op de voorlopige lijst van werelderfgoed betreft in de ontwikkeling van plannen en projecten. Vijf contactpersonen zijn er zelfs in het geheel niet mee bekend. De identiteit Noordoostpolder als werelderfgoed wordt door de regionale organisaties niet gebruikt. Dit komt omdat, onder invloed van het provinciale bestuur van Flevoland en het gemeentelijke bestuur, de Noordoostpolder nog niet is voorgedragen als werelderfgoed. Het grootste bezwaar tegen de nominatie is dat de status van werelderfgoed de ontwikkeling van de agrarische bedrijvigheid in de weg zou staan.

“Maar de gedachte van kom we zetten er een stempel op, we gaan het conserveren en we moeten ervan afblijven, dat staat een heleboel mensen tegen.” [Landschapsbeheer Flevoland]

“Wij stellen altijd zo dat de Noordoostpolder niet onder een kaasstolp geplaatst moet worden, dat je wel rekening houdt met bepaalde wensen en karakteristieken, maar dat dit ook wordt afgewogen als een bedrijfsklasse wil bijbouwen.” [NLTO]

“Het lijkt mij dat een gebied dat uitontwikkeld is misschien iets is voor de werelderfgoedlijst omdat je dat zo wilt behouden zoals het nu is. De Noordoostpolder is juist een gebied dat in ontwikkeling is en dit moet niet gestopt worden.” [Waterschap Zuiderzeeland]

“Maar ik vraag me af of wij nu al blij moeten zijn om werelderfgoed te worden. We moeten ons nog settelen, we hebben nog geen status.” [Federatie Bedrijfsleven Noordoostpolder]

De citaten tonen dat de Noordoostpolder beschouwd wordt als een gebied dat nog midden in een ontwikkelingsproces verkeert. De Noordoostpolder is ingericht voor de landbouw en het belang van de agrarische economische activiteit staat, ook in politieke zin, voorop ondanks de steeds grotere aandacht voor cultuurhistorische ontwikkelingen. Ook in de toekomstvisie ‘Ruimte voor Kwaliteit’ van de gemeente Noordoostpolder (2002) komt dit tot uiting omdat wordt gehandhaafd dat de Noordoostpolder primair een modern landbouwgebied blijft (p. 26).

6.4.4 Schokland en Urk als verhandelbare producten

Schokland en Urk wordt door de ondervraagde actoren gezien als kenmerkend voor de Noordoostpolder. Beiden hebben een hele eigen historie, cultuur en identiteit en de organisaties in de Noordoostpolder maken gebruik van deze identiteiten. Dit is merkbaar aan de inspanningen van onder andere het Flevo-Landschap en de gemeente Noordoostpolder om inklinking van Schokland tegen te gaan. Na de inpoldering begon de ondergrond van Schokland in te drogen wat tot gevolg had dat het eiland inmiddels rond de 1,75 meter is gezakt. Het idee is nu om met behulp van de aanleg van een hydrologische zone rond Schokland de waterpeilen kunstmatig hoog te houden. Schokland moet een herkenbaar punt blijven in de Noordoostpolder.

Dat Schokland en Urk worden ingezet als karakteristiek voor de Noordoostpolder komt tot uiting in het foldermateriaal. De twee voormalige eilanden beschikken over ‘eigen’ folders waarin ook ‘eigen’ identiteiten worden geproduceerd. Zo wordt Schokland in de folder van het Consulentenschap Natuur- en Milieu-educatie beschreven als “een eiland op het droge”. In de twee folders die zijn geanalyseerd in paragraaf 6.4.1 worden ook de identiteiten van Schokland en Urk gebruikt. Tabel 6.2 toont dat vooral de toeristenorganisatie FBT identiteiten van Schokland en Urk inzet.

Tabel 6.2: gebruik van Schokland en Urk, percentages van het aantal gebruikte zinnen en foto's

	Tekst		Foto	
	SBB	FBT	SBB	FBT
Gebruikte aantal zinnen/foto's	50 (100%)	226 (100%)	6 (100%)	34 (100%)
Schokland	3 (6%)	42 (19%)	-	5 (15%)
Urk	3 (6%)	54 (24%)	-	6 (18%)

De Noordoostpolder wordt ‘interessant’ gemaakt voor het toerisme door het gebruik van cultuurhistorische objecten. Naast Schokland en Urk zijn dit bijvoorbeeld Oud-Kraggenburg en de Burchten van Kuinre. Dit zijn stuk voor stuk objecten die na de inpoldering deel zijn gaan uitmaken van de Noordoostpolder en in principe kunnen deze worden beschouwd als onderdeel van het ‘oude’ land. De identiteiten die worden gebruikt om de Noordoostpolder op de kaart te zetten zijn dus deels gebaseerd op identiteiten die al bestonden voor de inpoldering van de Noordoostpolder. Hieruit blijkt dat streekidentiteiten worden opgehangen aan het verleden (Groote et al. 2000; Kneafsey 2000) en dat actoren voor elk gebied erfgoed kunnen construeren (Ashworth 1994b).

6.5 Veranderingen in identiteitstoekenning

Sinds de drooglegging in 1942 is de Noordoostpolder enorm veranderd. Het hele gebied is bebouwd, heeft vorm gekregen en is in ontwikkeling gebracht. Dit is gedaan volgens een compleet van tevoren vastgesteld plan. De kenmerken die door de actoren worden aangegeven als karakteristiek voor de Noordoostpolder zijn te relateren aan dit rationeel vormgegeven gebied, in zowel ruimtelijke, economische als sociale context.

Voor het onderscheid met andere gebieden worden vaak de ruimtelijke kenmerken van de Noordoostpolder genoemd. Dit komt overeen met onderzoek van Brace (2003) waaruit blijkt dat landschappen en ruimtelijke kenmerken worden gebruikt bij betekenisvorming. Dit blijkt uit het volgende citaat. “[Er] is nu [1986], na 40 jaar een indrukwekkende groene landschapsstructuur omhoog gekomen, waardoor de Noordoostpolder zich onderscheidt als landschapstype van alle eerder en later aangelegde polders. Een landschap gekenmerkt door grote maten van de ruimte en door duidelijke lijnvormige beplantingsstructuren, die in samenhang met bossen en boomgaarden enerzijds, en met forse erfbeplantingen anderzijds, maat en schaal van het landschap bepalen. De polder als geheel is een duidelijke landschappelijke eenheid met een aan bovengenoemde kenmerken ontleende ruimtelijke karakteristiek” (Geurts 1997: 49). De landschapskenmerken hebben in dit citaat een ‘natuurlijk’ karakter, wat overeenkomt met onderzoek van Renes (1999: 10) die stelt dat landschappen gerelateerd aan identiteit vaak natuurlijke karakters hebben. In de Noordoostpolder zijn deze natuurlijke kenmerken alleen overgoten met een agrarisch sausje.

In het verleden werden juist de strijd tegen het water, het sobere landschap en de pioniers tot uitdrukking gebracht. Dit blijkt uit de ‘Excursiegids van den Noordoostpolder’ die in de jaren 1947 tot 1954 is uitgegeven door de Directie van het Wieringermeer (Noordoostpolderwerken). De excursiegidsen hadden tot doel om mensen te informeren over de werkzaamheden en vooruitgangen die geboekt werden in de Noordoostpolder. Uitgebreid werd ingegaan op het ‘cultuurrijp maken en de kolonisatie van de polder’. Uit de gids van 1948 valt bijvoorbeeld te lezen dat het nog niet helemaal duidelijk was hoe de sociale opbouw van de gemeenschap eruit zou moeten gaan zien. Ook blijkt uit de gids dat er van een boerderijenbouw op grote schaal nog geen sprake was en dat er wat dat betreft ook gebrek aan materialen was: “Globaal gezien biedt de bebouwing van de polder nog een sober beeld” (p.18).

De identiteiten die door de ondervraagde actoren worden geproduceerd in het foldermateriaal en de producten die worden ontwikkeld, hebben tevens betrekking op landschappelijke kenmerken. De inrichtingsstructuur speelt hier echter een ondergeschikte rol. Vooral landschapskenmerken die kunnen worden gerelateerd aan het ‘oude land’ en de bloembollenteelt (tulpenvelden) worden nu neergezet als identiek aan de Noordoostpolder.

In de productie van identiteiten van de Noordoostpolder is een verschuiving zichtbaar. In het verleden ging het alleen om de inrichting van het gebied en de landschappelijke en sociale kenmerken die daaruit voortkwamen. De identiteiten werden opgehangen aan de

pioniers en het polderlandschap dat rationeel werd ingericht voor de landbouw. Tegenwoordig wordt gezocht naar kenmerken die onderscheidend zijn van andere gebieden en die als interessant voor het toerisme kunnen worden gezien. Hierbij wordt veelal aansluiting gezocht bij kenmerken van het ‘oude land’ en tulpen(velden). De identiteiten ‘pioniers’ en ‘sober landschap’ verdwijnen; steeds minder pioniers zijn nog in leven en de landbouw boet in economisch opzicht aan belang in.

Discussie rondom de naam Noordoostpolder

In de jaren van opbouw werd veel over de Noordoostpolder geschreven. De aandacht voor het gebied kwam als het ware vanzelf op gang. Nadat de Noordoostpolder in cultuur was gebracht werd dit minder vanzelfsprekend. Door de ondervraagde actoren wordt dit gereflecteerd aan de negatieve klank die de naam Noordoostpolder zou hebben. Aangezien de naam van een streek essentieel is voor het bestaan van die streek, is de streeknaam één van de belangrijkste symbolen in de productie van streekidentiteiten (Keuning 1946; Paasi 1986a; Cohen & Kliot 1992). Rondom de naamgeving van de Noordoostpolder was en is veel discussie en dit heeft zijn weergave op de identiteitstoekenning.

Gedurende de planmatige ontwikkeling werd het gebied aangeduid als de Noordoostelijke polder, in het dagelijkse spraakgebruik al snel afgekort tot Noordoostpolder. Veel namen zijn tijdens het planningsproces in de jaren 1940–1950 bedacht zoals de BENNO polder (Beste Noordoostelijke polder), Schokkerwaard, Almerie, Blankenhammerpolder, Zuderlege en Schokkerland, aldus de vertegenwoordiger van Vrienden van Schokland. In 1944 heeft de Noordoostpolder de naam Urkerland gekregen, waarbij de lijn van het Wieringermeer, vernoemd naar het voormalige eiland Wieringen, werd gevolgd. Ook Keuning (1946) gebruikte de naam Urkerland in zijn historisch-geografische landschappen (zie figuur 3.1).

Het werd echter niet logisch geacht om de gehele polder als het land van Urk te bestempelen omdat Urk niet werd gezien als maatgevend voor de hele polder (De Blocq van Kuffeler 1951). In 1948 is daarom door de toenmalige Minister van Waterstaat (Ir. H. Vos) officieel besloten dat de Noordoostelijke polder als waterstaatkundige eenheid de naam Noordoostpolder zou gaan dragen (Kalisvaart 1977). Scholtmeijer (1998) stelt dat twee argumenten de doorslag hebben gegeven voor de keuze van de naam Noordoostpolder boven Urkerland. Ten eerste, de slechte verhouding tussen Urk en de polder (autoriteiten) in de beginjaren. Ten tweede, door de gevoelswaarde die veel mensen hadden gekregen met de naam Noordoostpolder. In de tweede wereldoorlog hebben namelijk veel mensen in de polder kunnen onderduiken. De afkorting van de Noordoostpolder, N.O.P., werd dan ook vaak gebruikt als ‘Nederlands Onderduikers Paradijs’. De rol van dit argument blijkt uit de ‘Lijst van aardrijkskundige benamingen in de Noordoostpolder’ uitgegeven door het Ministerie van Verkeer en Waterstaat (1950: 1): “De polder is onder de aanvankelijk als voorlopig bedoelde naam ‘Noordoostelijke polder’, later tot

‘Noordoostpolder’ verkort, als wijkplaats voor onderduikers en als ontvangplaats voor wapens ten behoeve van het verzet alom in den lande bekend geworden”.

Sinds de jaren 1980-1990 is de discussie rondom de naam Noordoostpolder opnieuw opgelaaid, of zoals de vertegenwoordiger van de gemeente zegt: “Om de vier en een half jaar begint het weer”. Een aantal mensen, met name in de politiek, het bedrijfsleven en het veld van toerisme en recreatie, vindt dat de naam een negatieve klank heeft en daarom niet goed voor de beeldvorming naar buiten toe.

“...het is geen uitnodigende naam die de identiteit de goede kant opbrengt. Als je noord en oost zegt dan heb je het al twee keer koud en als je polder zegt, nou dat is ook niet iets waar je je vakantie door wilt brengen. Dus de naam is een beetje negatief.” [STEP]

“We hebben diverse keren discussies gehad, zowel vanuit de gemeenteraad als daar buiten, over dat de naam Noordoostpolder niks is. Want noord en oost is koud, het waait altijd, het is een vlakke, kortom de naam Noordoostpolder heeft geen uitstraling, zegt men dan. Desondanks is er nooit een meerderheid in de gemeenteraad geweest.” [Gemeente Noordoostpolder]

“... want de Noordoostpolder geeft toch een beetje tegenwind, regen en weinig zon. Dus dat geeft slecht weer.” [Federatie Bedrijfsleven Noordoostpolder]

Verschillende actoren proberen door een naamsverandering een meer ‘positieve’ identiteit te produceren. De provincie Flevoland speelt hierin een belangrijke rol door in beleidsplannen de naam *Noordelijk Flevoland* te introduceren. De achterliggende gedachte hierbij is om het gehele noordelijke gebied van Flevoland als een eenheid op de beleidskaart te zetten. In het Omgevingsplan Flevoland (Provincie Flevoland 2000) wordt bijvoorbeeld de gebiedsindeling Noordelijk, Oostelijk en Zuidelijk Flevoland gebruikt. Deze indeling wordt steeds vaker gehanteerd door de overheidsinstanties. Ook de Kamer van Koophandel heeft Flevoland ingedeeld in de drie clusters Noord, Oost en Zuid Flevoland. Deze actoren spreken over de geografische eenheid Noord-Flevoland, met daarin de twee identiteiten Noordoostpolder en Urk. Het Flevolands Bureau voor Toerisme (FBT) gebruikt tevens de naam Noordelijk Flevoland om deze reden in hun foldermateriaal, zoals de brochure ‘Noordelijk Flevoland’ (paragraaf 6.4.1).

Een andere reden voor het gebruik van Noordelijk Flevoland ligt volgens de actoren in het feit dat deze naam onderstreept dat het gebied bij de provincie Flevoland hoort en niet bij Overijssel. Dit neemt niet weg dat in de interviews de relatie tussen Flevoland en de Noordoostpolder regelmatig naar voren komt als een proces van ‘identifying against’, of het gevoel van ‘wij’ tegen ‘de anderen’ (Rose 1995). Vooral de cultuurhistorische en toeristische organisaties zetten deze associatie neer:

“Ze hadden het nooit Flevoland moeten noemen. Ze hadden het Lelyland moeten noemen, dan had de Noordoostpolder erbij gehoord. Want Flevoland was Oostelijk en Zuidelijk Flevoland en nu haal je gewoon het Oostelijke en Zuidelijke weg.” [Vereniging Vrienden voor Schokland]

“Als je het over Flevoland hebt dan hebben mensen eerder de associatie met Almere en Lelystad dan met de Noordoostpolder. De Noordoostpolder wordt nog heel vaak ingetekend bij Overijssel. Als je kijkt naar nieuwsuitzendingen bijvoorbeeld. Hart van Nederland heeft jarenlang het gebied ingetekend bij Overijssel en we hebben veel brieven gestuurd van teken het nu in bij Flevoland. Op een of andere manier zit het bij mensen niet tussen de oren dat het bij Flevoland hoort.” [Flevolands Bureau voor Toerisme]

De vertegenwoordiger van de Federatie Bedrijfsleven Noordoostpolder kijkt tegenwoordig genuanceerder tegen de naam Noordoostpolder aan. De naam Noordoostpolder heeft wel degelijk waarde door de geschiedenis en de gevoelswaarde die de naam met zich meebrengt. Het accent moet volgens de Federatie, door de politiek en de ondernemingen, niet worden gelegd op “weer, wind en regen”, maar op “ruimte, bos, water en recreëren”. Niet de negatieve kant maar de positieve kant van de naam Noordoostpolder moet worden benadrukt.

Ondanks deze nuancering wordt de naam Noordelijk Flevoland steeds vaker gebruikt in toeristenfolders, beleidsplannen en bedrijfsnamen. Noordelijk Flevoland is daarmee geen ‘region on paper’ meer, maar kan worden beschouwd als een ‘region as social practice’ (Paasi 2001: 14). De politieke arena van discussies rondom de naam Noordoostpolder heeft concrete effecten op de productie en reproductie van identiteiten van de Noordoostpolder. De naam Noordoostpolder wordt steeds minder gebruikt. Blijft deze trend voortgaan dan zal de Noordoostpolder als naam steeds meer vervagen en worden opgenomen in het groter geheel Noordelijk Flevoland (zie ook Keuning 1965).

6.6 Conclusie

Tijdens de planmatige ontwikkeling van de Noordoostpolder was het een enorm populair gebied waar veel over geschreven en gedacht werd. Het stond midden in de belangstelling van het professionele, academische en populaire discours. Nadat de Noordoostpolder in cultuur was gebracht werd de aandacht minder vanzelfsprekend. De meeste organisaties hebben bijvoorbeeld geheel Flevoland als werkgebied en de Noordoostpolder wordt vaak alleen als deelgebied van Flevoland meegenomen. Dat uit zich onder andere in het foldermateriaal; slechts twee folders van de ondervraagde actoren hebben betrekking op de Noordoostpolder. Actoren kijken daarom met een zekere afstand naar de Noordoostpolder, als het ware met een ‘vluchtige sense of place’ (Hay 1998). De waardering voor een gebied is dan van voorbijgaande aard.

De Provincie Flevoland heeft bijvoorbeeld de naam Noordelijk Flevoland geïntroduceerd. In de praktijk wordt deze naam steeds vaker overgenomen door het bedrijfsleven en toeristische organisaties. Het idee achter het gebruik van de naam Noordelijk Flevoland is dat de Noordoostpolder zo meer onderdeel van de provincie Flevoland wordt, dat Urk als apart gebied duidelijker ingepast kan worden en dat de negatieve identiteit die de naam Noordoostpolder met zich meebrengt omgezet wordt in een positievere identiteit. Het gevolg is dat deze actoren de naam Noordelijk Flevoland gebruiken in plaats van de naam Noordoostpolder. Door het gebruik van de naam Noordelijk Flevoland wordt de communicatie over de Noordoostpolder geringer. Omdat streken en streekidentiteiten pas betekenis krijgen als daar over wordt gecommuniceerd (Holloway & Hubbard 2001), verdwijnt de Noordoostpolder als het ware in de grotere eenheid Flevoland.

Er is veel discussie rondom de naamgeving van de Noordoostpolder en lang niet iedereen, bijvoorbeeld in het professionele en leken discours, gebruikt de naam Noordelijk Flevoland. Er zijn ook actoren, zoals de cultuur historische organisaties, die de historische waarde van de naam Noordoostpolder in stand willen houden. De persoonlijke binding en de maatschappelijke betrokkenheid zorgt bij hen voor een 'rooted sense of place' (Hay 1998). Naar voren wordt gebracht dat niet de negatieve kant maar de positieve kant van de naam Noordoostpolder moet worden benaderd.

De vraag is nu welke kenmerken voor de actoren in het professionele discours van belang zijn. De kenmerken, die worden genoemd als karakteristiek voor de Noordoostpolder, zijn allen afgeleiden van het planningsproces en de inrichtingsstructuur. Met name de landbouw speelt hierbij een belangrijke rol omdat de Noordoostpolder is ingericht als puur agrarisch gebied. Ook in het verleden ging het om de inrichting van het gebied en de landschappelijke en sociale kenmerken die daaruit voortkwamen. De identiteiten die door de ondervraagde actoren nu worden geproduceerd in het foldermateriaal en de producten die worden ontwikkeld, hebben op andere kenmerken betrekking. Veel landschapskenmerken worden ingezet die kunnen worden gerelateerd aan het 'oude land' en de bloembollenteelt (tulpenvelden). De inrichtingsstructuur speelt een ondergeschikte rol in het verhandelbaar maken van de Noordoostpolder.

Sinds de toekenning als Belvederegebied in 1999 is hierin wel een ommezwaai zichtbaar. Werd er vroeger weinig beleid gevoerd om de ruimtelijke kenmerken in het kader van de inrichtingsstructuur te behouden, tegenwoordig gaat hier meer projectmatige aandacht naar uit. Niet alleen wordt gebruik gemaakt van de elementen van het oude land als 'identity markers', zoals Schokland. Ook is er steeds meer aandacht voor de eigen historie met betrekking tot de drooglegging. Voorbeeldprojecten zijn hiertoe de restauratie van de oude meetstoel bij Kuinre en het behoud van erfbeplanting. Het lijkt erop dat de actoren er nu achter komen dat de ontstaansgeschiedenis van de Noordoostpolder in historisch opzicht bijzonder is. De status als Belvederegebied, als één van de cultuurhistorisch meest waar-

devolle gebieden van Nederland, en de financiële input die daaruit is voortgekomen hebben een bijdrage aan dit besef geleverd.

Momenteel heeft de Noordoostpolder nog geen ‘established identity’ (Paasi 2002), zoals blijkt uit de discussies rondom de naamgeving. Dit kan in de toekomst veranderen. Steeds vaker vinden de actoren namelijk overeenstemming dat het gebied cultuurhistorische kwaliteiten heeft en dat deze kwaliteiten behouden moeten blijven. In feite is de Noordoostpolder binnen zestig jaar ontwikkeld van een stuk drooggevalen land naar een cultuurmonument.

7 Twente, de meest voorkomende streek

7.1 Inleiding

Twente is gekozen als casegebied omdat de naam Twente het meeste voorkomt in de databronnen die zijn gebruikt in hoofdstuk 3. In vergelijking met de andere casegebieden is Twente groter in oppervlakte. De verwachting is dat door hoge mate van gebruik van de streeknaam Twente, Twente een levend regiobegrip is (De Pater et al. 1989b: 193) met een sterke identiteitstoekenning (Van Langevelde 1999: 64). De identiteiten die worden toegekend aan Twente zullen dan een grote rol spelen in het gebied.

De structuur van dit hoofdstuk komt overeen met die van de hoofdstukken 5 en 6. De paragrafen 7.2 en 7.3 beschrijven respectievelijk wie identiteiten toekennen aan Twente en welke identiteiten dit zijn. Paragraaf 7.4 gaat in op welke identiteiten de actoren gebruiken in promotiemateriaal, projecten en activiteiten. Vervolgens wordt in paragraaf 7.5 nagegaan of deze identiteitstoekenning onderhevig is aan veranderingen.

7.2 Wiens identiteiten?

De streekactoren

In Twente zijn veertien ‘streekactoren’ geïnterviewd. Deze kunnen worden getypeerd als overheidsinstanties, land- en tuinbouworganisaties, natuurbeschermingsorganisaties, cultuurhistorische organisaties, organisaties gericht op bedrijven en ondernemingen en organisaties gericht op recreatie en toerisme (zie bijlage 4.1). Deze actoren kennen verschillende identiteiten toe aan Twente.

Het Rijk en de Provincie Overijssel richten zich in beleidsvorming niet direct op Twente en de identiteiten van Twente spelen dan ook geen directe rol bij het opstellen van beleidsmaatregelen. Wel geeft de vertegenwoordiger van de provincie aan dat de ontwikkelingen die zich afspelen in Twente gunstig zijn voor de hele provincie. Het gaat niet alleen om de economische impuls, van bijvoorbeeld de Universiteit Twente, de dienstverlening en de ICT sector, maar ook om het culturele erfgoed en de gehele geschiedenis van Twente.

“We zijn er trots op dat Twente onderdeel is van de provincie, want dat geeft een bepaald cachet en dat trekt veel toeristen en dat willen we graag zo houden.” [Provincie Overijssel]

De gemeenten in Twente vormen sinds 1994 het samenwerkingsverband Regio Twente. Regio Twente vervult werkzaamheden op een bovengemeentelijk schaalniveau en op een breed gebied, zoals ruimtelijke ordening, economische zaken, recreatie en toerisme. In 1999 heeft Regio Twente de Nota 'Ruimte voor Kwaliteit' uitgebracht die een visie biedt op de toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen van Twente. De visie vormt de basis voor het overleg met rijk en provincie. Naast de bestuurlijke samenwerking in Twente zelf onderhoudt Regio Twente nauwe relaties met andere overheidsinstanties. Regio Twente construeert zo een bestuurlijke eenheid, wat ook is af te leiden uit het feit dat Regio Twente zich profileert als 'het' expertisecentrum van de Twentse gemeenten.

Het Waterschap Regge en Dinkel geeft aan dat ze in grote mate invloed heeft (gehad) op het landschap van Twente. Het waterschap volgt sinds de jaren 1980 de heersende trend van een toenemende aandacht voor natuur en landschap (Huigen 1996a; Van der Aa & Huigen 2000). Het gaat dan met name om het herstel van oude meanders in de rivieren en de herbeplanting van rivieroeveren. Dit 'breder' denken wordt door het waterschap niet alleen gezien als van belang voor het beeld van het landschap, maar ook als bevordering van de promotie van het waterschap zelf omdat mooie waterlopen worden beschouwd als het visitekaartje van het waterschap.

Het agrarisch belang wordt vertegenwoordigd door verschillende organisaties die meestal op provinciaal niveau werken, of zelfs een provinciegrens overschrijdend werkgebied hebben. Het werkgebied van de Gewestelijke Land- en Tuinbouw Organisatie (GLTO) bestaat bijvoorbeeld uit de provincies Gelderland, Utrecht en Overijssel. Er is wel onderscheid in deelgebieden, waar Twente er één van is. In die zin is Twente voor de GLTO net zo belangrijk als het Rivierengebied of de Utrechtse Heuvelrug. De GLTO richt zich met name op belangenbehartiging en beleidsvraagstukken, zoals de implementatie van de reconstructiewet. De Stichting Stimuland Overijssel richt zich vooral op de ontwikkeling van projecten en activiteiten voor agrariërs en andere plattelandsondernemers in Overijssel. De missie die de stichting sinds 1996 hanteert is 'het bevorderen van een duurzame land- en tuinbouw en het versterken van de plattelandseconomie op een leefbaar Overijssels platteland'. Zo is de Stichting Stimuland, samen met Landschap Overijssel en de Dienst Landelijk Gebied, één van de initiatiefnemers van het Groenloket Overijssel. Hier kunnen agrariërs via een telefoondienst advies vragen over agrarisch natuur- en landschapsbeheer en de subsidiemogelijkheden die hierop betrekking hebben.

De natuurterreinen in Twente zijn grotendeels in eigendom van de grotere natuurbeschermingsorganisaties, zoals Landschap Overijssel (ca. 1650 ha.), Natuurmonumenten (ca. 1000 ha.) en Staatsbosbeheer Flevoland en Overijssel (ca. 2250 ha.). Deze drie organisaties zijn onderverdeeld in beheerseenheden waarvan Twente er één is. Staatsbosbeheer hanteert de beheerseenheden Noordoost-Twente en Zuid Twente omdat Twente als geheel te groot van formaat is. Er zijn wel specifieke projecten gericht op Twente. Een voorbeeldproject van Natuurmonumenten is het in ere herstellen van de Twentse landhekken, die door hen als typisch voor de streek worden gekarakteriseerd.

Voor de promotie en het versterken van Twente als toeristische regio presenteert het Gelders-Overijssels Bureau voor Toerisme (GOBT) Twente als één van de toeristische regio's in de Provincie Overijssel (Provincie Overijssel 2000). Zo is in 2002 de Stichting Twents Bureau voor Toerisme opgericht om de samenwerking tussen en de activiteiten van de verschillende VVV kantoren beter op elkaar af te stemmen. Het doel is het vormen van één toeristische regio-VVV Twente. De activiteiten zijn gericht op de profilering van Twente als toeristisch herkenbaar gebied. Ook de Stichting Hotel Overleg Twente (HOT) probeert dit te doen. Om Twente als toeristische regio te versterken is op initiatief van de Stichting HOT een *Gastenbeukske* geschreven (Wonink 2000). Dit boekje geeft een overzicht van toeristisch interessante informatie en andere wetenswaardigheden over Twente en Twentenaren.

De Kamer van Koophandel Veluwe en Twente en de Stichting Industriële Kring Twente (IKT) spelen een stimulerende rol in de versterking van het ondernemersklimaat van Twente. Het gaat dan om de economische promotie van Twente waarbij de nadruk wordt gelegd op vernieuwing. Getracht wordt om Twente aantrekkelijker te maken voor investeerders. Hiertoe is in 1993 de Stichting Twente Promotie in het leven geroepen. In samenwerking met de Provincie Overijssel en Regio Twente wordt geprobeerd Twente beter in de markt te zetten als aantrekkelijk vestigingsgebied. Dit is gerealiseerd door in 1998 de reclame-campagne 'Ondernemers, het is tijd voor Twente' op te starten (zie paragraaf 7.4.2). Hierbij aansluitend is in 2000 het Career Center Twente opgericht als een samenwerkingsverband van toonaangevende bedrijven en instellingen in Twente. Doel van deze organisatie is het gezamenlijk aantrekken van hoogopgeleide mensen, ondersteuning verlenen met betrekking tot de werving en randvoorwaarden creëren zodat zij hun carrière in Twente kunnen voortzetten.

Een belangrijke actor bij het uitdragen van de culturele en historische waarden van Twente is het Van Deinse Instituut, de Twentse Academie voor Streekcultuur. Het instituut geeft onder andere publicaties uit, zoals het Jaarboek Twente dat sinds 1962 jaarlijks wordt uitgegeven en waarin cultuurhistorische aspecten van Twente worden beschreven. Verder geeft het Van Deinse Instituut de Twentse Almanak uit, in 2003 inmiddels de 124e jaargang, en zijn Jip en Janneke (*Jipke en Jannöacken*) en twee Suske en Wiske's vertaald in het Twents. De Twentse Cultuurhistorische Vereniging probeert de cultuurhistorische waarden te benadrukken via excursies en lezingen. Beide organisaties houden bewust bepaalde culturele of historische waarden in stand en leveren zo een bijdrage aan de constructie van Twentse identiteiten.

Twente, een streek met eigen identiteiten

Net als in Waterland vinden alle actoren dat Twente een streek is met 'eigen' identiteiten. In Waterland hangen de geïnterviewde actoren de identiteiten op aan landschappelijke en natuurlijke kenmerken van het gebied. In Twente zijn de actoren minder eenduidig.

“Iedereen heeft wel een bepaald beeld van Twente, maar het is niet een gezamenlijke beeld dat bepaalt wat Twente nu is.” [Twents Bureau voor Toerisme]

Regio Twente geeft aan dat er op bestuurlijk vlak regelmatig verdeeldheid is, maar dat naar buiten toe Twente wel altijd als een eenheid wordt gebracht. “Als wij elders in het land zijn of in het buitenland, dan zijn wij Twentenaren. Dan zeggen ze niet van ik kom uit Enschede. Nee, ik kom uit Twente”, aldus de vertegenwoordiger van Regio Twente. Dat bepaalde actoren in Twente claimen dat Twente een ‘eigen’ identiteit heeft blijkt onder andere uit de pogingen die zijn gedaan om Twente tot provincie uit te roepen. Vooral de overheidsgerelateerde organisaties en organisaties gericht op ondernemingen en bedrijven zeggen dit in de interviews. Deze organisaties komen terug op het feit dat de Provinciale Staten van Overijssel de vorming van een regioprovincie in Twente hebben afgewezen (zie ook Hospers & van Lochem 2002). Deze afwijzing was gebaseerd op het feit dat een schaalverkleining van het provinciaal bestuur haaks stond op tal van maatschappelijke ontwikkelingen. In internationale verhoudingen zou een kleinschalige provincie Twente geen factor van betekenis kunnen zijn (Tweede Kamer 1998). De vertegenwoordiger van de Kamer van Koophandel is het niet eens met deze redenering. Aangegeven wordt dat 600.000 mensen in Twente wonen en dat daarmee Twente groter is dan Friesland, Groningen, Drenthe, Flevoland, Zeeland of de rest van Overijssel: “Dus als je het zo benadert, is Twente helemaal niet zo klein”.

Wie gebruiken de identiteiten van Twente?

Veel streekactoren geven aan identiteiten van Twente te gebruiken. Net als in Waterland hangt dit samen met de doelstellingen van de organisaties. De organisaties gericht op recreatie en toerisme geven aan dat ze specifiek de keuze maken om kenmerken van Twente terug te laten komen in promotiemateriaal. Daartoe vervullen deze actoren een belangrijke rol in de productie van Twentse identiteiten. Het doel is om Twente als een krachtige, onderscheidende en herkenbare toeristische regio in de markt te zetten. Twente wordt geprofileerd als een afwijkend gebied ten opzichte van concurrerende regio's. Kenmerken zoals het landschap, de Twentse gastvrijheid en hoogwaardige accommodaties worden stelselmatig benadrukt in marketingactiviteiten (Twents Bureau voor Toerisme 2002). Ook de culturele en historische organisaties geven aan de identiteiten van Twente te gebruiken. Het Van Deins Instituut en de Twentse Cultuurhistorische Vereniging richten zich beiden op de streekcultuur en historie van Twente. Dit komt duidelijk naar voren in de publicaties over Twente, de aandacht voor het Twentse taalgebruik en de organisatie van symposia, zoals de conferentie ‘Hoezo Typisch Twents’ dat eind 2002 werd georganiseerd.

In de Noordoostpolder bleek het gebruik van de streekidentiteiten nauw samen te hangen met het werkgebied van de organisaties. Veel streekactoren bleken de provincie Flevoland als werkgebied te hebben en daardoor was het gebruik van identiteiten minder. In Twente

is dit zichtbaar bij de natuurbeschermingsorganisaties. Zowel Landschap Overijssel, Natuurmonumenten als Staatsbosbeheer geven aan dat ze vooral gericht zijn op de eigen natuurgebieden en niet zozeer op Twente.

Actoren gericht op de land- en tuinbouw en overheidsgerelateerde organisaties geven aan geen specifieke identiteiten van Twente uit te dragen. Toch speelt het concept identiteit op de achtergrond een rol, aldus de vertegenwoordiger van Regio Twente; in elk drukwerk wordt benadrukt dat het gaat om een samenwerkingsverband van Twentse gemeenten.

7.3 Welke identiteiten: verhalen over Twente

In deze paragraaf worden de identiteiten besproken die de actoren toekennen. Deze identiteiten worden opgehangen aan de kenmerken die de actoren toeschrijven aan Twente. Het gaat dan om de verhalen over Twente. Het interpretatiekader bestaat uit drie dimensies: Twente als omgeving, Twente als wijze van bestaan en Twente als manier van leven.

7.3.1 Twente als omgeving: een door de mens gevormde lappendeken

Kleinschalig en gesloten

Alle actoren zijn het erover eens dat het landschap van Twente is te typeren als kleinschalig, gesloten, glooiend en heuvelachtig. Het wordt gezien als een gevarieerd landschap dat door menselijk toedoen een lappendeken is geworden van allerlei gebruiksvormen. Binnen dit gevarieerde landschap zijn de houtwallen het meest genoemde landschapskenteken. De ondervraagde actoren zien de houtwallenstructuur als de constante factor in het landschap van Twente. Houtwallen zijn voor de actoren kenmerkend voor Twente, of zoals de vertegenwoordiger van de Provincie Overijssel dit verwoordt: “De houtwal is een van de typische kenmerken, zo niet de identiteit van Twente”. Dit is de reden dat er momenteel veel wordt gedaan om houtwallen in het landschap te (be)houden. In het verleden werden houtwallen vaak beschouwd als de natuurlijke belemmeringen om grootschalig te boeren. Als gevolg daarvan zijn veel houtwallen verdwenen uit het landschap. Volgens de GLTO was de heersende gedachte dat de houtwallen geslecht moesten worden zodat kavels “à la de polder” verkregen konden worden. En nog steeds hebben, volgens de vertegenwoordiger van de GLTO, veel boeren deze mening.

Overheidsinstanties, zoals de rijksoverheid, de provincie Overijssel en verschillende gemeenten proberen, via het project ‘Landschapzorgsysteem Noordoost Twente’, houtwallen in ere te herstellen en te restaureren. Gedurende dit project zijn er 132 houtwallen en singels opgeknapt. In 2002 ondertekenden alle betrokken partijen een intentieverklaring om de budgetten voor de komende jaren voor het behoud van houtwallen vast te zetten (Landschap Overijssel 2003). Ook het Ministerie van LNV stelt geld beschikbaar via de subsidieregeling agrarisch natuurbeheer van het Programma Beheer (Ministerie LNV

1999). Dit beleid wordt ook gestimuleerd door de natuurbeschermingsorganisaties, zoals Landschap Overijssel. Deze organisatie speelt een rol in de voorlichting over dit project. Bovendien is ze één van de initiatiefnemers van het Groenloket (zie paragraaf 7.2).

Zowel Landschap Overijssel als de GLTO merken op dat er tegenwoordig steeds meer agrariërs de stap zetten om het onderhoud van de houtwallen ter hand te nemen. Hieruit blijkt dat agrariërs er inmiddels van zijn doordrongen dat Twente nooit een polderlandschap zal worden. Het belang van landschapselementen wordt daardoor ook voor agrariërs steeds belangrijker, zoals het volgende citaat illustreert:

“Dat leeft gewoon hier, vooral in Twente. Ze [agrariërs] hebben het gehoord en het [de houtwal] ziet er weer mooi uit, en dan melden ze zich zelf aan en dan komen ze op de wachtlijst.” [Landschap Overijssel]

Dit citaat geeft ook aan dat er sprake is van een kettingreactie. Merken agrariërs dat anderen iets bereiken met het opknappen van een houtwal, bijvoorbeeld omdat het object mooier wordt en financieel iets oplevert, dan geeft dit een stimulans om hier ook aan mee te doen. Het Informatiecentrum Noordoost Twente merkt dit ook in haar projecten:

“Op een gegeven moment dienen de landbouworganisatie, de buurtvereniging en de dorpsraad gezamenlijk zo’n project in, en in eerste instantie is het mondesmaat dat mensen meedoen, misschien tien. Maar uiteindelijk krijg je zo’n effect van ... als we niet meedoen dan horen we er niet bij. En dan zie je uiteindelijk dat bijna 90% van alle gezinnen ook mee gaat doen in zo’n buurtschap. En het mooie is dat als het gaat om streekeigen beplanting, mensen daar oog voor krijgen en er publiciteit voor krijgen. Andere mensen vragen dan naar zo’n project en gaan dan ook creatief nadenken over hun omgeving, dan gaan ze ook houtwallekens opknappen.” [Informatiecentrum Noordoost Twente]

Opvallend is dat er door de actoren nauwelijks gepraat wordt over het terugbrengen van het heidelandschap. Heide wordt ook amper genoemd als kenmerk van Twente terwijl het gebied voor de ontginningen, die zich tot in de eerste helft van de 20e eeuw voltrokken, vooral bestond uit heide. De vertegenwoordiger van Staatsbosbeheer stelt zich daartoe de vraag of heide kenmerkend is voor het Twentse landschap: “Als ik aan Drenthe denk dan denk ik aan heide, als ik aan de Veluwe denk ook, maar in Twente zie je de afwisseling van beekdalen, van akkers en heidevelden”. Heide wordt dus niet meer als typisch voor Twente gezien en is daarmee geen ‘identity marker’ meer voor Twente (Tempelman 1999). Dit betekent dat ondanks dat streekidentiteiten worden opgehangen aan het verleden (Groote et al. 2000) dit niet in alle omstandigheden gebeurt. De elementen uit het verleden moeten nog wel herkenbaar zijn als beeld in het huidige landschap en ook moeten deze elementen onderscheidend zijn ten opzichte van andere gebieden.

Agrarische en industriële bebouwing

De actoren maken onderscheid in twee soorten bebouwing die beiden herkenbaar zijn in het Twentse landschap: de agrarische en de industriële bebouwing. Bij de agrarische bebouwing gaat het dan vooral om de Saksische boerderij, in Twente ook wel het Twentse Los Hoes genoemd. De vertegenwoordiger van Staatsbosbeheer beschrijft deze als de boerderij met: “Het grote rode dak en daarin woonhuis en veestal meestal onder één dak”. De actoren maken verder geen verschil tussen de boerderijtypen. In de streekbeschrijvingen over Twente wordt dit wel vaak gedaan (zie bijvoorbeeld Wonink 2000).

De industriële bebouwing wordt gerelateerd aan het tijdperk van de textielindustrie. Vanaf ongeveer 1850 tot de jaren 1960-1970 floreerde de textielindustrie in Twente. Volgens de Pater et al (1998b) werd Twente zelfs lange tijd geïdentificeerd met textiel. Nog steeds zien de actoren de invloed van textiel als een belangrijke historische identiteit: de textielindustrie heeft Twente op de kaart gezet. Enkele citaten:

“Twente is eigenlijk landelijk op de kaart gekomen als industriële regio. Niet zozeer vanwege de boeren, maar vanwege de Jannincks, de Van Heeks, die hier gigantische fabrieken hebben gebouwd en die wereldwijd actief waren. Dus daar is het profiel van industrieel gebied mee geboren.” [Kamer van Koophandel Veluwe en Twente]

“Textiel had een hele belangrijke functie hier, drukte een enorm grote stempel op de ontwikkeling van Twente.” [Twents Bureau voor Toerisme]

“Van oorsprong was het de textiel, de textiel was typisch Twents.” [Waterschap Regge en Dinkel]

De textielindustrie is een belangrijk onderdeel van het Twentse verleden en in veel interviews komt dit terug. Er wordt gewezen op de sporen die de textielindustrie heeft achtergelaten in het landschap. De actoren noemen dan de landgoederen die zijn gebouwd door de ‘textielbaronnen’ en de voormalige fabrieksgebouwen. De landgoederen worden gezien als een afspiegeling van de economische welvaart en als belangrijk erfgoed. Ze zijn de “pareltjes in het landschap”, aldus de vertegenwoordigers van het Informatiecentrum Noordoost-Twente en de Kamer van Koophandel. Door de Natuurschoonwet uit 1928 (Plugge 2001) zijn veel van de landgoederen, ontstaan in de textielperiode en ook in de perioden voor 1850, behouden gebleven.

De textielfabrieken zelf worden door de actoren minder genoemd als industrieel erfgoed. Volgens de vertegenwoordiger van Staatsbosbeheer komt dit vooral omdat er zoveel fabrieken zijn (geweest).

“Er zijn natuurlijk een heleboel textielfabrieken die op zich aardig zijn als industrieel erfgoed, maar als je dat [behouden van] overal gaat doen gaat het ook heel veel ruimte vragen en dan moet je je afvragen hoeveel. Net als met de heide, hoeveel heide moet je in Nederland hebben

om het als landschapseenheid, als identiteit te behouden.” [Staatsbosbeheer Flevoland-Overijssel]

Blijkbaar is het zo dat als er veel fabrieksgebouwen zijn, minder mensen moeite hebben met de afbraak ervan. Kritische vragen worden pas gesteld als een object verloren dreigt te gaan en een object kan pas behouden blijven als actoren daar het belang van inzien (Paasi 1997, 2002; Fellmann et al. 2003). Ook het modebeeld zal hierop van invloed zijn. Zo ziet de vertegenwoordiger van de Twentse Cultuurhistorische Vereniging een opleving in de waardering voor het erfgoed waar een verhaal aan vastzit van rond 1900. Niet alleen de landgoederen van landadel en industriëlen, zoals Twickel, Diepenheim en Singraven, maar ook karakteristieke boerderijen worden door subsidieverleners, planners en bevolking steeds meer gewaardeerd als herkenningspunt van Twente. “Als een soort van verankeringspunten in de stroom van de moderne tijd” noemt de Twentse Cultuurhistorische Vereniging dit. Deze constatering past goed bij de verwachting dat steeds meer mensen zich afzetten tegen globaliseringprocessen waarbij mensen steeds meer geneigd zijn om een herkenbaar referentiepunt in de eigen omgeving te zoeken (Lash & Urry 1994; Urry 1995; Holloway & Hubbard 2001; Voisey & O’Riordan 2001; Shurmer-Smith 2002; De Pater & Terlouw 2002; Paasi 2002, 2003).

Stedenband versus platteland

“Als je naar de kaart kijkt dan zie je dat Twente een hele mooie combinatie is van rood en groen.” [Kamer van Koophandel Veluwe en Twente]

Uit dit citaat blijkt dat het samengaan van het kleinschalige agrarisch cultuurlandschap en de stedenring of stedenband zorgt voor een contrast in het landschap. De Pater et al. (1989b: 194) omschrijven dit als volgt: “Als steden ergens niet harmonieren met hun landschappelijke omgeving dan is het in Twente”. De steden Almelo, Borne, Hengelo en Enschede worden de Stedenband Twente genoemd (Vaanholt 1997). Dit kenmerk van Twente wordt door de geïnterviewde actoren als karakteristiek gezien. Enerzijds zien de actoren, gericht op de toeristenindustrie en het bedrijfsleven, de combinatie en de herkenbaarheid van stad en landelijk gebied als een uniek kenmerk van Twente.

“De combinatie, niet de stad op zich, niet het platteland op zich, maar de combinatie maakt het juist uniek, dat je even in de stad bent en dat je daarna gelijk weer het gevoel hebt dat je alle rust om je heen hebt.” [Twents Bureau voor Toerisme]

Anderzijds wordt door de overheidsinstanties en de natuurbeschermers gewezen op het spanningsveld dat bestaat tussen stad en platteland. Zo geeft Regio Twente aan dat ze moeten opletten zich niet teveel te richten op de steden, en daarmee de plattelandsge-

meenten het gevoel geven dat “ze er maar achteraan lopen”. Getracht wordt om hierin een balans te krijgen, maar tegelijk wordt ook aangegeven dat het heel logisch is dat een gemeente als Enschede met circa 151.000 inwoners meer subsidie krijgt. De natuurorganisaties benadrukken vooral de impact op het landschap die de groei van de steden teweegbrengt:

“Het samensmelten van de stedenband Almelo, Borne, Hengelo, Enschede is een gigantische plaat asfalt aan het worden. Aan de ene kant is het ook een stukje identiteit als je boven Twente hangt. Anderszins zie je dat de bandbreedte van de stedenband steeds meer als een olievlek op de rest van Twente gaat uitdijen.” [Staatsbosbeheer Flevoland-Overijssel]

De Twentse Cultuurhistorische Vereniging kaart dit spanningsveld ook aan maar ziet de scheiding tussen stad en landelijk gebied ook als een historisch aspect dat benadrukt dient te worden in het landschap:

“Ik vind dat beide, stad en platteland, elkaar hartstikke nodig hebben. En ik denk dat om die reden dat accent [tussen stad en platteland] heel belangrijk is. Dat dat niet vervagen mag. Je moet dus heel duidelijk voelen wanneer je de stad in gaat en wanneer je het platteland in gaat. Er mogen van mij weer poorten komen aan de stad. Dat je duidelijk voelt: ik kom de stad in. Er hoeft geen muur om heen, maar liever een houtwal. Groene longen, dus. Dat mag wel een accent krijgen.” [Twentse Cultuurhistorische Vereniging]

Bovenstaande citaten tonen dat de combinatie van stad en platteland wordt gezien als kenmerkend voor Twente. Actoren gericht op de toeristenindustrie of het bedrijfsleven zullen deze identiteit dus mogelijk gebruiken in promotionele activiteiten om sociaal-economische ontwikkelingen op gang te brengen. Andere actoren, zoals de natuurbeschermers en agrarisch gerelateerde organisaties, zullen juist de aandacht richten op de bedreigingen die uitbreidingen van het stedelijk gebied teweeg brengen.

7.3.2 Twente als wijze van bestaan: een ondernemende streek

Landbouwgebied

Net als in Waterland en de Noordoostpolder wordt ook in Twente de landbouw beschouwd als een belangrijk economisch kenmerk. De actoren relateren de functie landbouw vooral aan de invloed die de landbouw heeft op het landschap. De vertegenwoordiger van de GLTO gaat in op hoe agrariërs het huidige landschap in stand houden.

“Als het in zulke strakke regels geperst wordt dat het ondernemen onmogelijk gemaakt wordt, dan denk ik dat de tuin van Europa hardhollend achteruit zal gaan. Als wij het belangrijk vinden dat die tuin van Europa in stand blijft, dan zal er toch een marktvergoeding tegenover moeten

staan, die je als maatschappij moet opbrengen. Hoe je dat dan ook doet, voor een attractiepark betaal je ook, en eigenlijk moet je Twente ook als een attractiepark zien.” [GLTO]

Dit citaat toont niet alleen dat de landbouw wordt gezien als kenmerkend, maar ook wordt er een identiteit geschetst die betrekking heeft op Twente als toeristengebied. Twente wordt hier gerepresenteerd als de tuin van Europa.

De overheidsgerelateerde actoren zijn het ermee eens dat het behoud van de functie landbouw een belangrijk beleids-item is. Net als bij de GLTO wordt door hen de landbouw gerelateerd aan het instandhouden van het landschap. De natuurbeschermingsorganisaties in Twente delen die mening niet. Zij geven juist aan dat de veranderingen in het agrarisch grondgebruik, zoals intensivering en schaalvergroting, een grote impact hebben op het landschap. Voorbeelden hiervan zijn verdroging, verzuring en vermessing. De natuurbeschermers geven aan dat ze de variatie in het landschap in stand willen houden en dat kan nog wel eens botsen met de landbouw. Hieruit volgt dat er in de productie van Twentse identiteiten een spanningsveld bestaat tussen de belangen van agrarisch gerelateerde organisaties en natuurbeschermers.

De GLTO probeert zowel natuurbeschermers als agrariërs te overtuigen dat de landbouwsector een centrale rol kan spelen in het beheer en het onderhoud van het landschap. De gedachte is dat door het delen van kennis en aandacht agrariërs een beter besef en meer betrokkenheid krijgen in natuurgerichte projecten. Steeds vaker wordt dan ook samengewerkt bij de ontwikkeling van ideeën over hoe agrarische ondernemers kunnen worden ingeschakeld bij het in stand houden van het landschap en hoe de landbouwbedrijven op zo'n manier hun werk kunnen blijven uitoefenen dat het niet ten koste gaat van natuur en landschappelijke waarden. In Twente gaat het om ontwikkelingen op economisch gebied (herstructurering van de landbouw) en ruimtelijk gebied (reconstructie of het anders inrichten van het buitengebied).

De vertegenwoordiger van het Infocentrum Noordoost Twente geeft aan een verschuiving van projecten te zien. In het verleden waren projecten bedoeld om de landbouw een impuls te geven om meer te kunnen produceren. Nu wordt gemerkt dat de landbouw ongeschikt wordt aan andere functies, zoals natuur, recreatie en landschap. Deze ommezwaai komt deels voort uit het feit dat ook in Twente het aantal agrariërs vermindert. Het aantal boeren in Twente is sinds 1980 met 31% afgenomen, in Nederland als geheel is dit 38% (CBS Landbouwtelling 2002). De oppervlakte landbouwgrond is met bijna 4% toegenomen waaruit blijkt dat, zoals de vertegenwoordiger van Staatsbosbeheer al aangeeft, het beeld dat agrariërs verdwijnen nog niet zichtbaar is in het landschap van Twente.

Toeristisch gebied

De actoren leggen veel minder de nadruk op Twente als toeristisch gebied. Een reden hiervoor kan zijn dat recreatie en toerisme als bekende producten worden beschouwd. Het Gelders Overijssels Bureau voor Toerisme (GOBT) presenteert Twente bijvoorbeeld als

één van de toeristische regio's in de Provincie Overijssel (Provincie Overijssel 2000). Dit blijkt ook uit enkele citaten:

“Twente hoeft je niet te promoten. Iedereen weet waar Twente ligt, iedereen weet dat het mooi is. Daar kom ik graag terug of daar wil ik weer naar toe. In die zin hoeft je niks aan het imago van Twente te doen, want dat is er al.” [GLTO]

“Ook als je kijkt naar recreatie en toerisme dan is Twente toch wel een gebied waarin je ook weer ziet dat daar op toeristisch gebied veel mensen naar toe trekken. Ja, dat het ook een eigen identiteit heeft.” [Regio Twente]

Vooraf de natuur en het landschap vormen de kern van het toeristisch product. Het Twents Bureau voor Toerisme betreft dat op het feit dat mensen daar naar toe gaan waar ze het meest over horen: “Als je het hebt over Twente dan is het landschap, het wandelen en fietsen en de rust van de natuur duidelijk zichtbaar en tastbaar. Mensen kunnen er direct van genieten”. De VVV-kantoren in Twente hebben dan ook vanaf hun oprichting ingespeeld op de romantische elementen landschap, rust en folklore (Schlüter 1997). Tegenwoordig proberen de toeristenorganisaties een toeristisch Twente te produceren dat meer is dan alleen natuur en landschap. Dit betekent dat de marketing en productontwikkeling van het toeristengebied Twente onderhevig is aan een verbreding en dat andere toeristische identiteiten worden geproduceerd. Zo geeft het Twents Bureau voor Toerisme aan dat Enschede zich zou kunnen profileren met het textielverleden:

“Als je ziet wat daar aan gebouwen van is overgebleven, wat de heren van de textiel aan landhuizen en parken hebben gebouwd en aan landschap hebben ontwikkeld. Daar hebben we ons eigenlijk altijd voor geschaamd en zoiets van nou die textiel die moeten we vergeten en nu zijn we er mee bezig om dat weer op te peppen en dat wordt heel leuk.” [Twents Bureau voor Toerisme]

Er zijn bijvoorbeeld twee wandelroutes en een fietsroute uitgezet waardoor kennis gemaakt kan worden met het textielverleden van Enschede en Twente. “Ervaar zelf de textielgeschiedenis van Enschede en bezoek de schatkamers van dit rijke verleden”, staat er bijvoorbeeld in het foldermateriaal waarin de routes zijn aangekondigd. Ook wordt er een speciaal textiel-arrangement aangeboden “omdat de Twentse textielgeschiedenis zich eigenlijk niet in één dag laat vangen”.

Economisch gebied

De steden in Twente worden door de actoren genoemd als de motoren in het gebied voor werkgelegenheid en voorzieningen. De steden vormen niet alleen een essentieel onderdeel van Twente door het landschappelijke onderscheid met het landelijk gebied, maar in de

steden vinden ook de grootschalige economische activiteiten plaats. Volgens de Kamer van Koophandel is het datgene wat Twente onderscheidt van andere gebieden:

“Het eigen profiel zit ook in de kennis en de wetenschap die je hier hebt zitten, met zo’n universiteit. Met een hoogwaardig voorzieningenniveau. Als je nu de Veluwe neemt of Zwolle, daar zit geen opera-gezelschap, er zit geen filharmonisch orkest. Je hebt een aantal topvoorzieningen in huis, waar je wat mee kan onderscheiden. Het profiel is vooral van aangenaam wonen en werken, een schitterend landschap. De Veluwe heeft natuurlijk ook zijn charmes, de natuur is daar dominant. Maar het bedrijfsleven heeft toch moeite om zich daar verder te ontwikkelen. Want het is allemaal afgeschermd en er mag weinig ontwikkeld worden. In Twente mag nog wel wat en met name in het stedelijk gebied.” [Kamer van Koophandel Veluwe en Twente]

Uit bovenstaand citaat blijkt dat de Universiteit Twente een belangrijke rol speelt in de versterking van de economische structuur in Twente. Ook De Pater et al. (1989b: 201) schrijven dat de Technische Universiteit Twente (opgericht in 1964) zich steeds meer heeft ontplooid als een stimulerend centrum van vernieuwingen in het Twentse bedrijfsleven. Het gaat dan niet alleen om de bestedingen van studenten en medewerkers, maar ook om kennisoverdracht en de coördinerende rol in de krachtenbundeling van het regionale bedrijfsleven. De Universiteit Twente wordt door de actoren dan ook vaak gerelateerd aan de bedrijvigheid in Twente. Zo vindt de vertegenwoordiger van het Twents Bureau voor Toerisme dat sinds het verdwijnen van de textiel vooral het kwaliteitsniveau van bedrijven is veranderd. De universiteit Twente heeft daar een hele belangrijke rol in gespeeld en doet dit nog steeds door het aantrekken van ‘hightech’ voorzieningen. “Dat merk je aan de gebieden rondom de universiteit, de business-centers, met al zijn ICT organisaties, en alles wat met technologie te maken heeft”, geeft ook het Twents Bureau voor Toerisme aan.

De textielperiode wordt door verschillende actoren nog steeds beschouwd als belangrijk voor de huidige bedrijfsvorming, en dit is niet altijd in positieve zin. Zo geeft de vertegenwoordiger van de Kamer van Koophandel aan dat door het wegvallen van de textiel het vestigingsklimaat voor bedrijven een behoorlijke deuk heeft opgelopen: “Van wat moet je in Twente nou zoeken, allemaal leegstaande fabrieksgebouwen en heel veel gesloopt” en “... begin jaren 1980 was Twente nog een beetje achtergebleven gebied in dit land. Hoge werkloosheid, en daar moest je eigenlijk maar niet zitten”. In de loop der jaren is getracht dit beeld te wijzigen, mede door de initiatieven van de Stichting Twente Promotie. Sinds 1998 voert deze stichting campagne om de negatieve beeldvorming die bedrijven hebben over het vestigingsklimaat in Twente te veranderen in een positiever beeld. Geprobeerd wordt om Twente neer te zetten als een ideaal vestigingsklimaat voor bedrijven gericht op de sector wetenschap en technologie. Dat Twente weer beter in de markt ligt blijkt uit het feit dat de werkloosheid ongeveer op het landelijk gemiddelde ligt (rond de 4% van de totale beroepsbevolking in 2002) en dat er veel nieuwe bedrijvigheid is

gekomen. Vanaf 1997 is er een toename van 5% in het aantal nieuwe bedrijfsvestigingen. Landelijk is dit 7%, de provincie Overijssel toont een toename van 3% (CBS 2002). De pogingen om de negatieve identiteiten als gevolg van het verdwijnen van de textielperiode om te zetten in meer positievere identiteiten blijken te werken; Twente staat in toenemende mate op de kaart als een gebied met een goed werkklimaat.

Woongebied

Twente als woongebied wordt in de interviews weinig aangeduid als kenmerkend. Enkele actoren, zoals de Provincie Overijssel, de Kamer van Koophandel en het Waterschap geven aan dat de helft van de bevolking in de stedenband Almelo, Borne, Hengelo en Enschede woont. De natuurbeschermingsorganisaties en het Informatiecentrum Noordoost Twente gaan in op het feit dat het landelijk wonen onderhevig is aan veranderingen. Deze veranderingen worden hoofdzakelijk gerelateerd aan het verdwijnen van de agrarische functie, het daarbij vrijkomen van boerderijen en de veranderingen die nieuwkomers aanbrengen aan de streekeigen bebouwing:

“Die huizen en die stallen staan daar en ik ben bang dat deze een andere invulling krijgen. Ze slopen ze, stallen er caravans in of verbouwen het huis en de schuur. Het is niet meer streekeigen.” [Landschap Overijssel]

“Want dan zie je situaties dat mensen van buiten die boerderijen opkopen en dan komt er een hek omheen, en dat is gewoon foeilelijk. Ik kan je genoeg voorbeelden laten zien hier van dat er dan ook op allerlei smaken wordt gebouwd, en het is dan best een heel mooi huis, maar langzamerhand knabbel je dan toch aan de streekidentiteit van Twente.” [Informatiecentrum Noordoost-Twente]

De veranderingen die ‘nieuwkomers’ aanbrengen in het landschap worden door deze organisaties opgehangen aan identiteitsveranderingen. Om deze veranderingen tegen te gaan stelt de Provincie Overijssel beeldkwaliteitsplannen op waarin is vastgesteld hoe nieuwe woningen beter in het landelijk gebied kunnen passen. Zo is in Zuidwest Twente het ‘beeldkwaliteitsplan Wierden, Vrienzenvveen en Almelo’ gemaakt om mensen met bouwplannen op het platteland te verleiden dit in de bouwstijl van Twente te doen (Provincie Overijssel 2003). De aandachtspunten in het beeldkwaliteitsplan zijn: afstemming op bestaande naburige bebouwing onder andere in kleur en materiaalgebruik, behoud van de stilte, duisternis en open ruimte, aandacht voor toegankelijkheid en het gebruik van streekeigen beplanting (dus bijvoorbeeld beukenhagen en geen coniferenhagen). Op deze manier zorgt de provincie ervoor dat er aan bepaalde eisen wordt voldaan die zij zelf ziet als specifiek voor Twente. Op deze manier beïnvloedt de Provincie Overijssel Twente als woongebied.

7.3.3 Twente als manier van leven: typisch Twents

In vergelijking tot de actoren in Waterland en de Noordoostpolder, noemen de onder-vraagde actoren in Twente een groot aantal sociaal-culturele kenmerken die zij zien als typisch voor Twente. Deze kenmerken variëren van tradities en gebruiken tot symbolische kenmerken. Volgens de actoren onderscheiden deze ‘identity markers’ (Tempelman 1999) Twente op sociaal-cultureel gebied van andere gebieden.

Noaberschap

Alle actoren noemen het noaberschap of de noaberplicht als één van de belangrijkste sociale kenmerken. Het noaberschap vindt zijn oorsprong in de oude agrarische samenleving. Het kan worden vertaald als burenhulp of bijstand waarmee de zorg voor elkaar en de gemeenschapszin tot uitdrukking kwam (Hospers & van Lochem 2002). Vroeger werd het gezien als een vorm van zelfredzaamheid. Noabers zijn te vergelijken met burens maar het gaat verder dan dat: “Ze hebben een ongesproken verplichting aan elkaar”, zegt de vertegenwoordiger van het Informatiecentrum Noordoost-Twente, en “Als er geholpen moet worden dan laat je bij wijze van spreken het eigen werk liggen en help je de buurman eerst”, aldus de vertegenwoordiger van Staatsbosbeheer.

Tegenwoordig zijn de tradities van het noaberschap vooral nog in de landelijke gebieden zichtbaar, maar enkele actoren geven aan dat het ook hier aan het verdwijnen is. Met name de veranderingen in de landbouw en betere sociale voorzieningen worden als redenen voor het verdwijnen genoemd:

“...als je op een noaberschap bent van tien boeren en er verdwijnen er acht, dan heb je die identiteit niet meer, dat noaberschap niet meer.” [Informatiecentrum Noordoost-Twente]

“... er zijn hier en daar nog wel vormen van en dat ligt natuurlijk aan de buurt zelf, van hebben we er nog zin in. Maar boeren kunnen vaak het bedrijf niet voortzetten en dat betekent dat het hele noaberschap in elkaar schrompelt. Het was natuurlijk toch een vorm van zelfredzaamheid, je hebt nu de thuiszorg en allerlei instanties, en het is gewoon sterk teruggedrongen. Het was vroeger gewoon noodzakelijk.” [Van Deinse Instituut]

Daarnaast wordt door enkele actoren het proces van individualisering in de samenleving gezien als een bedreiging voor het noaberschap, ondanks dat het noaberschap al lang niet meer bestaat in de oorspronkelijke vorm (Hospers & van Lochem 2002). De vertegenwoordigers van het Informatiecentrum Noordoost Twente en Staatsbosbeheer geven aan dat door de komst van nieuwkomers de kenmerken waaraan identiteiten worden opgehangen veranderen. Het gaat dan niet alleen om veranderingen in de streekeigen bebouwing (zie paragraaf 7.3.2), maar ook om veranderingen in de noaber-identiteit. Enkele citaten:

“Want mensen [van buiten Twente] willen liever niet met de burens omgaan, ja sommigen wel, maar anderen niet, die willen alles afsluiten. Nou dan krijg je toch een hele andere identiteit van Twente.” [Informatiecentrum Noordoost-Twente]

“Kijk het is allemaal heel lastig want er zijn er [nieuwkomers] die het prachtig vinden om op het platteland te wonen, doen in alles mee, maar er zijn er ook die trekken de deuren dicht en openen alleen elektrisch het oude hekwerk om naar de stad te vertrekken of hun eigen vriendenkring op afstand en maken ook weinig onderdeel uit van de gemeenschap.” [Staatsbosbeheer]

“Je ziet gewoon dat in een streek als Twente dit niet anders is dan de landelijke trend. Het individualiseren van de maatschappij zie je hier net zo goed als daar buiten. [...] Het is ook wel een trend dat iedereen meer zelfvoorzienend is en daarnaast wordt dit versterkt door nieuwkomers die nergens aan mee willen doen. Maar die trend zit er gewoon al in dat iedereen meer voor zichzelf doet.” [Staatsbosbeheer]

Deze citaten tonen dat nieuwe actoren de plattelandsruimte een ander aanzien geven. Dit komt overeen met de verwachting dat niet-agrariërs of andere aan de autochtone bevolking gerelateerde groepen bepalen wat er in een gebied plaatsvindt, maar juist nieuwe groepen actoren (Brouwer 1999; Kneafsey 2000). De contextuele veranderingen in een gebied worden beïnvloed door veranderingen in de machtsverhoudingen van actoren (Cloeke & Goodwin 1992; Huigen 1996a; Kneafsey 2000). Daarnaast geeft vooral het laatste citaat aan dat de trends en ontwikkelingen rondom processen van modernisering invloed hebben op de identiteiten die worden toegekend aan streken.

Taal identiteiten

De Twentse streektaal, onderdeel van het Nedersaksisch, wordt door een groot aantal actoren beschreven als een belangrijk kenmerk van Twente. Opvallend is dat de overheidsgelateerde actoren en de toeristenorganisaties in de interviews geen aandacht schenken aan de streektaal. De Natuurbeschermers, de GLTO en de Kamer van Koophandel gaan wel in op het Twents maar relateren dit aan het feit dat, vooral in de steden, het Twents steeds minder vaak wordt gesproken. Hieruit volgt dat het Twents niet zozeer een kenmerk van Twente is, maar eerder een kenmerk van het Twentse platteland. Dit komt overeen met onderzoek van bijvoorbeeld Keating (2001) die voor twee streken in Spanje (Galicie en Catalonie) vindt dat identiteitssymbolen, en met name streektaal, sterker terugkomen op het platteland dan in de stad.

Met name de cultuurhistorische organisaties proberen het verdwijnen van het Twents tegen te gaan door het gebruik ervan bij een breed publiek te stimuleren. Het Van Deins Instituut, met daaraan gelieerd *Kreenk vuur de Twentse Sproak*, speelt hierin een grote rol door onder andere het uitgeven van publicaties in het Twents. Het gaat dan niet alleen om streekromans, maar ook om moderne literaire werken, de vertaling van de bijbel in het Twents en de eerder genoemde strip- of kinderboeken zoals ‘Suske en Wiske’ en ‘Jip en

Janneke'. Daarnaast worden er dialectcursussen gegeven, is er een streektaalconsulent op het Van Deinse Instituut en wordt geprobeerd om een officiële taalerkenning voor het Nedersaksisch te krijgen.

De cultuurhistorisch gerelateerde organisaties wijzen door dit soort projecten een steeds bredere groep mensen erop dat het Twents aan het verdwijnen is. Er wordt als het ware geprobeerd om een gevoel te creëren dat een karakteristiek element wordt aangetast. De reactie hierop is dat er de laatste jaren meer aandacht is voor het Twents en de vertegenwoordiger van het Van Deinse instituut geeft aan dit te merken aan de verkoopcijfers van Twentse publicaties. Zo zijn er 13000 exemplaren van de Twentse editie van Jip en Janneke verkocht en 6000 tot 8000 exemplaren van de twee Suske en Wiske's in het Twents.

Tradities en gebruiken

Door de actoren worden verschillende tradities en gebruiken genoemd waaraan zij de Twentse cultuur ophangen. Met name de paasgebruiken (zoals het branden van paasvuren), het midwinterhoornblazen rond Kerstmis en het klootschieten worden beschouwd als typisch Twentse gebruiken, ondanks dat ze ook elders in Nederland voor kunnen komen. Het klootschieten of *klootscheet'n* behoort bijvoorbeeld tot één van de oudste balspelen in Nederland. Tegenwoordig wordt de sport voornamelijk in het oostelijk deel van Nederland beoefend en komt meer dan de helft van de leden van de Nederlandse Klootschieters Bond (NKB) uit Twente. Toch is de vereniging van mening dat ze geen bijdrage levert aan een Twentse streekidentiteit. Ze nemen bijvoorbeeld bewust geen verwijzingen naar Twente op in het foldermateriaal. Het klootschieten wordt wel gepromoot als iets typisch Twents, zoals in het boek 'Zo is Twente' waarin is beschreven dat klootschieten een traditioneel Twentse sport is (Bengevoord & Pfeiffer 1997: 145).

Naast de bevolking zelf, spelen toeristenorganisaties een belangrijke rol bij het in stand houden van de verschillende gebruiken. De toeristenorganisaties organiseren bijvoorbeeld Palmpaasoptochten, optredens van volksdansgroepen, oogstfeesten en de aandacht in toeristische brochures. Dit betekent dat de gebruiken grotendeels folkloristisch van opzet zijn met het doel het stimuleren van het toerisme.

Tekens en symbolen

Verschillende symbolische kenmerken worden door de actoren van belang geacht voor de cultuurhistorische identiteiten van Twente. Dit sluit aan bij wat Paasi (1986a; 1991; 1996) en Hofstede (1991) aangeven, namelijk dat symbolen belangrijke uitingen zijn van cultuur. Het gebruik van die symbolen bakent gebieden af en geeft betekenis aan gebieden. De ondervraagde actoren noemen met name de gevel- en stiepeltekens en het Twentse Ros.

Geveltekens werden vroeger op de daken van oude boerderijen bevestigd. Voorbeelden van deze houten symbolen zijn het kruis, de levensboom en zwanen. Stiepeltekens werden vaak op de stiepel, de uitneembare middenpaal van schuurdeuren, gekerfd. Beide tekens

komen voort uit het katholieke of protestantse geloof en er werd aangenomen dat ze een onheilafwerende en beschermende betekenis hadden (Jans & Jans 1974; Twents Genootschap 2003). De Twentse Cultuurhistorische Vereniging heeft het idee dat er niet alleen meer aandacht is voor het gebruik van de Twentse streektaal, maar voor de gehele cultuurhistorie en daarmee ook voor het gebruik van de gevel- en stiepeltekens. Dit is niet altijd een positieve ontwikkeling volgens de vertegenwoordiger van de vereniging. Vaak is de achterliggende gedachte van de symbolen niet meer bekend en worden ze alleen gebruikt als versiering van bebouwing.

“Ik zie nieuwbouw die het Twents eigene na-aapt. [...]. Noem eens bijvoorbeeld zo’n gevelteken of stiepelteken. Als je het uitvoert met een protestants teken in een katholieke streek, of in plastic als het van hout hoort te zijn. Dan denk ik nee. Dan is de maatvoering soms zo weg. Het is alleen maar show geworden. Vroeger had het een functie en was het geen show. Het had een bescheiden vorm. Men liet zich herkennen, maar niet om te pronken. Tegenwoordig is het soms meer pronk dan herkenningvorm.” [Twentse Cultuurhistorische Vereniging]

Een ander belangrijk symbool dat de ondervraagde actoren noemen is het Twentse Ros. Het Twentse Ros wordt beschouwd als ‘het’ symbool van Twente. Dit komt onder andere omdat het zoveel gebruikt wordt, zoals in geveltekens, de vlag van Twente etc. Het is niet precies duidelijk wat de achtergrond is van het Twentse Ros en wat de relatie is met Twente (Jans 2000). Wel is bekend dat het een symbool is van Nedersaksen en dat het Saksenros in 1361 als erkend wapendier naar voren is gekomen. In 1881 is het symbool het officiële beeldmerk geworden van Westfalen. Tevens is bekend dat het in de jaren 1930 naar Twente is geïmporteerd door de Oudheidkamer Twente en het Rijksmuseum in Enschede (Jans 2000). Sindsdien doet het Twentse Ros dienst als het symbool voor Twente (zie ook paragraaf 7.4.1).

In de voorgaande paragrafen is een aantal kenmerken genoemd waaraan de actoren de identiteiten van Twente ophangen. De actoren noemen veel verschillende kenmerken die zij beschouwen als typisch voor Twente. Met name de sociaal-culturele kenmerken zijn divers. Dit komt overeen met onderzoek van Paasi (1986a, 2001) die schetst dat de identiteiten die worden toegekend aan streken minder duidelijk worden naarmate streken diverser van omgeving zijn (zie ook Morley en Robins 1995). Samengevat hangen de omgevingsidentiteiten die aan Twente worden toegekend samen met de kleinschaligheid en de geslotenheid van het landschap. De Landbouw heeft, net als in Waterland en de Noordoostpolder, veel invloed op de omgevingsidentiteiten. Een ander kenmerk dat wordt genoemd, waaraan omgevingsidentiteiten worden opgehangen, is het landschappelijk contrast tussen stedenband en platteland. Zowel de steden als de landbouw worden daarnaast genoemd als kenmerkend voor Twente als ‘wijze van bestaan’. Het gaat dan om de economische input vanuit de steden en de landbouw (werkgelegenheid, voorzieningenni-

veau etc.). Het textielverleden wordt in landschappelijk en recreatief opzicht als kenmerkend beschouwd. Vooral het industrieel erfgoed is populair in promotieactiviteiten. In vergelijking met de andere casegebieden noemen de actoren veel kenmerken waaraan Twente als ‘manier van leven’ wordt opgehangen. De sociaal-culturele context waarbinnen identiteitstoekenning plaatsvindt heeft betrekking op tradities, gebruiken en symbolische aspecten die, volgens de actoren, typisch voor Twente zijn.

7.4 Het gebruik van de identiteiten van Twente

7.4.1 Representaties van Twente

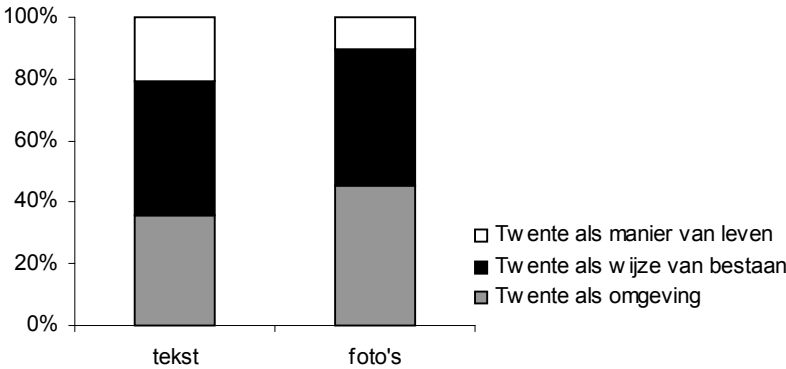
Folders

Dertien folders zijn geanalyseerd die betrekking hebben op Twente (zie bijlage 4.3). Vijf folders zijn gemaakt vanuit de toeristisch-recreatieve sector en één folder is gemaakt door zowel een natuurorganisatie als een toeristenorganisatie. Deze zes folders hebben tot doel het informeren van de bezoekers aan Twente. De overige folders (drie vanuit overheid gerelateerde organisaties, twee door organisaties gericht op bedrijven en ondernemingen en twee vanuit cultuurhistorische organisaties) zijn informatieve folders voor de bevolking en de bedrijven. De land- en tuinbouw organisatie GLTO heeft geen foldermateriaal over Twente, net als de Kamer van Koophandel Veluwe en Twente. De natuurbeschermingsorganisaties richten zich voornamelijk op de eigen natuurgebieden en dit is zichtbaar aan het foldermateriaal dat, met uitzondering van één folder, niet gericht is op het schaalniveau van Twente. Er zijn ook toeristische folders die zich richten op Overijssel. Twente wordt daarin vaak als deelgebied beschreven. Deze folders zijn niet meegenomen in de analyse alleen die folders zijn opgenomen die in het geheel betrekking hebben op Twente. Wel komen er representaties van Twente naar voren. Zo wordt Twente in de folder ‘Struinen in Overijssel’ van het Gelders Overijssels Bureau voor Toerisme (GOBT) weergegeven als gastvrij, met een eigen sfeer, gemoedelijk, eendrachtig en ongerept.

Representaties van Twente zijn in zowel de teksten als de foto’s geanalyseerd. In totaal gaat het om 1918 zinnen, waarvan 54% is gebruikt, en 411 foto’s waarvan 87% is gebruikt. Figuur 7.1 en tabel 7.1 tonen de resultaten verdeeld naar de dimensies: Twente als omgeving, wijze van bestaan en manier van leven.

In vergelijking met Waterland en de Noordoostpolder gebruiken de actoren in hun foldermateriaal minder omgevingskenmerken. Opmerkelijk is daarbij dat houtwallen, die in de interviews veel zijn genoemd als kenmerkend, in de teksten van de folders slechts vier keer worden gebruikt. Het aandeel van de omgevingskenmerken in de foto’s ligt een stuk hoger dan in de teksten van de folders (40%). Door de grote hoeveelheid bomen en bossen laten veel foto’s zien dat Twente een gesloten landschap heeft.

De aandacht voor het textielverleden is relatief hoog in de folderteksten (41 keer genoemd of 3% van de totaalscore van de drie dimensies). In de foto's komt het textielverleden niet direct terug. Wel worden er veel landgoederen gerepresenteerd die in de tekst gerelateerd zijn aan het textielverleden.

Figuur 7.1: representaties van Twente in folders

Tabel 7.1: representaties van Twente naar thema, percentages per dimensie

	Thema	Text (%)	Foto's (%)
Omgevingskenmerken (Twente als omgeving)	Landschap	43	71
	Erfgoed	20	28
	Locatie	8	0
	Historische informatie	29	1
	Totaal	100 (n=396)	100 (n=185)
Economisch functionele ken- merken (Wijze van bestaan)	Landbouw	17	25
	Recreatie	45	36
	Industrie, bedrijven	1	16
	Voorzieningen	7	9
	Infrastructuur	1	2
	Waterbeheer	7	4
	Wonen	1	7
	Natuurbeheer	7	1
	Overheid gerelateerd	14	0
	Totaal	100 (n=528)	100 (n=198)
Sociaal-culturele kenmerken (Manier van leven)	Gemeenschap	18	0
	Identiteit	56	80
	Tradities en gebruiken	26	20
	Totaal	100 (n=97)	100 (n=30)

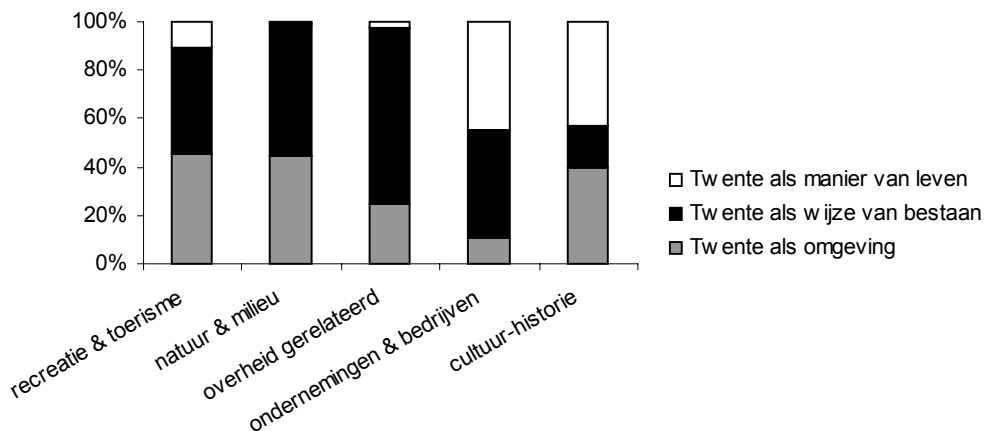
Verder wordt er, in tegenstelling tot Waterland en de Noordoostpolder, minder aandacht gegeven aan de landbouw. Toch wordt de landbouw in de interviews aangegeven als

kenmerkend voor het Twentse landschap. Dit komt overeen met het gegeven dat de toeristenorganisaties in Twente vooral inspelen op natuurlijke en folkloristische elementen in het landschap (Schlüter 1997; paragraaf 7.3.2).

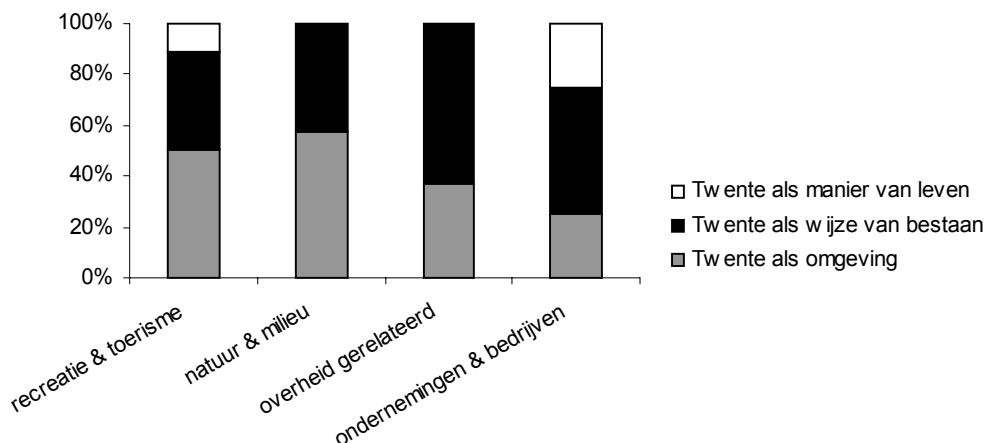
De aandacht voor voorzieningen op het gebied van kunst en cultuur is opvallend. Het gaat dan met name om representaties van 'high culture', zoals musea en galleries. Twente wordt door de actoren geproduceerd als een culturele regio en hiermee wordt geprobeerd Twente te onderscheiden van andere gebieden. Hierbij worden de steden gerepresenteerd als 'steden met allure'.

Een laatste punt dat kan worden genoemd is dat er in de folders ook over de grens wordt gekeken. Zo wordt Twente geconstrueerd als Euregio en is er veel aandacht voor de nabije omgeving van Duitsland in de Twente Gids (VVV). Dit sluit ook aan bij het foldermateriaal van de organisaties gericht op bedrijven en ondernemingen. Twente wordt in deze folders gepresenteerd als de poort naar Europa. Al in 1958 is het gebied tussen de Rijn, de IJssel en de Eems, waartoe ook Twente behoort, aangewezen als Euregio. Geprobeerd wordt om door intensieve samenwerking op sociaal, cultureel, economisch en infrastructuur gebied de perifere positie van deze grensgebieden op te heffen (Euregio 1992).

De folders zijn gemaakt door vijf verschillende groepen actoren en de verwachting is dat de representaties in de folders overeenkomen met de doelstellingen van de actoren. Eén folder is gemaakt door twee actoren, een natuurorganisatie en toeristenorganisatie. Gekozen is om deze folder voor beiden mee te laten tellen. Tevens moet worden vermeld dat de cultuurhistorische organisaties geen foto's in de folders hebben opgenomen. De figuren 7.2 en 7.3 relateren de verschillende actoren aan de representaties van Twente, in respectievelijk de teksten en de foto's.

Figuur 7.2: relatie tussen actoren en representaties van Twente in de teksten (n=918, χ^2 : 52,9, $p < 0,0005$, Cramer's V: 0,39)

Figuur 7.3: relatie tussen actoren en representaties van Twente in de foto's (n=392, χ^2 : 69,2, $p < 0,0005$, Cramer's V: 0,29)

De veronderstelling dat de doelstellingen van organisaties overeenkomen met de meest genoemde kenmerken blijkt te kloppen voor de cultuurhistorische organisaties en de overheidgerelateerde organisaties. Voor de representaties in de foto's gaat dit ook op voor de organisaties gericht op ondernemingen en bedrijven. De overheidgerelateerde organisaties en de organisaties gericht op ondernemingen en bedrijven gebruiken in de folders (zowel tekstueel als visueel) naar verhouding minder omgevingsgerelateerde representaties. Het zijn duidelijk informatieve folders voor bevolking of bedrijven. De folder van Regio Twente heeft bijvoorbeeld veel teksten over de werkzaamheden van de brandweer. Opvallend is dat representaties gebruikt door de natuurbeschermingsorganisaties zowel gericht zijn op functionele als omgevingskenmerken. In de teksten wordt meer gebruik gemaakt van representaties die betrekking hebben op de dimensie 'Twente als wijze van bestaan'. Het gaat dan met name om representaties gericht op recreatieve activiteiten. Dit vloeit voort uit het feit dat deze folder is opgezet als een recreatiewijzer voor de natuur- en bosgebieden van Staatsbosbeheer.

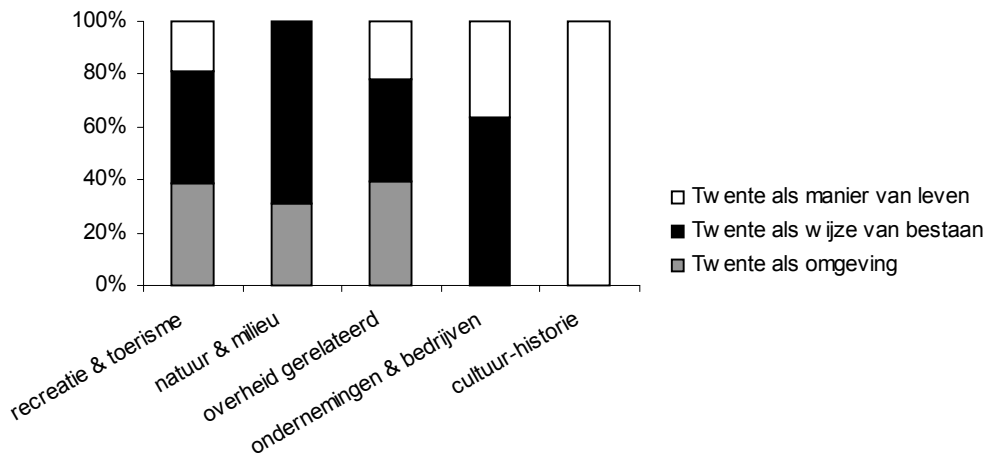
Slogans

In Twente worden slogans gebruikt die geïntegreerd zijn in de teksten van de folders. Ook is er een reclamecampagne waarin de slogan 'Ondernemers, het is tijd voor Twente' centraal staat. In paragraaf 7.4.2 wordt deze campagne nader uiteengezet. In de dertien folders worden in totaal 216 slogans gebruikt, die verdeeld kunnen worden over de drie dimensies omgeving, wijze van bestaan en manier van leven. In één slogan kunnen meerdere representaties worden gebruikt die in verschillende dimensies kunnen vallen. Daarom is de totaalscore van de drie dimensies hoger dan het aantal slogans (zie tabel 7.2). Net als in

Waterland domineren ook in Twente de slogans gericht op omgevingskenmerken en economisch functionele kenmerken. Opmerkelijk is ook dat de actoren in de slogans, in vergelijking met Waterland en de Noordoostpolder, meer gebruik maken van sociaal-culturele kenmerken.

Tabel 7.2: representaties van Twente in slogans

	Aantal	Voorbeelden
Twente als omgeving	40 (18%)	<ul style="list-style-type: none"> - Twente: de achtertuin van Nederland (VVV, ANWB) - Een glooiend landschap (VVV, ANWB) - De ijsvogel, symbool voor het beekdallandschap (Waterschap Regge en Dinkel)
Twente als wijze van bestaan	50 (22%)	<ul style="list-style-type: none"> - Op zoek naar het textielverleden van Enschede en Twente (VVV) - Dynamisch netwerk van Twentse ondernemingen (Industriële Kring Twente) - Topbedrijven zoeken toppers voor Twente (Career Center Twente)
Twente als manier van leven	25 (11%)	<ul style="list-style-type: none"> - De Twentse sprook (Van Deinse Instituut) - Veilig vertrouwd en gezellig (Career Center Twente)
Overig/niet gebruikt	110 (49%)	<ul style="list-style-type: none"> - Activiteiten regionaal (Industriële Kring Twente)

Figuur 7.4: relatie tussen actoren en representaties van Twente in slogans (χ^2 : 16,5, $p < 0,05$, Cramer's V: 0,25)

In figuur 7.4 zijn de representaties van Twente in de slogans gerelateerd aan de verschillende groepen actoren. Het gebruik van representaties in slogans toont voor de verschillende groepen actoren een gelijksoortig beeld als voor de teksten van de folders.

Logo's

Een belangrijk symbool dat door de ondervraagde actoren is genoemd als kenmerkend voor Twente is het Twentse Ros. Dit blijkt ook uit de logo's van de actoren. Vijf van de veertien actoren gebruiken het Twentse Ros in hun logo. Figuur 7.5 toont de logo's van VVV Twente, Regio Twente en van het Van Deinse Instituut. De andere actoren gebruiken een provinciaal of landelijk logo, of geen specifieke symbolen gericht op Twente.

Figuur 7.5: het Twentse Ros als symbool van Twente

De organisaties die het Twentse Ros als symbool in hun logo gebruiken, hebben hiervoor gekozen omdat ze dit symbool beschouwen als onderscheidend van andere gebieden. Dit is in overeenstemming met onderzoek van Paasi (1986a, 1991) waaruit blijkt dat symbolen worden gebruikt als uitingen om de 'eigen' cultuur te onderscheiden. Het officiële logo van het Van Deinse Instituut is bijvoorbeeld het Elderink huis, het oudste huis van Enschede, waar het instituut is gevestigd. Op de website is echter gekozen om het Twentse Ros in een logo op te nemen omdat dat meer zou aanspreken, aldus de vertegenwoordiger van het Van Deinse Instituut.

Niet alleen in de logo's van de ondervraagde actoren wordt het Twentse Ros gebruikt, maar ook veel andere organisaties gebruiken het. De voetbalvereniging F.C. Twente heeft bijvoorbeeld het symbool in hun logo verwerkt. Ook in het stadion zelf wordt het Twentse Ros uitgebeeld omdat op elke hoek van de lange zijden een wit 'Twentse Ros' in een vak

van rode stoelen is verwerkt. In de naamgeving van een aantal bedrijven en verenigingen komt tevens het Twentse Ros terug, zoals de scoutingvereniging Het Twentse Ros en Twentse Ros Plastics, een spuitbedrijf op het gebied van de verwerking van kunststoffen. Verder bieden de VVV-kantoren een Twentse Ros wandeling aan. Geconcludeerd kan worden dat het Twentse Ros wordt gereproduceerd als het symbool van Twente.

7.4.2 Tijd voor Twente

De reclamecampagne ‘Ondernemers, het is tijd voor Twente’, opgezet door de Stichting Twente Promotie, was van 1998 tot 2001 onderdeel van de economische promotie van Twente. Belangrijke financiers van de campagne waren het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO), de Provincie Overijssel, de Kamer van Koophandel, Regio Twente en de gemeenten Almelo, Enschede en Hengelo.

De inzet van de campagne was het creëren van een beeld dat Twente een aantrekkelijk gebied is voor de vestiging van bedrijven. Via advertenties in Het Financieele Dagblad en Elsevier en commercials op Radio 1 is door de Stichting Twente Promotie geprobeerd om drie kenmerken van Twente weer te geven. Dit zijn de menselijke maat, de ligging aan de West-Oost corridor en het vernieuwende industriële klimaat met dito opleidingsaanbod (Stichting Twente Promotie 1998-2001). Vanaf 1999 werd door de Stichting Twente Promotie meer nadruk gelegd op Twente als cluster van wetenschap en technologie. Dit komt overeen met de identiteiten die de actoren ophangen aan Twente als wijze van bestaan. Onder meer wordt aangegeven dat de Technische Universiteit Twente een belangrijke rol heeft gespeeld in deze beeldvorming. “Die kennisinstelling is hier nu eenmaal” en “de link met de universiteit en de cluster wetenschap en technologie is ‘het’ eigene”, verwoordt bijvoorbeeld de vertegenwoordiger van de Kamer van Koophandel. De universiteit promoot zichzelf dan ook als ‘De ondernemende research universiteit’ (UT Twente 2003).

Ook het Career Center Twente gebruikt sinds 2000 een soortgelijke slogan: ‘Wordt het voor jou ook tijd voor Twente?’. Het blijkt dat steeds meer actoren een beeld schetsen dat het tijd is voor Twente om een identiteit te bewerkstelligen dat Twente een ondernemende streek is.

Uit de campagne ‘Ondernemers, het is tijd voor Twente’ blijkt dat niet landschappelijke of culturele identiteiten worden geproduceerd maar een zakelijke identiteit. Het beeld van traditie met gebruiken als paasvuren en midwinterhoornblazen of ‘zoals het vroeger was’ is omgezet naar een beeld waarin economische vernieuwing wordt benadrukt. De Pater (2002) ziet in deze campagne kenmerkende elementen van de regiomarketing terug. Dit blijkt uit advertentieteksten in bijvoorbeeld de Elsevier (oktober 2001) waarin de bereidheid tot samenwerken en de flexibiliteit als essentieel kenmerk van de ‘Twentse volksaard’ worden benadrukt. Ook in de radio-commercials kwam dit tot uiting:

“Tijd is geld, ondernemers. Hoeveel tijd steekt u in motivatietrainingen? In stimuleringsgesprekken? In survivalweekenden? In dagjes op de hei? Het kan ook anders. In Twente. Daar zijn de medewerkers van nature al gemotiveerd. En gewend om zelf problemen op te lossen. Als u dus tijd, en geld, wilt besparen ... dan is het tijd voor Twente.” [Stichting Twente Promotie 1998-2001]

Met name de claim dat de medewerkers van Twente van nature gemotiveerd zijn en gewend zijn om zelf problemen op te lossen passen in de lijn van denken die door De Pater (2002) wordt geschetst. Duidelijk is dat dit geen beelden van de werkelijkheid zijn. Het zijn beelden die door de Stichting Twente Promotie en Twentse ondernemers worden neergezet om Twente als economisch gebied op de kaart te zetten.

7.4.3 Twente als ‘streek’ product

Er zijn geen specifieke voedselproducten die onder de naam van Twente op de markt worden gebracht zoals bijvoorbeeld de producten van ‘Keurmerk Waterland’. Dit is opmerkelijk omdat de productie van voedsel gezien wordt als een belangrijk element in de marketing van streekidentiteiten (zie ook Bell & Valentine 1997; Moran 1993). Twente wordt beschouwd als een streek met een sterke identiteit (Van Langevelde 1999) dus verwacht zou worden dat streekidentiteiten gebruikt worden bij de verkoop van producten. Er zijn wel een aantal producten die als typisch voor Twente aangezien kunnen worden, zoals krentenwegge, maar in de interviews is vooral de aandacht gevestigd op traditionele culturele gebruiken, zoals de paasvuren, het klootschieten en het midwinterhoornblazen. De Stichting Hotel Overleg Twente (HOT) benadrukt overigens in *’t Gastenbeukske* dat een snee krentenwegge bij de koffie één van de symbolen is van de Twentse gastvrijheid. Er worden wel pogingen ondernomen om een streekproduct van Twente op de markt te brengen. Zo legt de Stichting HOT een binding tussen Twente en streekvoedsel: “Twente moet je proeven, evenals onze heerlijke streekgerechten” (Twente Gastvrij 2003). Er wordt echter niet uitgelegd wat deze streekgerechten precies zijn.

De meeste grote bedrijven die in Twente zijn gevestigd, bijvoorbeeld Grolsch en Johma, promoten zich niet als Twentse ondernemingen, aldus de vertegenwoordiger van de Kamer van Koophandel. De producent Bolletje, die met het ‘Twentse beschuit’ een product verbindt aan Twente, wordt als uitzondering genoemd.

“Maar als je een bedrijf als Johma neemt, salades, die staat er niet echt voor dat ze uit Twente komen. Ze doen wel eens wat acties, promotionele acties, met een verblijf of een weekendje in Twente. Dat soort dingen wel. Maar Grolsch, wat bij uitstek natuurlijk ook echt een bedrijf uit Enschede is (hoewel Groenlo de oudste rechten heeft) is gewoon een landelijke speler, een Europese speler en zelfs op de wereldmarkt. Die hebben niet zozeer de behoefte om zich te associëren met een specifiek Twentse product. Die hebben een andere scope, een andere reikwijdte.” [Kamer van Koophandel Veluwe en Twente]

7.4.4 Twente als kunstobject

Een project waarin de identiteiten van Twente centraal staan is het kunstproject ‘Proeftuin Twente’. Met behulp van dit project wordt geprobeerd om een discussie op gang te brengen over welke kenmerken van Twente de moeite waard zijn om te bewaren voor de toekomst. Centraal staat de vraag wat het specifieke karakter is van Twente en hoe dit specifieke karakter een rol kan spelen in het ontwikkelen van een toekomstperspectief voor Twente.

Op initiatief van de Kunstvereniging Diepenheim en de Stichting Kunst en Openbare Ruimte (SKOR), in samenwerking met het Ministerie van OC&W, is begin 2003 de uitvoering van ‘Proeftuin Twente’ gestart. Proeftuin Twente is een pilotproject waarin via een bottom-up visie de culturele aspecten van de ruimtelijke inrichting aan de orde worden gesteld. In het project wordt de gedachte gehanteerd dat identiteit een constructie is. Dit blijkt onder andere uit het projectvoorstel:

“Proeftuin Twente stelt een open vraag naar de identiteit van Twente als cultureel product. Het gaat er niet om dé identiteit van Twente te formuleren om die vervolgens in een plan vast te leggen. Proeftuin Twente wil de rijkdom aan facetten van de identiteit van Twente laten zien, de veranderlijkheid en de veranderbaarheid daarvan”. (Cusveller 2001:6)

De identiteiten van Twente worden niet als een gegeven beschouwd, maar zijn juist object van het onderzoek. Met behulp van mobiele laboratoria is in elke gemeente van Twente vanuit verschillende invalshoeken een ‘dieptesondering’ gemaakt. Kunstenaars (van fotografen, schrijvers, beeldende kunstenaars tot filmers) belichten de thema’s die leven onder de bevolking. Hierdoor vindt een wisselwerking plaats met de bevolking. De vertegenwoordiger van Proeftuin Twente geeft aan dat dit een vernieuwend aspect is van het project omdat elke gemeente zo een ander gezichtspunt toont. De bedoeling is dat de gegevens die uit het project naar voren komen een opstapje vormen voor beleids- en planvorming.

7.5 Veranderingen in identiteitstoekenning

De Pater et al. (1989b: 191) schrijven dat Twente één van de gebieden in Nederland is die een langdurige continuïteit hebben. Het gaat dan om een historische en territoriale continuïteit: “Van weinig Nederlandse regio’s staat al zo lang onomstreden vast, wat wel en wat niet tot de regio behoort” (p. 193). Ondanks deze continuïteit is het gebied ook onderhevig aan veranderingen. In hetzelfde artikel gaan de Pater et al. bijvoorbeeld in op het feit dat het huidige agrarische cultuurlandschap vrij recent is (p. 194). Het dateert uit de periode van de ontginningen van de heidevelden, tot in de tweede helft van de 19e eeuw.

In de interviews wordt nauwelijks ingegaan op de landschappelijke verandering van heide naar het huidige cultuurlandschap. Wel wordt ter discussie gesteld of heide eigenlijk zo kenmerkend is voor het Twentse landschap. Heide wordt niet meer als typisch voor Twente gezien en is voor de actoren niet meer een herkenbaar beeld in het huidige landschap. Een gesloten cultuurlandschap met houtwallen en bossen is dit wel. Ook de Pater et al. (1989b: 194) schetsen eenzelfde landschapsbeeld: “Een afwisseling van bossen, weilanden en hoger gelegen essen, onderling onderscheiden door houtwallen, beekdalen en boerenerven temidden van hoge eikenbomen: zie daar het voor Twente karakteristiek geachte landschapsbeeld”.

De ondervraagde actoren geven in de interviews wel aan dat er in het huidige landschap veranderingen plaatsvinden of hebben plaatsgevonden. Dit wordt door hen gerelateerd aan de afname van het aantal boerenbedrijven. Net als in Waterland, leggen de actoren de relatie naar de gevolgen die de afname heeft voor het landschap. Opmerkelijk is dat in Twente ook een relatie wordt gelegd naar de invloed die de afname van het aantal boerenbedrijven heeft op de sociaal-culturele kenmerken, zoals het noaberschap. Omdat het aantal agrariërs vermindert is de identiteit ‘Twente als manier van leven’ onderhevig aan veranderingen; er komen steeds meer nieuwe bewoners, die de Twentse streektaal niet spreken en die het noaberschap niet begrijpen.

Een ander verschijnsel dat in sterke mate heeft gezorgd voor de vormgeving van het begrip Twente is de textielindustrie, aldus De Pater et al (1989b). Ook Keuning (1946, 1955) betreft de textielindustrie in zijn regiobeschrijvingen over Twente. Hij gaat met name in op het feit dat de ontwikkeling van de textielindustrie voortkomt uit “Een sterke differentiatie van grondgebruikers en veel kleine boeren die aanvulling zochten op hun inkomen met behulp van huisindustrie” (1955: 134). Volgens Keuning heeft dit gunstige voorwaarden geschapen voor de vestiging van arbeidsintensieve industrie, door onder andere lage loonpeilen en de bekendheid met spinnen en weven.

Dit komt overeen met het beeld dat wordt geschetst in de aardrijkskundeboeken (bijlage 3.3). Vanaf 1950 tot 1975 werd Twente in de onderwijsboeken gerepresenteerd als een industriegebied. Zoals bijvoorbeeld in Land en Volkenkunde voor de Middelbare school (1965): “Twente is een industriegebied met oorspronkelijk goedkope arbeidskrachten, vroeger huisindustrie maar nu textielindustrie waarin voornamelijk katoen wordt vervaardigd. Daarbij overtreft de weverij de spinnerij”. Het ging in deze periode in de onderwijsboeken om de productie zelf, zoals de producten die werden vervaardigd. Voorbeelden daarvan zijn naast textiel, metaal, rubber en confectie. Het beeld werd geschetst dat door de goedkope arbeidskrachten en voordelige grond het een aantrekkelijk vestigingsgebied was voor industrieën. Vanaf de jaren 1970 komt in de aardrijkskundeboeken naar voren dat er overvloedige werkgelegenheid was en dat Twente een probleemgebied was. Ook in de interviews komt naar voren dat door de economische recessie en het wegvallen van de textielindustrie, Twente in de jaren 1980 werd beschouwd als een achtergebleven

gebied. Door campagnes en projecten vanuit overheidsinstanties en organisaties gericht op ondernemingen en bedrijven is geprobeerd dit negatieve beeld om te zetten naar een beeld dat Twente vernieuwend en ondernemend is. Er wordt in feite van alles gedaan om de vernieuwde identiteit van Twente als achterstandsgebied niet meer te benadrukken, maar de vernieuwde identiteit te produceren dat Twente een ideaal woon- en vestigingsklimaat heeft voor ondernemers met de mogelijkheid tot ontwikkeling van de nieuwste wetenschappelijke technologieën.

De textielindustrie wordt tegenwoordig gezien als van betekenis voor promotieactiviteiten. Met name de toeristisch gerelateerde organisaties zetten de landgoederen, gerelateerd aan de textieltijd, en de fabrieksgebouwen in als toeristentrekkers en 'identity markers'. Met andere woorden, de restanten van de textielperiode worden nu gezien als kenmerkend voor de omgeving.

Net als in Waterland relateren de ondervraagde actoren de veranderingen die zich voltrekken in Twente aan verstedelijking. In de aardrijkskundeboekjes komt dit al vanaf begin jaren 1970 naar voren, waarbij wordt aangegeven dat het stedelijke karakter te danken is aan de industrie. In de interviews wordt deze relatie niet meer gelegd, maar worden de steden vooral genoemd als de motoren op het gebied van voorzieningen, diensten en grootschalige economische activiteiten. Het gaat dan enerzijds om de economische input vanuit de steden, en anderzijds om het landschappelijk contrast tussen stedenband en platteland. De stedelijke kenmerken worden niet zozeer gezien en ingezet als nadelig voor het landschap, maar worden eerder gebruikt als kenmerkend voor het onderscheid met andere gebieden, zowel plattelandsgebieden als omliggende streken.

7.6 Conclusie

In dit hoofdstuk is beschreven hoe de productie en reproductie van streekidentiteiten in Twente verloopt. In verschillende onderzoeken is naar voren gekomen dat Twente een streek is met een sterke identiteitstoekenning (De Pater et al. 1989b; Van Langevelde 1999; Van Langevelde & Pellenbarg 2001). Dit blijkt ook uit het feit dat de streeknaam Twente het meeste voorkomt van de 480 streeknamen die in hoofdstuk 3 zijn gevonden. De verwachting die hieruit voortkwam was dat de identiteiten die worden toegekend aan Twente een grote rol spelen in het gebied. Deze verwachting blijkt te kloppen want Twente wordt, door de ondervraagde actoren, beschouwd als een streek met 'eigen' identiteiten. De identiteiten die worden geproduceerd zijn echter minder eenduidig dan bij Waterland. Dit betekent dat Twente wel een 'established identity' (Paasi 2002: 140) kent, maar dat de actoren in het professionele discours veel verschillende kenmerken noemen waaraan zij de identiteiten van Twente ophangen.

Samengevat hangen de omgevingsidentiteiten, die door deze actoren aan Twente worden toegekend, samen met de kleinschaligheid en de geslotenheid van het landschap. Er worden veel pogingen gedaan om de houtwallenstructuur te behouden. Niet alleen de natuurbeschermers zetten zich hiervoor in, maar ook aan de overheidsgerelateerde organisaties. Door subsidieverlening is een groot deel van de agrariërs geneigd om tevens hun medewerking te verlenen. De landbouw heeft, net als in Waterland en de Noordoostpolder, veel invloed op de omgevingsidentiteiten. Dit is vanuit historisch oogpunt gevormd, toen Twente hoofdzakelijk een 'boerenplatteland' was, en tegenwoordig omdat agrariërs steeds vaker worden beschouwd als beheerder van het landschap. Een ander omgevingskenmerk dat wordt genoemd is het textielverleden, ondanks dat deze tak in economisch opzicht geen betekenis meer heeft. Vooral het industrieel erfgoed is populair in de toeristische promotie naar buiten toe en de restanten van de textielperiode worden steeds meer beschouwd als karakteristiek voor de omgeving.

Zowel de steden als de landbouw worden genoemd als kenmerkend voor Twente als wijze van bestaan. De steden worden gezien als de motoren op het gebied van voorzieningen, diensten en grootschalige economische activiteiten. Het gaat dan enerzijds om de economische input vanuit de steden, en anderzijds om het landschappelijk contrast tussen stedenband en platteland.

De sociaal-culturele context waarbinnen identiteitstoekenning plaatsvindt heeft betrekking op tradities, gebruiken en symbolische aspecten die, volgens de actoren, typisch voor Twente zijn. Gecombineerd met het noaberschap en de Twentse streektaal worden deze tradities en gebruiken beschouwd als cultuurhistorische identiteiten en vormen ze een basis voor Twente als manier van leven. Invloeden van buitenaf, het individualiseren van de maatschappij en nieuwe productiemethoden (zoals het in plastic uitvoeren van geveltekens) beïnvloeden deze cultuurhistorische identiteiten zodanig dat ze aan het verdwijnen zijn of een andere lading krijgen.

Het grote scala aan verschillende identiteiten komt overeen met de verwachtingen. Dit blijkt ook uit de hoeveelheid 'identity markers' die de actoren toekennen aan Twente. Twente is dan als het ware een 'complexer' gebied dan de andere casegebieden. Dit klopt met de suggestie van Paasi (1986a: 133) dat: "The larger the region is, the more complex and symbolized its meaning normally have to be". Daarbij gaat erom dat de identiteiten die worden toegekend aan streken minder duidelijk worden naarmate streken complexer zijn, bijvoorbeeld door een grotere diversiteit van omgeving of een hoger aantal inwoners (zie ook Morley en Robins 1995).

Vooral de toeristische organisaties en cultuurhistorische organisaties zetten identiteiten in van Twente. Het gaat dan om representaties van landschappelijke en sociaal-culturele kenmerken, zoals het gesloten landschap, paasvuren en het Twentse Ros. Opmerkelijk is dat, in vergelijking tot Waterland en de Noordoostpolder, er in Twente meer sociaal-culturele kenmerken worden gebruikt. De natuurbeschermingsorganisaties zijn vooral gericht op de eigen natuurgebieden en gebruiken de specifieke kenmerken van Twente in

mindere mate. Het gebruik van identiteiten blijkt daarmee nauw samen te hangen met het werkgebied van de actoren, zoals ook bleek in de Noordoostpolder. Ook vanuit het bedrijfsleven worden veel identiteiten ingezet. Hierbij worden geen landschappelijke of sociaal-culturele identiteiten geproduceerd maar zakelijke identiteiten. Het beeld van traditie, of 'zoals het vroeger was', is door deze actoren omgezet naar een beeld waarin economische vernieuwing wordt benadrukt. Met behulp van de grootschalige reclame-campagne 'Ondernemers, is het voor u ook tijd voor Twente', is Twente neergezet als een ideaal vestigingsklimaat voor bedrijven gericht op de sector wetenschap en technologie. Ook de Technische Universiteit Twente krijgt hierdoor steeds meer betekenis voor Twente.

Omdat Twente een gebied is met een groot oppervlak is de kans groot dat actoren met meer macht en financiële middelen geïnteresseerd zijn in Twente. Dit blijkt onder meer uit de reclamecampagne 'Ondernemers, is het voor u ook tijd voor Twente', omdat zowel op regionale als nationale schaal promotie is gevoerd. Daarmee is het mogelijk om een grotere markt te bereiken. Het is dan ook goed mogelijk dat naarmate een streek complexer is, in de zin van veel inwoners en/of een groot oppervlak met veel diversiteit in de omgeving (zie ook Dijkink 1996; Paasi 1997), de machtspositie (en geld) van bepaalde actoren een grotere rol speelt.

8 **Discussie en conclusie**

8.1 **Inleiding**

Streekidentiteiten zijn in dit onderzoek opgevat als sociale constructies. Actoren (hetzij individueel, hetzij collectief) kennen identiteiten toe aan streken en dit is aangeduid als het produceren of reproduceren van streekidentiteiten. Streekidentiteiten verwijzen naar de gevoelens en ervaringen die mensen hebben met streken waardoor streken bepaalde waarden en betekenissen krijgen. Dit betekent dat het toekennen van streekidentiteiten en het bestaan van streken sterk aan elkaar zijn gerelateerd: streken bestaan niet als daar geen identiteiten aan worden toegekend.

De productie van streekidentiteiten heeft betrekking op de identiteiten die verschillende actoren toekennen aan een gebied. Dit kunnen actoren uit het leken, professionele, populaire en academische discours zijn. Een streek wordt door deze actoren symbolisch weergegeven, zoals bijvoorbeeld in de naam, vorm of locatie. Op deze manier wordt een streek gevormd en geproduceerd. Sommige actoren hebben meer invloed op de productie van streekidentiteiten omdat ze meer macht hebben om hun ideeën over hoe een streek eruit moet zien, te laten domineren (zie ook Paasi 2001; Brace 2003). Minder dominante actoren consumeren en reproduceren de streekidentiteiten die worden geproduceerd door actoren met een grotere machtspositie. De machtsverhoudingen tussen actoren bepalen dan ook voor een belangrijk deel welke identiteiten dominant zijn in een streek.

Het idee is dat globalisering ervoor gezorgd heeft dat streken in hun bestaan worden bedreigd. Deze ontwikkeling zou de traditionele culturele bindingen en levensstijlen onzeker gemaakt en verslapt hebben en een angst voor uniformisering teweeg hebben gebracht (Voisey & O’Riordan 2001). Streken zouden hun identiteiten verliezen en mensen zouden een belangrijk houvast in het leven kwijtraken. Een proces van ‘ontstreking’ vindt dan plaats waarbij verschillen tussen streken verdwijnen (Massey 1995; Huigen 1998; Keating 2001; Simon et al. 2001; Paasi 2003). Gedacht wordt dat, als een reactie hierop, mensen op zoek gaan naar herkenbare referentiepunten in de eigen omgeving. De verschillen tussen streken worden dan juist benadrukt en dit wordt aangeduid als ‘verstreking’ (Huigen 1998; Simon et al. 2001). Streekeigen kenmerken, zoals het landschap, streekproducten of het cultuurhistorisch erfgoed, krijgen dan een bepaalde waarde toegekend en worden gebruikt om identiteiten te ontwikkelen. Het verschijnsel dat streken opkomen of verdwijnen is in dit onderzoek omschreven als het proces van streekvorming.

In Nederland is het onbekend of en hoe een proces van streekvorming plaatsvindt. Ook is het niet bekend welke streken veranderen. Wel wordt verondersteld in het populaire, pro-

fessionele en soms ook het academische discours dat streken en streekidentiteiten steeds belangrijker worden als reactie op globalisering; streken en streekidentiteiten zijn als het ware in opmars. In dit onderzoek is geprobeerd antwoord te krijgen op de vraag of het idee klopt dat streken en streekidentiteiten in opmars zijn. Daarbij staan twee vraagstellingen centraal: In hoeverre is er in Nederland sprake geweest van streekvorming in de periode 1950 – 2000? Hoe verloopt de productie en reproductie van streekidentiteiten en wat is het belang van actoren hierin?

8.2 Streekvorming in Nederland

Het meest karakteristieke symbool van streken, de streeknaam, is gebruikt als indicator voor het verdwijnen en opkomen van streken. In verschillende databronnen (o.a. regionale kranten, aardrijkskundeleerboeken, boektitels en bedrijfsnamen) is het voorkomen van streeknamen gemeten. Het voorkomen van streeknamen vertoont over de periode 1950-2000 een afnemende trend. Dit indiceert een proces van ontstreking. Processen van globalisering lijken dus sterker dan processen van lokalisering en streken in Nederland zijn niet in opmars, zoals in de literatuur wel vaak wordt gesteld (zie ook Holloway & Hubbard 2001; Voisey & O’Riordan 2001; Shurmer-Smith 2002; De Pater & Terlouw 2002; Paasi 2002, 2003).

Het aantonen van welke streken precies opkomen of verdwijnen is moeilijk. Zo blijkt de dynamiek van individuele streken in de verschillende databronnen te verschillen. Streken die in de ene bron getypeerd zijn als opkomend worden bijvoorbeeld in een andere databron getypeerd als verdwijnend. Daarbij blijkt ook het aandeel ‘incidentele’ streken (streken die sporadisch voorkomen in de data) en ‘wisselende’ streken (streken die een afwisselende toe- en afname in het voorkomen van streeknamen vertonen over de periode 1950-2000) groot te zijn. Dit betekent dat voor deze streken de tijdsperiode van vijftig jaar niet lang genoeg is om een trend aan te geven.

Hoe komt het dat streken niet in opmars zijn, terwijl dat wel wordt beweerd? In hoofdstuk 3 zijn twee mogelijke verklaringen genoemd. Ten eerste zou het kunnen dat er inderdaad minder waarde wordt gehecht aan de identiteiten van streken. Een verklaring voor het feit dat een aantal actoren toch beweren dat streekidentiteiten in opmars zijn, is te relateren aan verschillen tussen discoursen. Het kan zijn dat alleen in specifieke discoursen, zoals het professionele en populaire discours, beweerd wordt dat streken in opmars zijn als gevolg van bijvoorbeeld de productie van steeds meer streekproducten (Wijma 1997; Bakema et al. 2002) en de aandacht voor gericht beleid voor gebieden. Het is mogelijk dat de opmars van het regiogevoel alleen een verschijnsel is in deze discoursen en in mindere mate in het leken discours. Ten tweede kan het gebruik van streeknamen als indicator voor het opkomen en verdwijnen van streken zelf ter discussie worden gesteld. Per individuele streek blijkt het proces van streekvorming moeilijk in kaart te brengen. Het kan

bijvoorbeeld zijn dat regionaliseringsprocessen zich tegenwoordig minder via namen van streken uiten, maar eerder via beeldvorming van streken (zie Burgess & Gold 1985).

8.3 De productie en reproductie van streekidentiteiten

Wanneer het inderdaad zo is dat het idee van een opmars van het regiogevoel een verschijnsel is in het professionele en populaire discours, kan worden verwacht dat deze actoren meer macht hebben om hun streekidentiteiten te laten domineren. Met behulp van een casestudie onderzoek is getracht te achterhalen hoe de productie en reproductie van streekidentiteiten verloopt bij actoren in het professionele discours. Drie casegebieden staan daarbij centraal, die zijn gekozen op basis van de analyse van het voorkomen van streeknamen (hoofdstuk 3). Ten eerste Waterland als een ‘opkomende’ streek (het voorkomen van de streeknaam Waterland vertoont een positieve trend over de afgelopen vijftig jaar). Ten tweede de Noordoostpolder als ‘verdwijnende’ streek (het voorkomen van de naam Noordoostpolder vertoont een negatieve trend over de afgelopen vijftig jaar). Ten derde Twente, de meest voorkomende streeknaam in de afgelopen vijftig jaar. Door de hoge mate van het gebruik van de streeknaam Twente, is Twente getypeerd als een ‘levend’ regiobegrip (De Pater et al. 1989b) met een ‘sterke’ identiteitstoekenning (Van Langevelde 1999). De identiteiten die worden toegekend aan Twente zullen dan een grote rol spelen in het gebied.

8.3.1 Wie produceren en reproduceren streekidentiteiten

Overheidsinstanties, land- en tuinbouworganisaties, natuurbeschermingsorganisaties, cultuurhistorische organisaties, toeristenorganisaties en organisaties gericht op de ontwikkeling van bedrijvigheid blijken allemaal een rol te vervullen bij de productie van streekidentiteiten. Er kan specifiek gekozen zijn voor deze betrokkenheid. Ook kan het gebeuren dat actoren indirect of onbewust een bijdrage leveren aan het toekennen van streekidentiteiten. Het is mogelijk dat actoren met uiteenlopende belangen tegenover elkaar komen te staan, maar het is ook mogelijk dat samenwerking tussen actoren een vereiste is om hun doelen te bereiken.

Dit laatste is duidelijk zichtbaar in Waterland (hoofdstuk 5). De nauwe samenwerkingsverbanden tussen de verschillende actoren in Waterland bevorderen het idee dat deze streek ‘eigen’ identiteiten heeft. De samenwerking vloeit voort uit het feit dat de actoren het eens zijn over de kwaliteiten van het gebied en dat deze kwaliteiten behouden moeten blijven. De identiteiten die aan Waterland worden opgehangen tonen daardoor een eenduidig beeld. Omdat de actoren in Waterland dezelfde belangen hebben en omdat er geen indicaties zijn dat dit binnen korte tijd zal veranderen, lijkt Waterland een gevestigde identiteit te hebben of zoals Paasi (2002: 140) het noemt een ‘established identity’.

De Noordoostpolder toont een ander beeld. De actoren in het professionele discours richten zich vooral op de Provincie Flevoland (hoofdstuk 6) en het is voor hen hoofdzaak om heel Flevoland op de kaart te zetten en niet alleen de Noordoostpolder. Het gevolg is dat de Noordoostpolder vaak alleen als deelgebied van Flevoland wordt aangeduid. Zo komen geen specifieke kenmerken van de Noordoostpolder terug in de logo's van de organisaties omdat de meeste organisaties een provinciaal of landelijk logo hebben. Ook het foldermateriaal van de actoren is vooral provinciaal gericht. Hieruit vloeit voort dat de identiteiten die worden toegekend aan de Noordoostpolder, een minder grote rol zullen spelen bij actoren in het professionele discours. Ze kijken als het ware met een zekere afstand naar de Noordoostpolder en dat kan worden omschreven als een 'fleeting sense of place' (zie ook Hay 1998). De waardering voor het gebied, en daarmee ook de identiteiten die worden toegekend, zijn van voorbijgaande aard. Dit is wellicht een reden dat de Noordoostpolder is aangemerkt als een 'verdwijnende' streek.

Actoren streven verschillende doelstellingen na en daardoor zullen ze verschillende identiteiten toekennen. Uit dit onderzoek blijkt dat actoren ook een gezamenlijk doel kunnen nastreven bij het gebruik van streekidentiteiten, namelijk een streek dusdanig representeren dat deze zich onderscheidt van andere gebieden. Vooral organisaties gericht op recreatie en toerisme geven dit als reden op waarom ze streekidentiteiten inzetten. Streken worden door hen als krachtige, onderscheidende en herkenbare toeristische regio's in de markt gezet. Daarbij worden streekidentiteiten vaak ingezet bij de verkoop van een toeristisch en recreatief product (zie ook Hopkins 1998; Kneafsey 1998; Young 1999; Boomars 2001). Dit betekent dat actoren uit de sector recreatie en toerisme een belangrijke rol vervullen in de productie en reproductie van streekidentiteiten. In Twente worden bijvoorbeeld kenmerken als het landschap, de Twentse gastvrijheid en hoogwaardige accommodaties stelselmatig benadrukt in marketingactiviteiten om Twente te profileren als een gebied dat afwijkt van concurrerende regio's (hoofdstuk 7).

Net als toeristische organisaties zetten natuurbeschermingsorganisaties streekspecifieke kenmerken in. Daarbij gaat het niet zozeer om een streek te onderscheiden van andere gebieden. Het gaat eerder om bezoekers en bewoners te informeren en om het creëren van draagvlak voor het behoud van deze kwaliteiten. Opmerkelijk is dat in Waterland de natuurbeschermingsorganisaties hiertoe samenwerken met toeristische organisaties en andere organisaties gericht op het behoud van het gebied. Door bekendheid te geven aan de specifieke waarden van het gebied, door aandacht te schenken aan de ontwikkeling van een extensieve landbouw die goed samengaat met behoud van natuurwaarden en door de recreatieve beleving, wordt geprobeerd de opinie van de overheid en het grote publiek te beïnvloeden. In Twente en de Noordoostpolder is een ander beeld zichtbaar, want daar zijn de natuurbeschermingsorganisaties vooral gericht op de eigen natuurgebieden. Dit is onder meer zichtbaar in het promotiemateriaal.

Niet alle actoren geven aan streekidentiteiten te gebruiken. Actoren gericht op de land- en tuinbouw, organisaties gericht op ondernemingen en bedrijven en overheidsgerelateerde organisaties produceren in mindere mate streekidentiteiten. Toch blijken streekidentiteiten op de achtergrond een rol te spelen. Per streek blijkt het te verschillen of deze actoren identiteiten inzetten. Een voorbeeld is Twente waar overheidsinstanties en het bedrijfsleven juist veel invloed hebben op de productie en reproductie van streekidentiteiten. Dit blijkt uit de grootschalige reclamecampagne 'Ondernemers, is het voor u ook tijd voor Twente'. Twente wordt gerepresenteerd als een gebied met een ideaal vestigingsklimaat voor bedrijven gericht op de sector wetenschap en technologie. Er worden geen landschappelijke of sociaal-culturele identiteiten geproduceerd, maar zakelijke identiteiten. Het beeld van traditie met gebruiken als paasvuren en midwinterhoornblazen, of 'zoals het vroeger was', is door deze actoren omgezet naar een beeld waarin economische vernieuwing wordt benadrukt. Blijkbaar zijn er actoren met meer macht en financiële middelen geïnteresseerd in Twente. Het is mogelijk dat naarmate een streek complexer is, in de zin van veel inwoners en/of een groot oppervlak met veel diversiteit in de omgeving (zie ook Dijkink 1996; Paasi 1997), de machtspositie en financiële middelen van bepaalde actoren een grotere rol spelen.

8.3.2 Welke streekidentiteiten worden geproduceerd en gereproduceerd

Streekidentiteiten blijken vooral opgehangen te worden aan omgevingskenmerken en economisch functionele kenmerken. Sociaal-culturele kenmerken spelen naar verhouding een minder grote rol in identiteitstoekenning. Ook uit de wijze waarop streken worden gerepresenteerd blijken omgevingskenmerken en economisch functionele kenmerken veel met elkaar samen te hangen.

Landbouw als drager van het cultuurlandschap

De kenmerken die de actoren in alledrie de casegebieden noemen als karakteristiek voor de omgeving zijn grotendeels agrarisch van aard. Dit komt overeen met de bevindingen van Jones (1995) dat de aanwezigheid van agrarische activiteiten een hoofdcomponent is van rurale identiteiten. Ondanks dat het aantal landbouwbedrijven afneemt, is de landbouw de belangrijkste ruimtegebruiker in Nederland (zie Haartsen 2002). Ook de economisch functionele identiteiten ('wijze van bestaan') worden grotendeels aan agrarische activiteiten gerelateerd.

In Waterland en Twente beschouwen de actoren, die actief bezig zijn met het produceren van streekidentiteiten, agrariërs vaak als belangrijke spelers in het behoud van het landschap. Ook hier spelen agrarisch gerelateerde kenmerken een grote rol in het verhandelbaar maken van streekidentiteiten. Het gaat daarbij echter niet zozeer om het belang van de landbouw als productieactiviteit, maar om het instandhouden van het landschap.

Mens en natuur

De ‘natuurlijke’ kenmerken waaraan de omgevingsidentiteiten worden opgehangen, blijken grotendeels gerelateerd te worden aan de menselijke invloed op het landschap. Het duidelijkst komt dit naar voren in de Noordoostpolder met het door mensen ontworpen landschap. Het originele ontwerp van de Noordoostpolder is nog duidelijk zichtbaar in het landschap en dit wordt beschouwd als een referentiepunt in de ruimtelijke context waaraan streekidentiteiten worden opgehangen. Ook Twente en Waterland worden beschouwd als landschappen gemaakt door mensen. Twente wordt getypeerd als een gevarieerd, kleinschalig en gesloten landschap dat door menselijk toedoen een lappendeken is geworden van allerlei gebruiksvormen. Waterland wordt beschreven als een typisch Hollands landschap door verwijzingen naar de openheid en weidsheid van het gebied, water, weilanden met weidevogels en de aanwezigheid van historische kernen, dorpjes en stadjes in het landelijk gebied. Deze beschrijvingen maken dat Waterland bekend staat als een landschap, zo niet ‘het’ landschap, dat overeenkomt met het beeld van Nederland dat vaak in fotoboeken, toeristische folders of ander promotiemateriaal wordt geschetst: een land met veel water, dijken en traditionele clichés als klompen, molens, tulpen en kaas (zie ook Meijer 1997; Binkhorst 2002; Béneker 2003). In de logo’s, slogans en de folders die door actoren in het professionele discours worden gebruikt domineren deze landschapskenmerken. Het gaat dan om beelden van nostalgie, vertrouwdheid en rurale idylle.

Contrast tussen stad en platteland

Een ander belangrijk kenmerk waar streekidentiteiten aan worden opgehangen is het contrast tussen stad en platteland. Dit blijkt met name uit de bevindingen in de hoofdstukken 5 en 7. In Waterland gaat het om de ligging nabij Amsterdam. Dit wordt enerzijds als positief (‘identifying with’) en anderzijds als negatief (‘identifying against’) beschouwd. Positief in de zin dat de locatie nabij Amsterdam de reden is waarom zoveel initiatieven worden genomen voor het behoud van de specifieke kenmerken van Waterland. Negatief in de zin dat de Waterlandse identiteit ‘niet-gelijk’ is aan de Amsterdamse, dus het duidelijke contrast tussen het landelijke gebied en de stad. Vooral op bestuurlijk niveau komt een ‘afzetten’ tegen Amsterdam naar voren als een gemeenschappelijke ‘vijand’. In Twente gaat het, naast het landschappelijk contrast tussen het kleinschalige agrarisch cultuurlandschap en de stedenband, om de economische input vanuit de steden. De steden worden gezien als de motoren op het gebied van voorzieningen, diensten en grootschalige economische activiteiten. Het blijkt dat de stedelijke kenmerken niet zozeer beschouwd worden als nadelig voor het landschap, maar juist als kenmerkend voor het onderscheid met andere gebieden.

Het verleden als inzet

In hoofdstuk 2 is gesteld dat de identiteiten die worden ingezet vaak worden opgehangen aan het verleden (zie Groote et al. 2000; Kneafsey 2000). Dat blijkt ook uit dit onderzoek.

Met name voor het aantrekken van toeristen worden cultuurhistorische objecten ingezet. In Twente gaat het dan bijvoorbeeld om het textielverleden en het industrieel erfgoed in promotieactiviteiten. Ook de Noordoostpolder wordt ‘interessanter’ gemaakt voor toeristen door het gebruik van cultuurhistorische objecten. Naast Schokland en Urk zijn dit bijvoorbeeld Oud-Kraggenburg en de Burchten van Kuinre. Dit zijn stuk voor stuk objecten die na de inpoldering deel zijn gaan uitmaken van de Noordoostpolder en in principe kunnen worden beschouwd als onderdelen van het ‘oude’ land. De inrichtingsstructuur, die door de geïnterviewde actoren is aangegeven als typerend voor de Noordoostpolder, speelt een ondergeschikte rol. Actoren in de Noordoostpolder zoeken als het ware naar een stukje aaibaarheid om toeristen te trekken.

De elementen uit het verleden die worden ingezet als toeristentrekker blijken wel herkenbaar te moeten zijn in het huidige landschap en onderscheidend te zijn van andere gebieden. In Twente worden bijvoorbeeld de omgevingsidentiteiten nauwelijks opgehangen aan het heidelandschap waaruit Twente tot de ontginningen, die zich tot in de eerste helft van de 20e eeuw voltrokken, bestond. Dat is omdat heide niet wordt gezien als typisch voor Twente, heide komt ook voor in Drenthe of op de Veluwe. Daarmee is heide geen ‘identity marker’ voor Twente. Dit betekent dat ondanks dat streekidentiteiten worden opgehangen aan het verleden, dit niet onder alle omstandigheden en voor alle objecten hoeft te gebeuren.

Sociaal-culturele kenmerken

Opmerkelijk is dat in Twente de sociaal-culturele kenmerken een grotere rol spelen in de identiteitstoekenning dan bij de andere twee casegebieden. In Waterland en de Noordoostpolder wordt als reden hiervoor aangegeven dat deze streken geen aparte ‘lifestyle’ hebben, in de vorm van bijvoorbeeld taal, tradities en gebruiken. In Waterland wordt als reden de invloed van Amsterdam genoemd, in de Noordoostpolder komt dit voort uit de gevarieerde achtergrond van de (eerste) bewoners.

In Twente heeft de sociaal-culturele context waarbinnen identiteitstoekenning plaatsvindt betrekking op een diversiteit aan tradities, gebruiken en symbolische aspecten die typisch voor Twente zouden zijn. Voorbeelden zijn het Twentse Ros, paasgebruiken, het kloot-schieten, het noaberschap en de Twentse streektaal. Deze tradities en gebruiken worden beschouwd als cultuurhistorische identiteiten en vormen een basis voor Twente als manier van leven. Toeristenorganisaties spelen een belangrijke rol bij het instandhouden van de verschillende tradities en gebruiken. Dit betekent dat de gebruiken grotendeels folkloristisch van opzet zijn met het doel het stimuleren van het toerisme. Maar ook bewoners zelf blijken zich steeds meer bewust te zijn van het belang van sociaal-culturele kenmerken. Ook uit onderzoek van Brouwer (1999) blijkt dat tradities en gebruiken niet alleen ingezet worden vanuit toeristische overwegingen, maar ook om de saamhorigheid binnen een gemeenschap te versterken.

8.3.3 Veranderingen in de productie en reproductie van streekidentiteiten

De productie en reproductie van streekidentiteiten liggen verankerd in de sociale en culturele contexten van processen van veranderingen (hoofdstuk 2). Dat betekent dat streekidentiteiten dynamisch zijn en aan verandering onderhevig zijn. Uit dit onderzoek is gebleken dat er een aantal accentverschuivingen is te zien. Ten eerste zou de terugloop van de landbouw veranderingen in identiteitstoekenning teweeg brengen. Door agrarische activiteiten wordt het landschap in de huidige staat gehouden. Vallen agrarische activiteiten weg dan zal het landschap veranderen. Ten tweede zijn verstedelijking en de 'overloop' van stedelingen genoemd wanneer het gaat om landschappelijke veranderingen. Niet-agrarische ondernemers en stedelingen die zich vestigen in het landelijk gebied, brengen nieuwe activiteiten met zich mee. Deze kunnen verstorend werken op de huidige waarden van het platteland (rust, ruimte en groen) omdat zij wezenlijk van karakter kunnen verschillen van agrarische activiteiten (Daalhuizen 2001). Dit komt overeen met de verwachting dat, naast agrariërs of andere aan de autochtone bevolking gerelateerde groepen, steeds vaker nieuwe groepen actoren bepalen wat er in een gebied plaatsvindt (Brouwer 1999; Kneafsey 2000). Of zoals in hoofdstuk 2 is gesteld, dat de contextuele veranderingen in een gebied worden beïnvloed door veranderingen in de machtsverhoudingen van actoren (zie ook Cloke & Goodwin 1992; Huigen 1996b; Kneafsey 2000).

Omdat streekidentiteiten worden ge(re)produceerd door actoren die daar een bepaald belang bij hebben, hebben veranderingen in de context van actoren ook effect op de productie en reproductie van streekidentiteiten. Dit kan worden gemeten met behulp van longitudinaal onderzoek, door het interviewen van mensen op verschillende tijdstippen. Een andere methode zou kunnen zijn het meten van representaties van gebieden in bronnen uit het populaire discours op verschillende tijdstippen (zie bijvoorbeeld Cloke & Perkins 1998; Boomars 2001; Markwick 2001). Over de invloed van veranderingen in de context van actoren op identiteitstoekenning is nog weinig bekend. Onderzoek hiernaar door middel van deze methoden verdient in toekomstig onderzoek dan ook aandacht.

8.3.4 Streekidentiteiten en streekvorming

Er zijn verschillen zichtbaar in de productie en reproductie van streekidentiteiten door actoren in het professionele discours in de casegebieden. Dit blijkt mede samen te hangen met de karakterisering opkomend, verdwijnend en meest gebruikte streek.

Een mogelijke verklaring voor de aanmerking van de Noordoostpolder als verdwijnende streek is dat de actoren in de Noordoostpolder zich hoofdzakelijk richten op de provincie Flevoland. De Noordoostpolder wordt vaak alleen als deelgebied betrokken in projecten waardoor de 'identity markers' van de Noordoostpolder aan belang inboeten. Daarbij wordt door de actoren in het professionele discours steeds vaker de naam Noordelijk Flevoland gebruikt in plaats van de naam Noordoostpolder. De kans bestaat dat door dit toe-

nemende gebruik de Noordoostpolder zal vervagen en zal worden opgenomen in het groter geheel Noordelijk Flevoland. Een andere mogelijke reden voor de karakterisering van de Noordoostpolder als verdwijnende streek is de dominantie van de landbouw bij identiteitstoekenning. De afname van het belang van de landbouw zou kunnen betekenen dat het belang van de landbouwidentiteiten die aan de Noordoostpolder worden toegekend afnemen en daarmee het belang van de Noordoostpolder als landbouwgebied.

De identiteiten die aan Waterland worden opgehangen zijn eenduidiger. Dit kan worden gezien als een mogelijke reden dat Waterland is gekarakteriseerd als opkomend in populariteit. Alle actoren zijn het erover eens wat de 'identity markers' van het gebied zijn en dat deze behouden moeten blijven. Met dit doel zijn en worden allerhande projecten opgezet. Dit is mogelijk gemaakt door subsidies van de overheid. Het is zelfs zo dat actoren buiten het gebied de identiteiten van Waterland inzetten. Een mogelijk gevolg daarvan zou kunnen zijn dat het onderscheid tussen Waterland en omliggende streken minder wordt. Het is mogelijk dat populaire streken afnemen in populariteit zodra actoren in andere streken gebruik gaan maken van de identiteiten van populaire streken, omdat het contrastbeeld dan minder wordt.

Twente is de streek waarvan de naam het meeste voorkomt en wordt gebruikt. Dit blijkt ook uit de hoeveelheid 'identity markers' die de actoren toekennen aan Twente. Twente is als het ware een 'complexer' gebied dan de andere casegebieden. Voorbeelden zijn het contrast tussen stad en platteland, textielindustrie en de ruimte en rust in de landelijke gebieden, de diversiteit van de omgeving en het grote scala aan verschillende sociaal-culturele kenmerken. Dit komt overeen met de bevindingen van Paasi (2001) dat er minder eenduidige identiteiten worden toegekend aan streken die diverser zijn. Het lijkt erop dat hoe meer lagen een streek heeft, hoe groter de kans is dat diverse identiteiten worden toegekend.

Naast verschillen zijn er ook overeenkomsten die opvallen. Het lijkt er namelijk op dat het bij het toekennen van streekidentiteiten door actoren in het professionele discours niet gaat om een bottom-up maar top-down benadering. De identiteiten die actoren in het leken discours toekennen aan streken zijn in dit onderzoek echter niet onderzocht en de identiteiten die actoren in het populaire discours ophangen aan streken zijn alleen zijdelings meegenomen. Nader onderzoek naar de productie en reproductie van streekidentiteiten in deze discourses verdient dan ook aandacht. De algemene mechanismen die een rol lijken te spelen zijn beschreven in paragraaf 8.4.

8.4 Ruimte voor identiteit

De streekidentiteiten die actoren in het professionele discours toekennen zijn niet eenduidig maar bestaan uit meerdere lagen. De vraag is dan wanneer en waarom identiteiten worden ingezet, oftewel wanneer er ruimte is voor identiteit?

Er zit geld in streken

Het lijkt erop dat streekidentiteiten kunnen worden gezien als producten die worden gebruikt binnen de marketing- en promotiebranche, oftewel 'er zit geld in streken' (zie ook Simon 2001). Door zich te richten op het concept streekidentiteit is het makkelijker om subsidie te krijgen voor projecten. Streekidentiteiten worden dan als het ware ingezet als subsidiegenererende producten.

Binnen de sector recreatie en toerisme is dit zichtbaar aan het inspelen op streekspecifieke kenmerken; streken worden zo mooi en aantrekkelijk mogelijk gerepresenteerd via teksten en foto's in folders met het doel zoveel mogelijk overnachtingen van toeristen te kunnen boeken. Ook projecten als Leader+ (het Europese programma voor plattelandsvernieuwing en subsidieverlener van veel projecten in het landelijk gebied) richten zich op het behoud van streekidentiteiten. Een ander voorbeeld is de aanwijzing van de Noordoostpolder als Belevederegebied in 1999 waardoor een subsidiestroom is gegenereerd voor gebiedsgerelateerde projecten. Dit komt omdat de belanghebbenden in het gebied erop werden gewezen dat de Noordoostpolder, naast Schokland en Urk, ook zelf bijzondere cultuurhistorische dragers heeft. Ten tweede omdat door de Regeling Projectsubsidie Belvedere projecten op het vlak van cultuurhistorie en ruimtelijke ontwikkeling gesubsidieerd konden worden. In Waterland is dit al langer zichtbaar door de toekenning van de status Waardevol Cultuurlandschap in 1993. Door de subsidiestroom die hieruit is voortgekomen zijn niet alleen talloze organisaties opgericht en gebiedsgerichte projecten gerealiseerd, maar is Waterland ook onder de aandacht gebracht en integraal gepresenteerd bij beleidsmakers en het grote publiek. Daarmee heeft Waterland een voorsprong op andere streken op het gebied van expertise en bekendheid bij subsidiegevers.

De veronderstelling is, met andere woorden, dat het gebruik van het begrip streekidentiteit het makkelijker maakt om subsidies te krijgen. Dat betekent dat streekidentiteiten modebewuste producten zijn die grotendeels afhankelijk zijn van de interesses van subsidieverleners. Dat betekent ook dat zodra de interesses van subsidieverleners verschuiven, andere begrippen zullen worden gebruikt om subsidies binnen te halen. Het zou dan ook goed kunnen dat het begrip streekidentiteit een 'buzz-word' van het nieuwe millennium is, zoals Van Dam (2002) stelt.

Contrastbeelden

Contrastbeelden blijken belangrijk te zijn bij de productie en reproductie van streekidentiteiten. Het gaat daarbij om het onderscheid met andere gebieden. In sommige streken zal het gaan om het gevoel van 'wij' tegen die 'anderen', of het hebben van een gemeenschappelijke 'vijand'. Deze 'vijand' zal de onderlinge samenwerking versterken. De identiteiten van Waterland zijn bijvoorbeeld mede gevormd uit een 'niet gelijk zijn' aan Amsterdam. Dit gevoel heeft er toe bijgedragen dat Waterland een gebied is met een 'gevestigde identiteit'. Het belang van streekidentiteiten zal dan ook intenser worden wanneer

het gevoel opkomt dat de 'eigen' streekidentiteiten worden aangetast (zie ook Paasi 2002; Fellmann et al. 2003). Contrastbeelden worden niet alleen gevormd door een gemeenschappelijke 'vijand', maar kunnen ook bestaan uit contrasten in een streek zelf. In Twente wordt bijvoorbeeld het contrast tussen de steden en het platteland ingezet door actoren in dit gebied.

Door de actoren in de Noordoostpolder is geen duidelijk contrastbeeld neergezet. Dit vloeit enerzijds voort uit het feit dat de meeste ondervraagde actoren gericht zijn op de Provincie Flevoland en dat de Noordoostpolder alleen als deelgebied wordt meegenomen. Anderzijds wordt de naam Noordoostpolder minder ingezet door het toenemende gebruik van de naam Noordelijk Flevoland. Het lijkt erop dat de actoren in de Noordoostpolder het gebied niet willen profileren. Blijft deze trend doorgaan dan zal de Noordoostpolder steeds meer vervagen en worden opgenomen in het groter geheel Noordelijk Flevoland. Het contrast met de zuidelijke en oostelijke Flevopolders wordt dan kleiner. Dit betekent dat een contrastbeeld nodig is bij de vorming van streekidentiteiten. Ook kan dit betekenen dat streekidentiteiten pas relevant worden wanneer er contrasten met een andere gebieden ontstaan. Zonder een bepaald contrast zullen actoren 'hun' streek niet kunnen laten onderscheiden van andere gebieden. Het is dan mogelijk dat deze streek wordt geïntegreerd in een groter geheel (zie ook Keuning 1965).

Nostalgie, bewustzijn en entertainment

Nostalgie kan een rol spelen in de productie en reproductie van streekidentiteiten. Actoren leggen dan de nadruk op de 'aaibaarheid' van een streek. Het landschap van Waterland verkoopt bijvoorbeeld zo goed dat meerdere actoren er gebruik van maken. Dat komt mede door de hoge 'aaibaarheidsfactor' van het landschap. Het is herkenbaar als 'typisch Hollands' en dat roept een herkenning, nostalgie en idylle op. Symbolen bevorderen deze herkenbaarheid en een duidelijker onderscheid met andere gebieden (zie ook Paasi 1986a, 1991, 1996, 2001). Voorbeelden zijn het gebruik van de grutto als symbool van Waterland en het Twentse Ros als symbool van Twente. De Noordoostpolder heeft niet zo'n herkenbaar symbool. Wel wordt Schokland in de Noordoostpolder ingezet als een historisch herkenbaar object, maar Schokland is niet typerend voor de Noordoostpolder als geheel. Het lijkt er dan ook op dat de Noordoostpolder niet aaibaar is.

Een groter gevoel voor kwaliteit en een groter cultuurbewustzijn lijkt tevens meer interesse te veroorzaken voor streekidentiteiten. Dit blijkt duidelijk uit de Noordoostpolder waar, sinds de aanwijzing als Belvedere-gebied (1999), actoren erachter komen dat de ontstaansgeschiedenis van de Noordoostpolder in historisch opzicht bijzonder is. Voor de Noordoostpolder biedt dit grotere cultuurbewustzijn mogelijkheden voor de toekomst, onder andere in het kader van een afzetten tegen processen van schaalvergroting, zoals het toenemende gebruik van de naam Noordelijk Flevoland. Het grotere cultuurbewustzijn is hier wellicht een breekpunt in; een toename in publieke interesse zorgt ervoor dat de discussie rondom het belang van streekidentiteiten belangrijker wordt.

Ook een toename in welvaart lijkt een grotere interesse in streekidentiteiten teweeg te brengen. Meer vrije tijd, een goede opleiding en een algemene welvaartstoename zullen een toename geven in de interesse en betrokkenheid met streken. Dit is onder andere zichtbaar aan de interesse in regionale geschiedenis en de enorme toename in het aantal historische verenigingen en stichtingen (hoofdstuk 3). De veronderstelling is dan ook dat streekidentiteiten begrippen zijn die samenhangen met het welvaartsniveau van mensen; het zijn als het ware ‘luxe’ producten. De belangstelling voor streken en streekidentiteiten kan dan worden gezien als een stuk ‘entertainment’.

De vraag of er ‘ruimte is voor identiteit’, is niet eenduidig te beantwoorden. Wel kan er ruimte voor gemaakt worden, indien er genoeg geld voor over is, het de ‘mode’ is, de welvaart hoog is én wanneer er behoefte is aan contrast en nostalgie.

Summary

Space for identity

The production and reproduction of regional identities in the Netherlands.

Introduction

Through globalisation and other processes of scale enlargement, less attention seems to be paid to regional characteristics. Voisey and O'Riordan (2001: 33) contend that new technologies of communication disrupt and loosen traditional cultural ties and lifestyles. There is also the fear that globalisation will lead to uniformisation. Because of these developments, differences between regions seem to disappear, leading to loss and subsequent extinction of regional identities.

At the same time, however, it is increasingly evident that people feel the need to embed themselves in a secure and stable environment, which is often the place they call 'home'. This results in an increasing awareness and attention for regional characteristics (Brouwer 1999; Van Ginkel 1999). Therefore, specific features of regions, such as landscape and heritage, seem to hold more significance than before, heightening differences and variations between regions. It seems that regions and regional identities receive more attention, as it were regions are on the rise. The increasing attention to the particularities of regions and regional identities is often explained as a reaction to globalisation.

The assumption is that there is a relationship between regions and regional identities. A region is an area to which people, for some reason or the other, ascribe specific regional identities. This means that a region only exists because of its ascribed identities (see Massey 1995; Keating 2001; Paasi 2003). Following this line of thought, a region can be said to cease existence if identities are no longer allocated to it: in short no region without a regional identity. In addition, when the allocation of identities increases or decreases, regions will also increase (appear) or decrease (disappear) in popularity. In this research the phenomenon of the appearance and disappearance of regions is defined as regional formation.

It has not yet been established whether and how the process of regional formation takes place in the Netherlands. Also it is not known whether regions and regional identities have become more significant. Therefore, this thesis examines who holds the power to dominate regional identities, and which regional identities are produced and reproduced. As such, this study explores 'whose' and 'which' regional identities cause the changing of

regions. With that, the study is an attempt to examine whether regions and regional identities are increasing in significance. There are two main questions: To what extent did regional formation exist in the Netherlands in the period of 1950–2000? How have the production and reproduction of regional identities in the Netherlands taken place, and what is the importance of actors herein?

Theoretical framework

With regard to the concept of regional identity, the constructivistic approach is followed in this study. In this approach, regional identities are not seen as obvious, objective, ‘natural’ qualities, but they are viewed as socially constructed. Because actors may interpret regions in different ways, actors with various interests can allocate different identities to regions. Authorities and specialists might have, for example, different ideas about the built environment as compared to the way that the community, or groups in the community, ‘read’ their surroundings (De Pater 1996). Also the attachment that people have for a region may change, and therefore regional identities are variable and continuously develop in a flux. Therefore, in the constructivistic approach one does not speak of ‘the’ or ‘one’ identity, but about various identities. This means that regional identities may have multiple meanings. On that point, agreement seems to have been reached on some fundamental aspects (Groote et al. 2000, but also see Murphy 1991; Hoekveld 1993; Cloke et al. 1998; Graham 1998). Regional identities are social constructions, related to social relations and ‘acts of power’, proclaimed through perceived characteristics or qualities of a region, closely linked to the past and dynamic (see chapter 2). These aspects are key viewpoints in this study.

Regional formation in the Netherlands

Regional formation in the Netherlands is examined through the occurrence of the most characteristic symbol of regions, the name of a region (see chapter 3). A region’s name can be regarded as essential in the existence of a region; if a region has no name, then there are no identities ascribed to this region. In other words: no region without a name, and, presumably, no name without a region.

The occurrence of names of regions is used as an indicator for measuring the emergence and disappearance of regions. The number of times a region’s name is used gives an indication of how firmly the region is embedded in the collective memory of society. Longitudinal inquiry will identify any changes in the popularity of a region. This provides insight into which regions have become more popular in a specific period of time (emerging regions), retained the same popularity (stable regions) or have become less popular (disappearing regions).

Figure 1: regional farmbuilding in Waterland

The names of regions are traced and counted in the period of 1950 to 2000 in different datasources. The starting point is a regional map of the Netherlands put together by Keuning (1946), the 'Historic-geographical landscapes in the Netherlands'. Although Keuning's 'Historical Landscapes' is more than fifty years old, they give an image about the regions that have existed, or still exist, in the Netherlands.

Various criteria are used in the selection of the other sources. First, a region's name should appear in the source. Second, it should be possible to formulate a time series. And finally, it should be possible to correct for the general development of the data in the sources. For example, the number of books published each year has grown enormously since the 1950s. Therefore, an autonomous increase in the number of books about regions is to be expected. Consequently, the number of simple counts of names of regions in each year is divided by the total number of books published. For the other sources comparable corrections are performed. Based on these three criteria the following sources are used: regional newspapers, school geography textbooks, regions' names in book titles, names of businesses and association to regional history. In total 480 different names of regions have been identified for the Netherlands.

The data is analysed on two different levels. In the first place, the number of regions found every year is analysed in order to determine the popularity of names of regions. The separate sources show a declining trend in the appearance of regions' names for the last fifty years (except book titles until 1985). This indicates that differences between regions

disappear. Globalisation and other processes of scale enlargement seem to be stronger than processes of localisation. In other words, regions in the Netherlands are not on the rise, as often postulated in the literature (see for example Holloway & Hubbard 2001; Voisey & O’Riordan 2001; Shurmer-Smith 2002; De Pater & Terlouw 2002; Paasi 2002, 2003).

In the second place, the data is analysed on the level of individual regions. linear regression is used to determine which regions have become more popular (emerging regions), remained stable in popularity or have become less popular (disappearing regions) over a fifty-year period. The popularity of individual regions appeared to be more difficult to measure than expected because of different trends of the individual regions as reported by respective sources. Regions that are characterised as emerging in one source were, for example, characterised as disappearing or stable in another source. Furthermore, the number of incidental and indeterminate regions was high in all sources. This might mean that for these regions, the measuring period of fifty years is not long enough to show a trend in regional formation. However, based on this analysis, three case areas are chosen wherein the meaning of the allocation of regional identities is examined more closely: *Waterland* (an ‘emerging’ region), *de Noordoostpolder* (a ‘disappearing’ region) and *Twente* (the region whose name is most recurrent in the last fifty years).

Figure 2: Schokland with a view on ‘de Noordoostpolder’

Production and reproduction of regional identities

The production of regional identities refers to the identities that different actors ascribe to a region. Some actors may have more influence on the production of regional identities because they have more power to push their own perception of how a region should be presented (see also Paasi 2001; Brace 2003). Actors that are less dominant consume and reproduce the regional identities that are produced by actors with a higher position of power.

In the three case areas, *Waterland*, *de Noordoostpolder* and *Twente*, it is examined how and in what way the production and reproduction of regional identities is effected by actors in the professional discourse (see chapters 4 to 7). There are four central questions. First, who are the actors that produce and reproduce regional identities? Second, which identities are ascribed to regions by actors in the professional discourse, and why? Third, how do these actors exploit the ascribed regional identities? Fourth, are there any changes visible in the production and reproduction of regional identities?

Whose regional identities

In-depth interviews were conducted with representatives of regional organisations, which are considered in this study as 'regional actors'. The interviews aimed at collecting data about 'who' ascribes 'which' identities to the case areas. The interviews were held with representatives of governmental agencies, organisations related to agriculture and horticulture, tourist organisations, environmental organisations, cultural-historical organisations and organisations concerned with organisations representing business concerns.

All regional actors seem to fulfil, to a greater or lesser extent, a role in the production of regional identities. The present study shows that the collective aim is to represent a region in such a way that it is distinct from other regions. Especially organisations involved in recreation and tourism are inclined to highlight special features of regions. Therefore, actors from the recreation and tourism sectors are important in the production and reproduction of regional identities. Also environmental protection organisations employ specific regional characteristics. However, they are not inspired to distinguish a region from other regions. Their aim is more to inform visitors and inhabitants about the unique qualities of a region, and to create support for the preservation of these qualities.

Not all the actors indicate that they use regional identities. Organisations related to agriculture and horticulture, governmental agencies and organisations concerned with businesses and companies produce regional identities to a lesser extent. However, in the background regional identities always seem to play a certain role. Also the extent to which these actors deploy regional identities varies from region to region.

Figure 3: Marken with houses from wood in regional colours

Which regional identities

The interviews are also used to ascertain whether the various actors in the professional discourse produce and reproduce different region identities. One line of inquiry is about the regional identities which actors ascribe to the case areas. This is followed by an investigation into the extent to which actors exploit these regional identities in promotional material, like folders, logos and slogans. The research is also directed at the development of projects and activities.

By means of content analysis, texts as well as photos used in the folders are examined to study representations of the case areas. Then the logos and slogans used by the various regional organisations concerned are analysed. Actors (here the developers of the material) engage those representations that they regard as symbols of a region. Consequently, representations of a region show how actors define and interpret a particular region. Through representations, identities are constructed, which means that folders, logos and slogans convey meaning to a region, and actors contribute to the production and reproduction of regional identities. The symbols and signs used for communication with others are important therein (see Hall 1997b; Holloway & Hubbard 2001).

The thinking is that regional identities are attached to the characteristics of a region. Three types of characteristics are used in categorising representations of the case areas. These are characteristics of the surroundings and the environment ('how the region looks'),

economic functional characteristics ('how the region works') and social-cultural characteristics ('what the region means as a way of life').

Especially characteristics of the surroundings and their economic functions appear to be important in the allocation of regional identities. The characteristics that most actors consider typical of the surroundings are mostly agricultural in nature. Accordingly, the characteristics of the surroundings and environment are often related to agriculture. In addition human influence on the landscape appeared to be an important characteristic to which identities of the surroundings are attached. Another important feature, to which regional identities are ascribed, is the contrast between urban and rural areas. Furthermore, the elements of the past that are considered characteristic have to be visible in the present landscape and have to be distinctive in relation to other areas.

In contrast, social-cultural characteristics appear to play a lesser role in the allocation of regional identities. In *Waterland* and *de Noordoostpolder* there is no distinguishing trademark, for example in language, traditions and values. In *Twente*, however, social-cultural characteristics are more important in the allocation of regional identities. This has in particular to do with the diversity in traditions, values and symbolic aspects that are considered typical of *Twente*. These traditions and values are viewed as inherent elements in the cultural-historical identities that form the basis of 'the' *Twente* way of life.

Changes in the production and reproduction of regional identities

In the interviews with the actors in the professional discourse questions are posed about the changes that have taken place in the three case areas. The answers to these questions are analysed to identify changes in the production and reproduction of regional identities. Where possible, additional research has been conducted to analyse popular discourse.

This analysis showed that there have been several shifts of emphasis over the years, which influence the production and reproduction of regional identities. In the first place, the declining importance of agriculture may cause changes in the allocation of regional identities. Agricultural activities physically make their imprint on the landscape. If these agricultural activities disappear then changes in the landscape will arise. In the second place, urbanisation and the 'overflow' of urbanites have made their impact and brought about changes in the landscape. The establishment of non-agrarian companies and urbanites in rural areas brings about new activities. These activities may adversely affect the characteristics of rural areas, like quietness and space (see Haartsen 2002; Heins 2002), because they may differ from agricultural activities. This corresponds with the expectation that, next to farmers and autochthonous groups of the community, new social groups of actors increasingly have a bigger say in what takes place in a region (see also Brouwer 1999; Kneafsey 2000).

Regional formation and the assignment of regional identities

An important question is whether there are any differences in the production and reproduction of regional identities in the case areas that explain regional formation in terms of disappearance, emergence and extensive usage.

A possible explanation of the indication of a disappearing region such as *de Noordoostpolder* is that in this region the actors in the professional discourse mainly concentrate on the province of Flevoland. Often *de Noordoostpolder* is only incidentally involved in projects and activities. Therefore, the identity markers, or those signs that are used to distinguish a region from other regions (Tempelman 1999), of *de Noordoostpolder* are of minor importance. As a result actors view *de Noordoostpolder* from a distance, as it were with a 'fleeting' sense of place (Hay 1998). The appreciation of an area is then of a transient nature. Moreover, actors, especially governmental agencies, the business world and tourist organisations, often use the name *Noordelijk Flevoland* instead of the name *Noordoostpolder*. It may be that, because of the increasing use of the name *Noordelijk Flevoland*, *de Noordoostpolder* will fade away and will be absorbed by the larger entity of *Noordelijk Flevoland*.

In *Waterland* most organisations work together in one way or another. This co-operation stems from the fact that all actors agree about the qualities of the region, and that these qualities should be maintained. In this way the idea that *Waterland* has its 'own' identities is encouraged and therefore the identities that are ascribed to *Waterland* are unambiguous. Accordingly, *Waterland* appears to have an established identity (Paasi 2002: 140). This might be a possible reason why *Waterland* is characterised as a region that is gaining popularity.

Twente is the region whose name is most widely used in the period 1950–2000. That also appears from the number of identity markers that the actors ascribe to *Twente*. As it were, *Twente* might be seen as a more complex region than the other two case areas, and this corresponds with the findings of Paasi (2001), that less unambiguous identities are ascribed to regions when those regions are more diverse. It seems that the more multiplicable a region is, the more varied are the identities allocated to that region.

Besides the differences, there are also conspicuous similarities. It seems that the allocation of regional identities by actors in the professional discourse is not bottom-up but top-down. Furthermore, regional identities are seen as products that are employed within the field of marketing and promotion, or in other words 'there is money in regions'. Also images of contrast appear to be important in the production and reproduction of regional identities, involving contrast with other regions. Moreover, in some regions that has to do with the feeling of 'us' against the 'others', or having a collective 'enemy'. A collective enemy seems to strengthen co-operation in the regions. Also nostalgia, the 'cuddliness' of a region, a stronger feeling for quality and heightened cultural consciousness, seem to

foster more interest in regional identities. Therefore, the assumption is that regional identities are concepts that correlate with the standard of living, or regional identities are, so to speak, products of 'luxury'. Then the interest for regions and regional identities can be seen as catering to a need for luxury in geographical 'entertainment'.

Figure 4: 'typical' Dutch rural area

Literatuur

- Aa, B. van der & P. Huigen (2000), 'Het platteland trekt'. In: W. van der velden & E. Wever, *Regio's in beweging. Dynamiek en continuïteit in de regionale economie van Nederland*. Utrecht: Rabobank Nederland, p. 145-164.
- Agnew, J. (1999), 'Regions on the mind does not equal regions of the mind'. *Progress in Human geography*, 23(1): 91-96.
- Allen, J., D. Massey & A. Cochrane (1998), *Rethinking the region*. London and New York: Routledge.
- Anderson, B. (1983), *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London.
- Ashworth, G.J. (1994a), 'From history to heritage - from heritage to identity. In search of concepts and models'. In: G.J. Ashworth. & P.J. Larkham (eds), *Building a New Heritage, Tourism, Culture and Identity in the New Europe*. London: Routledge, p. 13-30.
- Ashworth, G.J. (1994b), *De pijn des tijds in het ruimtelijk doel. Erfgoedplanning voor een actueel gebruik van het verleden*. Groningen: Geo Pers.
- Ashworth, G.J. & B. Graham (1997), 'Heritage, identity and Europe'. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 4: 381-388.
- Bakema, K., M. Pennewaard & N. Scheeper (2002), 'Streekproducten: regionale identiteit of kwaliteit?'. *Rooilijn*, 2: 80-85.
- Bakker, P., M. van Doornik & K. Visser (1994), 'Monopolie of concurrentie: maakt het nog wat uit? Kranten in de regio: 1993'. *De Journalist*, 45(14): 15-17.
- Barke, M. & K. Harrop (1994), 'Selling the industrial town: identity, image and illusion'. In: J.R. Gold & S.V. Ward (eds.), *Place promotion, the use of publicity and marketing to sell towns and regions*, Chisester: John Wiley & sons, p. 93-114.
- Barker, C. (1999), *Television, globalization and cultural identities*. Buckingham: Open University Press.
- Barker, C. (2004), *The Sage dictionary of cultural studies*. London: Sage publications.
- Bell, D. & G. Valentine (1997), *Consuming geographies. We are where we eat*. London & New York: Routledge.
- Béneker, T. (2003), 'Images of the Netherlands: representing the country'. In: B. van Gorp, M. Hoff & H. Renes (eds.), *Dutch windows. Cultural geographical essays on the Netherlands*. Zeist: A-D druk, p.81-90.

- Bengevoord, J. & W. Pfeiffer (1997), 'Voetballend en klootschietend aan de top', In: Timmers, W. (eindred.), *Zo is Twente*. Enschede: Uitgeverij Universiteit Twente, p. 142-157.
- Bennett, K. & P. Shurmer-Smith (2002), 'Handling case studies'. In: Shurmer-Smith, P. (ed.), *Doing cultural geography*. London etc.: Sage Publications, p. 199-209.
- Berendsen, H.J.A. (1997), *Landschappelijk Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Berg, G. van den (1992), 'Differentiatie in het aardrijkskunde-onderwijs: analyse van schoolboeken'. In: R. van der Vaart (red.), *Aardrijkskunde in de basisvorming, terugblik en perspectieven*, p. 57-73. Amsterdam/Utrecht: Koninklijke Nederlands Aardrijkskundig Genootschap.
- Binkhorst, E.M.H. (2002), *Holland, the American way. Transformations of the Netherlands into US vacation experiences*. Tilburg: Tilburg University.
- Blocq van Kuffeler, V.J.P., de (1951), 'De naamgeving in de Noordoostpolder'. *Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap*, 64: 430-441.
- Boomars, L. (2001), 'De toeristische representatie van de Veluwe'. In: J. Lengkeek & L. Boomars (red.), *Producten van verbeelding*. Wageningen: Wageningen Universiteit, p. 51-61.
- Boonstra F.G. (1995), *Streekeigen productie in Waterland. Verslag van een verkennend onderzoek naar aanknopingspunten. De Landbouw in Waterland*. Deelrapport 1. Haarlem: Stichting Streekeigen Productie in het Westelijk Veenweidegebied. Vakgroep Sociologie, Landbouwniversiteit Wageningen.
- Bos, J.M. (1988), *Waterland, een middeleeuws cultuurlandschap. Archeologische monumenten in Nederland*. Zutphen: Terra.
- Bosma, K. (1993), *Ruimte voor een nieuwe tijd. Vormgeving van de Nederlandse regio 1900-1945*. Rotterdam.
- Bourdieu, P. (1991), *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity press.
- Brace, C. (2003), 'Landscape and identity'. In: I. Robertson & P. Richards (eds.), *Studying cultural landscapes*, London (etc.): Arnold, p. 121-140.
- Brouwer, R. (1999), *Toerisme in de arena. Een sociologische reflectie op de betekenis van toeristische attractievorming voor de sociale en fysiek-ruimtelijke omgeving in de Eu-regio Maas-Rijn*. Wageningen: Landbouwniversiteit Wageningen.
- Burgess, J. & J.R. Gold (1985), *Geography, the media & popular culture*. London & Sydney: Croom Helm.
- Buursink, J. (1998), *Nederland in geografische handen. Honderd jaar regionale geografie van Nederland*. Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (2002/2003), Statline. Voorburg: CBS.
- Cloke, P. & M. Goodwin (1992), 'Conceptualizing countryside change: from post-Fordisms to rural structured coherence'. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 16: 321-336.

- Cloke, P. & M. Goodwin (1993), 'Rural change: structures coherence or unstructures incoherence?'. *Terra*, 105(3): 166-174.
- Cloke, P. & H.C. Perkins (1998), 'Cracking the canyon with the awesome foursome. Representations of adventure tourism in new Zealand'. *Environmental and Planning D: society and space*, 16: 185-218.
- Cloke, P. & H.C. Perkins (In press), 'Commodification and adventure in New Zealand Tourism'. *Current Issues in Tourism*.
(<http://www.ggy.bris.ac.uk/staff/information/ggpjc/commodification.htm>)
- Cohen S.B & N. Kliot (1992), 'Place-names in Israel's ideological struggle over the administered territories'. *Annals of the Association of American Geographers*, 82(4): 653-680.
- Constandse, A.K. (1960), *Het dorp in de IJsselmeerpolders: sociologische beschouwingen over de nieuwe plattelandscultuur en haar implicaties voor de planologie van de droog te leggen IJsselmeerpolders*. Zwolle: N.V. Uitgevers-mij.
- Crang, M. (1998), *Cultural Geography*. London & New York: Routledge.
- Crouch, D. (1992), 'Popular culture and what we make of the rural, with a case study of village allotments'. *Journal of Rural Studies*, 8(3): 229-240.
- Cusveller, S. (2001), *Proeftuin Twente. plan van aanpak*. S@M stedenbouw & architectuurmanagement, Amsterdam, in opdracht van Kunstvereniging Diepenheim. Diepenheim: Kunstvereniging Diepenheim.
- Daalhuizen, F. (2001), 'De Molen als rolmodel voor de boerderij in de 21e eeuw'. In: Daalhuizen, F. en S. Heins (red.), *Rurale diversiteit en dynamiek. Een wetenschappelijke visie op het Nederlandse platteland in de 21e eeuw*, p. 41 – 52. Amersfoort: Bergdrukkerij.
- Dam, F. van (2002), 'Bericht uit Babylonie: Ruimtelijke containerbegrippen leiden tot spraakverwarring'. *Geografie*, 11(10): 15-17.
- Del Casino Jr, V.J. & S.P. Hanna (2000), 'Representations and identities in tourism map spaces'. *Progress in Human Geography*, 24(1): 23-46.
- Dijkink, G., *National identity and geopolitical visions*. London: Routledge.
- Directie van het Wieringermeer (1947, 1948), 'Excursiegids van den Noordoostpolder 1947-1954'. Zwolle: Directie van het Wieringermeer (Noordoostpolderwerken).
- Duin, R.H.A. van & G. de Kaste (1984), *Het Zuiderzeeproject in zakformaat*. Lelystad: Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders.
- Ebbens, O.S. (1977), 'De sociaal economische opbouw (1942-1962). In: Verhoeven, B., C. Kalisvaart, O.S. Ebbens, T.J. Schuiringa, A.N. Winkel & P. Terpstra (red.), *In het spoor van de pioniers, 35 jaar Noordoostpolder*. Leeuwarden: Van Seijen, (p. 99-171).
- Ehlers, N. & J. Buursink (2000), 'Binational cities: people, institutions and structures'. In: M. van der Velde & H. van Houtum (eds.), *Borders, regions and people*. European research in Regional Science 10. London: Pion Limited, p. 182-201.

- Elerie, H. (1995), 'Agrarisch natuurbeheer. Anachronisme of moderniteit'. *Noorderbreedte*, 95: 222-228.
- Entrikin, N. (1996), 'Place and region 2'. *Progress in Human Geography*, 20(2): 215-221.
- Euregio (1992), *Euregio: het Europa in de praktijk van alledag*. Gronau: Euregio.
- Fellmann, J.D., A. Getis & J. Getis (2003), *Human geography: landscapes of human activities*. Boston etc.: Mc. Graw Hill.
- Foote, K.E., P.J. Hugill, K. Mathewson & J.M. Smith (1994), *Re-reading cultural geography*. Austin: University of Texas Press.
- Frouws, J. (1998), 'The contested redefinition of the countryside. An analysis of rural discourses in the Netherlands'. *Sociologia Ruralis*, 38(1): 54-68.
- Gemeente Noordoostpolder (2002), *Ruimte voor kwaliteit. Toekomstvisie Noordoostpolder 2030 concept*. Emmeloord – Utrecht: gemeente Noordoostpolder.
- Geurts, A.J. (1997), *De 'groene' IJsselmeerpolders. Inrichting van het landschap in Wieringermeer, Noordoostpolder, Oostelijk en Zuidelijk Flevoland*. Lelystad: Sociaal Historisch Centrum voor Flevoland.
- Geurts, A.J. (2002), 'Waardering voor jong polderlans. De inrichting van het landschap in negentiende- en twintigste-eeuwse droogmakerijen'. *Neha-jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis*, Vereniging Het Nederlandsch Economisch-Historisch Archief, 65e deel, Amsterdam.
- Ginkel, R. van (1999), *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Gold, J.R. (1994), 'Locating the message: place promotion as image communication'. In: Gold, J.R. & S.V. Ward (eds.), *Place promotion, the use of publicity and marketing to sell towns and regions*, Chisester: John Wiley & sons, p. 19-37.
- Gorp, B. van, M. Hoff & H. Renes (eds.) (2003), *Dutch windows. Cultural geographical essays on The Netherlands*. Utrecht: Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht.
- Gort, M. & A. van Oostrom (1987), *Uitverkoren: de kolonisatie van de Noordoostpolder 1940-1960*. Zwolle: Waanders.
- Groote, P., P.P.P. Huigen & T. Haartsen (2000), 'Claiming rural identities'. In: T. Haartsen, P. Groote & P.P.P. Huigen (eds.), *Claiming rural identities*. Assen: Van Gorcum, p. 1-7.
- Haartsen, T. (2002), *Platteland: boerenland, natuurterrein of beleidsveld? Een onderzoek naar veranderingen in functies, eigendom en representaties van het Nederlandse platteland*. NGS 309, Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Halfacree, K.H. (1993), 'Locality and social representation: space, discourse and alternative definitions of the rural'. *Journal of Rural Studies*, 9(1): 23-37.
- Hall, S. (1997a), 'Introduction'. In: Hall, S. (ed.), *Representation: cultural representations and signifying practices*, London: Sage, p. 1-11.

- Hall, S. (1997b), 'The work of representation'. In: Hall, S. (ed.), *Representation: cultural representations and signifying practices*, London: Sage, p. 13-64.
- Hall, S. (1990), 'Cultural identity and diaspora'. In: Rutherford, J. (ed.), *Identity: community, culture, difference*. London: Lawrence & Wishart.
- Hannam, K. (2002), 'Coping with archival and textual data'. In: Shurmer-Smith, P. (ed.), *Doing cultural geography*, London: Sage publications, p. 198-197.
- Hay, R. (1998), 'A rooted sense of place in cross-cultural perspective'. *The Canadian Geographer*, 42(3): 245-266.
- Heidinga, H.A. (1977), *Historie en archeologie van Waterland*. I.P.P. Publicatie 215.
- Heins, S. (2002), *Rurale woonmilieus in stad en land. Plattelandsbeelden, vraag naar en aanbod van rurale woonmilieus*. Delft: Eburon.
- Hemels, J.M.H.J., A.A. Herpers & H.D. van de Pol (red.) (1997), *Gids Informatiesector*. Den Haag: NBLC.
- Herb, G.H. (1999), 'National identity and territory'. In: G.H. Herb & D.H. Kaplan (eds.), *Nested identities. Nationalism, territory, and scale*. Lanham etc.: Rowman & Littlefield Publishers, pp: 9-30.
- Hetherington, K. (1998), *Expressions of identity*. London: Sage.
- Hodson, R. (1999), *Analyzing documentary accounts*. Thousand Oaks, California: Sage publications.
- Hofstede, G. (1991), *Allemaal andersdenkenden. Omgaan met cultuurverschillen*. Amsterdam: Uitgeverij Contact.
- Holloway, L & P. Hubbard (2001), *People and place. The extraordinary geographies of everyday life*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Holt-Jensen, A. & B. Fullerton (1999), *Geography: history & concepts: a student's guide*. London: Harper & Row.
- Hopkins, J. (1998), 'Signs of the post-rural: marketing myths of a symbolic countryside'. *Geografiska Annaler*, 80B(2): 65-81.
- Hospers, G. & M. van Lochem (2002), 'De Twentse samenwerkingsparadox. Tussen draagvlak en daadkracht'. *Geografie*, februari 2002: 30-32.
- Huigen, P.P.P. (1996a), *Verliest het platteland zijn streken?*. Inaugurale rede, Groningen: Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen.
- Huigen, P.P.P. (1996b), 'Rurale geografie gaat op in rurale studies. Plattelandsonderzoek is multidisciplinair geworden'. *Geografie*, 5: 27-31.
- Huigen, P.P.P. (1998), 'Mist, mest en Mak', *Rooilijn*, 98 (6): 266-272.
- Huigen P.P.P. & D. Strijker (1998), *De Relatie tussen landbouw en samenleving: een proces van afstoten en aantrekken*. Essay voor de Verkenning "Veranderende Relaties tussen Landbouw en Samenleving op Weg naar 2015". Den Haag: NRLO-rapport nr. 97/39.

- Huigen, P.P.P. & L. Meijering (te verschijnen), 'Making place: a story of De Venen'. In: G.H. Ashworth & B. Graham (eds.), *Senses of time; senses of place*. Aldershot: Ashgate.
- Hutjes, J.M. & J.A. van Buuren (1992), *De gevalstudie; strategie van kwalitatief onderzoek*, Meppel, Amsterdam, Heerlen: Boom / Open universiteit.
- Ilbery, B. & M. Kneafsey (1998), 'Product and place: promoting quality products and services in the lagging rural regions of the European Union'. *European Urban and Regional Studies*, 5(4): 329-341.
- Ilbery, B. & M. Kneafsey (2000), 'Producer constructions of quality in regional specialty food production: a case study from south west England'. *Journal of Rural Studies*, 16: 217-230.
- Jans, E. (2000), *Het Twentse Ros*. Informele notitie, Enschede: Van Deinse Instituut.
- Jans, F. & E. Jans (1974), *Gevel en Stiepeltekens in Oost-Nederland*. Enschede: Van der Loeff.
- Johnston, R.J. (1990), 'The challenge for regional geography: some proposals for research frontiers'. In: Johnston R.J., J. Hauer & G.A. Hoekveld (eds.), *Regional Geography: current development and future prospects*, London: Routledge.
- Johnston, R.J. , D. Gregory, G. Pratt & M. Watts (eds.) (2000), *The dictionary of human geography, fourth edition*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Jones, O. (1995), 'Lay discourses of the rural: developments and implications for rural studies'. *Journal of rural studies*, 11(1): 35-49.
- Kalisvaart, C (1977), 'Indijking en drooglegging'. In: Loopstra, G. (1977), *In het spoor van de pioniers, 35 jaar Noordoostpolder*. Leeuwarden: Uitgeverij M.A. van Seijen.
- Keating, M. (2001), 'Rethinking the region. Culture, institutions and economic development in Catalonia and Galicia'. *European Urban and Regional Studies*, 8(3): 217-234.
- Keuning, H.J. (1946), *De historisch-geografische landschappen van Nederland*. Gorinchem: Noorduijn en zoon.
- Keuning, H.J. (1955), *Mozaïek der functies. Proeve van een regionale landbeschrijving van Nederland op historisch- en economisch-geografische grondslag*. Groningen: Regio-Project Uitgevers.
- Keuning, H.J. (1965), *Het Nederlandse volk in zijn woongebied. Hoofdpijnen van een economische en sociale geografie van Nederland*. Den Haag: Leopold.
- Kuyt, H. (1997), 'De bedreiging van de allure. In: T. van der Meulen (red.), *Dichtbij. Regionale kranten in Nederland*. Den Haag: SDU uitgevers, pp. 26-36.
- Kneafsey, M. (1998), 'Tourism and place identity: a case-study in rural Ireland'. *Irish Geography*, 31(2): 111-123.
- Kneafsey, M. (2000), 'Tourism, place identities and social relations in the European rural periphery'. *European Urban and Regional Studies*, 7(1): 35-50.
- Kneafsey, M. (2001), 'Rural cultural economy. Tourism and social relations'. *Annals of Tourism Research*, 28(3): 762-783.

- Knox, P.L. & S.A. Marston (2001), *Places and regions in global context: Human Geography*. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
- Kranendonk, R., M. Pleijte, F. Langers, Y. Hoogeveen & B. v.d. Ploeg (2000), *WCL Waterland ingekleurd? Resultaten en monitoring 1997 – 1999*. Wageningen: Alteraar Researchinstituut voor de Groene Ruimte.
- Kuipers, M.J. & G.J. Ashworth (2001), 'Conservation and identity: a new vision of pasts and futures in the Netherlands'. *European Spatial Research and Policy*, 8(2): 55-65.
- Landschap Overijssel (2003), *Landschapzorgsysteem*. <http://www/landschapoverijssel.nl/nieuws.2003.html>.
- Langevelde, A. van (1999), *Bilingualism and regional economic development. A Dooyeweerdian case study of Fryslân*. Utrecht/Groningen: KNAG, Rijksuniversiteit Groningen.
- Langevelde, A. van, & P. Pellenbarg (2001), 'What's in a Frisian business name? Regional identity in the Netherlands'. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 92(3): 309-323.
- Lash, S. & J. Urry (1994), *Economies of sign and space*. London: Sage publications.
- Leeuwen, A. van & G. van Schoonhoven (1999). 'Houden van Holland. Elsevier Nipoenquête naar de verbondenheid van de Nederlander met z'n land, stad en regio. Elsevier 55(4/30 januari: 20-25.
- Lokale Actie Groep Leader+ Flevoland (2001), *Ontwikkelingsplan Leader+ Flevoland*.
- Long, N. (1996), 'Globalization and localization. New challenges to rural research'. In: H.L. Moore (ed.), *The future of anthropological knowledge*.
- LTO (2003), *Een veenweidelandbouw met toekomst. Visie en beleidsaanpak van LTO Nederland*.
www.lto.nl/themas/grondgebruikenruimtelijkeordening/veenweidelandbouw/veentoekomst.htm.
- MacLoad, G. (1998), 'In what sense a region? Place Hybridity, symbolic shape, and institutional formation in (post-) modern Scotland'. *Political Geography*, 17(7): 883-863.
- Markwick, M. (2001), 'Marketing Myths and the cultural commodification of Ireland: Where the grass is always greener. *Geography*, 86(1): 37-49.
- Massey, D. (1993), 'Questions of locality'. *Geography*, 28(2): 142-149.
- Massey, D. (1995), 'The conceptualization of place'. In: D. Massey & P. Jess (eds.), *A place in the world?*. New York: Oxford University Press, p.45-85.
- Massey, D. & P. Jess (1995), 'Places and cultures in an uneven world'. In: D. Massey & P. Jess (eds.), *A place in the world? Places, cultures and globalization*. New York: Oxford University Press Inc., p. 215-239.
- McDowell, L. (1994), "The Transformation of Cultural Geography", in: Gregory, D., R.Martin & D. Smith (eds.), *Human Geography; Society, Space and Social Science*, Basingstoke, pp. 146-173.

- McLuhan, M. (1964), *Understanding media: extensions of man*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Meijer, H. (1997), 'Images of the Netherlands'. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 88(1): 85-90.
- Meulen, T. van der (1997), 'Dichtbij'. In: T. van der Meulen (red.) *Dichtbij. Regionale kranten in Nederland*. Den Haag: SDU uitgevers, p. 11-12.
- Meyer, B. & P. Geschiere (1999), 'Introduction'. In: B. Meyer & P. Geschiere (eds.), *Globalization and Identity*. Oxford: Blackwell, p. 1-15.
- Ministerie van LNV (1993), *Structuurschema Groene Ruimte. Het landelijk gebied de moeite waard*. Den Haag: Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.
- Ministerie van LNV (1999), *Programma Beheer. Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer. Bijlagen*. Den Haag: Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.
- Ministerie van LNV (2002), *Structuurschema Groene Ruimte 2. Samen werken aan Groen Nederland*. Den Haag: Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.
- Ministerie van OC&W (2002), <http://www.minocw.nl/werelderfgoed/brochure>, laatst bijgewerkt op 17-2-2002, bezocht op 6 maart 2003
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat (1950), *Lijst van aardrijkskundige benamingen in de Noordoostpolder*. 's-Gravenhage: Staatsdrukkerij en uitgeversbedrijf.
- Ministerie van VROM (1974), Derde nota over de Ruimtelijke ordening. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Ministerie van VROM (2001), *Ruimte maken, ruimte delen. Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening 2000/2020*. Den Haag: Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer. Rijksplanologische Dienst.
- Ministeries van OCW, LNV, VROM (1999), *Belvedere. Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*. Den Haag: VNG uitgeverij.
- Ministeries van OCW, LNV, VROM (1999), *Nota Belvedere. Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting. Bijlage: Gebieden*. Den Haag: VNG uitgeverij.
- Moran, W. (1993), 'The wine appellation as territory in France and California'. *Annals of the Association of American Geographers*, 83(4): 694-717.
- Morley, D. & K. Robins (1995), *Spaces of identity*. London: Routledge.
- Moscovici, S. (1984), 'The phenomenon of social representations'. In: R.M. Farr & S. Moscovici (eds.), *Social representations*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 3-69.
- Murphy, A.B. (1991), 'Regions as social constructs: the gap between theory and practice'. *Progress in Human Geography*, 15(1): 22-35.
- Olst, E.L. van (1999), *2003 jaar van de boerderij. Een vijftienjaarstraject met toekomstgerichte projecten voor het behoud van de agrarische landelijke bouwkunst, en een afsluitend activiteitenjaar*. Arnhem: SHBO.

- Paasi, A. (1986a), 'The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity', *Fennia*, 164: 105-146.
- Paasi, A. (1986b), *Neljä maakuntaa maantieteellinen tutkimus aluetietoisuuden kehittymisestä*. University of Joensuu publications in social sciences: 8. Engelse samenvatting, ondertiteling van figuren in engels.
- Paasi, A. (1991), 'Deconstructing regions: notes on the scale of spatial life', *Environment and Planning A*, 23: 239-256.
- Paasi, A. (1996), *Territories, boundaries and consciousness. The changing geographies of the Finnish-Russian Border*. Chichester: Wiley.
- Paasi, A. (1997), 'Geographical perspectives on Finnish national identity'. *GeoJournal*, 43: 41-50.
- Paasi, A. (2001), 'Europe as a social process and discourse. Considerations of place, boundaries and identity'. *European Urban and Regional Studies*, 8(1): 7-28.
- Paasi, A. (2002), 'Bounded spaces in the mobile world: deconstructing 'regional identity''. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 93(2): 137-148.
- Paasi, A. (2003), 'Region and place: regional identity in question'. *Progress in Human Geography*, 27(4): 475-485.
- Pater, B. de (2002), 'Verbeelde regio's'. In: B. de Pater, P. Groote, K. Terlouw en anderen, *Denken over regio's. Geografische perspectieven*. Bussum: Coutinho, p. 23-44.
- Pater, B. de & K. Terlouw (2002), 'De geografie van regio's, regio's in de geografie'. In: B. de Pater, P. Groote, K. Terlouw en anderen, *Denken over regio's. Geografische perspectieven*. Bussum: Coutinho, p. 9-22.
- Pater, B. de, P. Groote, K. Terlouw en anderen (2002), *Denken over regio's. Geografische perspectieven*. Bussum: Coutinho.
- Pater, B.C. de, G.A. Hoekveld & J.A. van Ginkel (1989a), *Nederland in Delen, een regionale geografie. Deel I: Nederland als geheel, West- en Zuidwest Nederland*. Houten: De Haan.
- Pater, B.C. de, G.A. Hoekveld & J.A. van Ginkel (1989b), *Nederland in Delen, een regionale geografie. Deel II: Zuid-, Oost- en Noord-Nederland*. Houten: De Haan.
- Pellenbarg, P.H. (1991), *Identiteit, imago en economische ontwikkeling van regio's*. Groningen: Geo Pers.
- Piket, J.J.C. (1987), *Atlas van Nederland. Deel 16: Landschap*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Ploeg, B. van der (1999), *Sustainable land use from a farmers' perspective: contribution to an international research focussing at Waterland as an exemplary case for wider farm development*. Wageningen Alterra Report 170.
- Ploeg, B. van der (2001), *Het weigevoel in het Groene Hart van de Randstad. Een studie onder melkveehouders in het Westelijk Veenweidegebied naar hun bereidheid en mo-*

- gelijkheden zich te ontwikkelen van productieboer tot plattelandsondernemer*. Wageningen: Ponsen & Looijen.
- Plugge, J. (2001), *Natuurschoonwet 1928*, zesde druk. Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Prins, K. & R. Verhoef (2000), 'Demografische ontwikkelingen in Nederland'. In: Nimwegen, N. van & G. Beets (red.), *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2000*, rapport 58. Den Haag: NIDI.
- Projectbureau Belvedere (red.) (2002), *Nieuwe tradities. Projecten 2001*. Schiedam: Drukkerij De Eendracht.
- Provincie Flevoland (2000), *Omgevingsplan Flevoland: beleidskader en ontwikkeling 2001-2005-2015: ruimtelijke structuur in ontwikkeling*. Lelystad: Provincie Flevoland.
- Provincie Noord-Holland (1995), *Waardevol Cultuurlandschap Waterland, Gebiedsperpectief*. Haarlem.
- Provincie Noord-Holland (1998), *Waterhuishoudingsplan 1998-2002*. Haarlem: Provinciaal Bestuur van Noord-Holland..
- Provincie Noord-Holland (2003), *Streekplan Noord-Holland Zuid*. Haarlem: Provinciaal Bestuur van Noord-Holland.
- Provincie Overijssel (2000), *Struinen door de tuin van Nederland. Beleidsnota recreatie en toerisme*. Zwolle: Waarden.
- Provincie Overijssel (2003), www.overijssel.nl.
- Raap, E. (1993), *Waterland. Regiobeschrijving Monumenten Inventarisatie Project Noord-Holland 1992*. Haarlem: Provincie Noord-Holland.
- Ray, C. (1998), 'Culture, intellectual property and territorial rural development'. *Sociologia Ruralis*, 38(1): 3-20.
- Ray, C. (1999), 'Towards a meta-framework of endogenous development: repertoires, paths, democracy and rights'. *Sociologia Ruralis*, 39(4): 521-537.
- Regio Twente (1999), *Nota Ruimte voor Kwaliteit*
- Renes, H. (1999), 'Landschap en regionale identiteit'. *Geografie*, maart 1999: 8-15.
- Rose, G. (1995), 'Place and identity: a sense of place'. In: D. Massey & P. Jess (eds.), *A place in the world? Places, cultures and globalization*. New York: Oxford University Press Inc., p. 87-132.
- Rose, G. (2001), *Visual Methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials*. London: Sage.
- Schlüter, D. (1997), 'De mooie achtertuin van Nederland'. In: Timmers, W. (eindred.), *Zo is Twente*. Enschede: Uitgeverij Universiteit Twente, p. 160-173.
- Scholtmeijer, H. (1998), 'Urkerland of Noordoostpolder?'. *De vriendenkring*, 38(1): 10-12.
- Shurmer-Smith, P. (2002), 'Introduction'. In: P. Shurmer-Smith (ed.), *Doing cultural geography*. London: Sage Publications, p. 1-7.

- Simon, C. (2001), 'Streekidentiteit: modegril of blijvertje?'. In: F. Daalhuizen & S. Heins (red.), *Rurale diversiteit en dynamiek. Een wetenschappelijke visie op het Nederlandse platteland in de 21e eeuw*. Utrecht: Nethur, p. 79-90.
- Simon, C., P. Groote & P. Huigen (2001), 'Verstreking of ontstreking'. *Rooilijn*, 1: 16-22.
- Smits, H. (2001), 'Couleur locale verbleekt. Plaatselijke pers verliest terrein'. *Binnenlands Bestuur*, 22(16): 24-27.
- Staatsbosbeheer (2003), *Groot Waterland als landschap van de Hollandse herinnering*.
- Stichting Spoorwerk betreffende het Boek (1980), *Boekenvakboek: cijfergids voor de informatiesector 1980*. Amsterdam: Kosmos.
- Stichting Twente Promotie (1998-2001), *Het is tijd voor Twente: het effect van drie jaar 'campagne voeren'*. Enschede: Stichting Twente Promotie.
- Storey, D. (2001), *Territory: the claiming of space*. Harlow: Pearson.
- Swanborn, P.G. (1996), *Case-study's, wat, wanneer en hoe?*. Amsterdam en Meppel: Boom.
- Tempelman, S. (1999), 'Duiken in het duister: een gematigd constructivistische benadering van culturele identiteit'. *Migrantenstudies*, 2: 70-82.
- Terkenli, T.S. (1995), 'Home as a region'. *Geographical review*, 85(3): 324-334.
- Tweede Kamer, vergaderjaar 1998-1999 (1998), *Gemeentelijke herindeling van Twente*. 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers.
- Twente Gastvrij (2003), http://www.twentehotels.nl/twente_gastvrij/index.htm.
- Twents Bureau voor Toerisme (2002), Het wie, wat, waar en waarom van het Twents bureau voor Toerisme kort samengevat.
- Twents Genootschap (2003). <http://www.geocities.com/twentschgenootschap/twentsgebruiken.htm>
- UNESCO Centrum Nederland (2002), <http://www.unescocentrum.nl/whnl.html>, bezocht op 8 juli 2002.
- Urry, J. (1995), *Consuming places*. London & New York: Routledge.
- UT Twente (2003), <http://www.uttwente.nl>.
- Vaanholt, G. (1997), 'De structuur'. In: Timmers, W. (eindred.), *Zo is Twente*. Enschede: Uitgeverij Universiteit Twente, p. 12-29.
- Vaart, R. van der. (1998), 'Toeristische beelden van Parijs. De veranderende blik van reisgidsen'. In: J. Hauer, B. de pater, K. Paul & K. Terlouw (red.), *Steden en streken. Geografische opstellen voor Gerard Hoekveld*. Assen: Van Gorcum, p. 193-210.
- Vaart, R. van der. (2001), *Kiezen en delen. Beschouwingen over de inhoud van het schoolvak Aardrijkskunde*. Utrecht: Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen Utrecht, Universiteit Utrecht.
- Vaart, R. van der (2003), 'The Netherlands: a cultural region?'. In: B. Gorp van, M. Hoff & H. Renes (eds.) (2003), *Dutch windows. Cultural geographical essays on The Netherlands*. Utrecht: Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht, p. 21-32.

- Visser, H.A. (1975), *De Nederlandse landschappen. Ontstaan, wetenschappelijke betekenis, belevingswaarde*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum.
- Voisey, H. & T. O'Riordan (2001), 'Globalization and localization'. In: T. O'Riordan (ed.), *Globalism, localism & identity. Fresh perspectives on the transition to sustainability*. London & Sterling: Earthscan, p. 25-42.
- Waalkens, J., W.G. van der Weij, P.H. Pellenbarg & J. van Dijk (1995), *Innovatie in Nederland, de regio voorbij?*. Publicatie 6 van de Adviesraad voor het Wetenschap- en Technologiebeleid (AWR), Den Haag: SDU Drukkerij.
- Weber, R.P. (1990), *Basic content analysis*. Newbury Park, California: Sage publications.
- Wijma, S. (1997), 'Het streekproduct is terug van weggeweest'. *Noorderbreedte*, 21(3): 28-33.
- Wonink, H. (2000), *'t Gastenbeuvske. Het gast(v)aardigste boekje in, van en over Twente*. Enschede: Stichting Hotel Overleg Twente.
- Yin, R.K. (1994), *Case study research, design and methods*. Applied Social Research Methods Series, Volume 5, London/New Delhi: Sage publications.
- Young, M. (1999), 'The social construction of tourist places'. *Australian Geographer*, 30(3): 373-389.

Bijlagen

Bijlage 3.1

Het voorkomen van streeknamen per bron (Keuning, regionale kranten, boektitels, bedrijfsnamen, aardrijkskundeleerboeken^{4,5}), N(totaal)=480.

Streeknaam	landsdeel	omvang	Keuning	regionale krant	boektitel	bedrijfsnaam	onderwijs
Aalsmeer	west	klein				verdwijnd	wisselend
Achterhoek	oost	groot		wisselend		wisselend	verdwijnd
Achtkarspelen	noord	klein	1	stabiel	opkomend		
Akkerbouwgebied van de Groninger zeeklei	noord	groot			wisselend		
Alblasserwaard	west	klein		verdwijnd	opkomend		
Albrandswaard	west	klein			stabiel		
Alkemade	west	klein			wisselend	wisselend	
Ambt-Delden	oost	klein			wisselend		
Ameland	noord	klein	1		opkomend	opkomend	wisselend
Amergebied	zuid	klein					
Amstelland	west	klein	1	wisselend	opkomend	wisselend	
Amstelseek	west	klein					
Amsterdam	west	klein	1				verdwijnd
Anna Paulownapolder	west	klein					
Asseneder- en Boekhouter ambacht	zuid	klein	1				
Avereest	oost	klein			wisselend		
Axeler ambacht	zuid	klein	1				
Baarderadeel	noord	klein			wisselend		
Baronie van Breda	zuid	middel	1	wisselend	wisselend		
Barradeel	noord	klein			wisselend		
Beemster	west	klein		verdwijnd	wisselend	verdwijnd	wisselend
Beer	west	klein					
Belgische Grensstrook	zuid	klein			wisselend		
Bergh	oost	klein	1		wisselend		
Betuwe	oost	middel		wisselend	opkomend	wisselend	verdwijnd
Biesbos	zuid	klein				wisselend	wisselend
Bildt	noord	klein	1	verdwijnd	wisselend	wisselend	stabiel
Bollenstreek	west	klein	1	wisselend	opkomend	opkomend	wisselend
Bommelerwaard	oost	klein	1	wisselend	wisselend	wisselend	wisselend
Botlek	west	middel		wisselend	wisselend	verdwijnd	wisselend
Brabant	zuid	groot					
Brabants industriegebied	zuid	middel					
Brabantse zandgronden	zuid	middel					
Centraal oostelijk Twente	oost	klein					
Centraal-Groningen	noord	klein					
Damsholte	oost	klein					
Dantumadeel	noord	klein			wisselend		
De kring	west	klein					
De Marne	noord	klein	1				
De Streek	west	klein					stabiel
Delfland	west	klein	1		opkomend	wisselend	wisselend
Deltagebied	west	middel		wisselend	wisselend		wisselend
Den Haag (agglomeratie)	west	klein					wisselend

⁴ Met name in aardrijkskundeleerboeken wordt een beeld van het gebied geschetst en dit is doorslaggevend geweest of bepaalde gebieden zijn meegenomen. Bijvoorbeeld Aalsmeer (en omgeving) werd omschreven als tuinbouwgebied bij uitstek en is daarom opgenomen als streeknaam.

⁵ Keuning: streken die niet voorkomen zijn aangegeven met lege cellen. Andere bronnen: lege cellen zijn incidentele streken of komen niet voor.

Streeknaam	landsdeel	omvang	Keuning	regionale krant	boektitel	bedrijfsnaam	onderwijs
Dinkelland	oost	?					
Dongemondgebied (rivier)	zuid	klein					
Doniawerstal	noord	klein			wisselend		
Drechterland	west	klein	1	stabiel	wisselend		
Drechtstreek	west	klein		verdwijnend	wisselend		
Drenthe	noord	groot	1				
Drents plateau / drentse zandstreek	noord	middel					stabiel
Driebruggen	west	klein			stabiel		
Driestromenland	oost, west	?					
Duffel	oost	klein	1				
Duinstreek	west	middel		wisselend	wisselend		wisselend
Duits grensgebied	oost	middel			wisselend		
Duurswold (woldstreek)	noord	klein	1		wisselend		
Eemgebied (rivier)	west	klein					
Eemland	west	klein	1		opkomend	wisselend	
Eemsgebied (eems-dollardgebied)	noord	middel		wisselend			
Eiland van Dordrecht	west	klein	1		wisselend		
Eilanden	zuid	groot					
Ellertsveld	noord	klein					
Europoort	west	klein			wisselend	wisselend	opkomend
Ferwerderadeel	noord	klein			wisselend		
Fivelingo	noord	middel	1		wisselend		
Flevoland	oost	groot		wisselend			
Franekeradeel	noord	klein			wisselend		
Friese bouwhoek	noord	groot					stabiel
Friese merengebied	west	middel			wisselend		
Friese weidestreek	noord	groot					wisselend
Friese wouden	noord	middel			wisselend		wisselend
Friesland	noord	groot		verdwijnend			
Fries-overijsselse weidegebied	noord, oost	middel					
Gaasterland	noord	middel	1		wisselend		wisselend
Geestmer Ambacht	west	klein					
Gelderland	oost	groot		verdwijnend			
Gelderse kleigebied	oost	middel					
Gelderse poort	oost	klein			opkomend		
Gelderse Vallei	oost	middel		verdwijnend	opkomend		wisselend
Geleengebied (rivier)	zuid	klein		wisselend			
Geulgebied (rivier)	zuid	klein		verdwijnend			
Giessengebied (rivier)	west	klein					
Goeree	west	klein					stabiel
Goeree-Overflakkee	west	middel		opkomend	opkomend		wisselend
Gooi	west	klein		verdwijnend	opkomend	wisselend	wisselend
Goorecht/Gorecht	noord	klein	1		wisselend		
Gouwe gebied (rivier)	west	klein		wisselend			
Graafschap	oost	middel	1	verdwijnend	wisselend	wisselend	stabiel
Grebbe	oost	klein					
Greidhoeke	noord	groot					stabiel
Grensgebied	zuid	middel		opkomend			
Groene Hart	west	groot			opkomend	opkomend	opkomend
Groningen	noord	groot	1	verdwijnend			
Groninger bouwstreek	noord	middel					
Groninger weidegebied	noord	klein					
Groningse kleigebied	noord	groot					wisselend
Groot-IJsselmonde	west	klein					
Haarlemmermeerpolder	west	klein	1	opkomend	opkomend	opkomend	verdwijnend
Hart van Zuid-Limburg	zuid	klein					
Haskerland	noord	klein	1		wisselend		
Heerhugowaard	west	klein		stabiel	opkomend	wisselend	
Hemelumer-Oldeferd	noord	klein			wisselend		
Hennaarderadeel	noord	klein			wisselend		
Het Oghe	west	klein	1				
Het woold	oost	klein					
Heuvelland	zuid	klein			opkomend		
Hoek van Holland	west	klein			opkomend	wisselend	wisselend
Hoekse Waard	west	klein	1	wisselend	wisselend	wisselend	wisselend
Hoge Veluwe	oost	klein			wisselend		wisselend

Streeknaam	landsdeel	omvang	Keuning	regionale krant	boektitel	bedrijfsnaam	onderwijs
Hogeland/Hoogeland	noord	klein		stabiel	wisselend	wisselend	stabiel
Hollands Diep	zuid	middel			wisselend		
Hollandse Meren	west	klein					
Hollandse zeekele gebied	west	groot					
Hollands-Utrechtse tuinbouwgebieden	west	groot					
Hollands-Utrechtse weidegebied	west	groot			wisselend		
Holland-Utrechtse veengebied	west	middel					
Hondsrug	noord	klein			wisselend	wisselend	wisselend
Hontenisse	zuid	klein			wisselend		
Hoogland	west	klein			wisselend		
Hoogwouderambacht	west	klein	1				
Hulster Ambacht	zuid	klein	1				
Humsterland	noord	klein	1				
Hunsingo	noord	middel	1		wisselend		wisselend
Hunzegebied	noord	klein					
Idaarderadeel	noord	klein			wisselend		
IJmond	west	klein			wisselend	verdwijnd	wisselend
IJpolders	west	klein					verdwijnd
IJsseldelta	oost	klein			stabiel		
IJsselland	oost	klein			stabiel	opkomend	
IJsselmonde	west	klein	1	wisselend	opkomend	wisselend	wisselend
IJsselstreek (Gelderse)	oost	middel		wisselend	wisselend		
IJsselstreek (Westerse)	west	klein		wisselend			
IJsselvallei	oost	klein			wisselend		wisselend
Industrie Gebied Van Tilburg	zuid	klein	1				
Industriegebied in de omgeving van de Nieuwe Maas, de Noord en de Merwede	west, zuid	middel	1				stabiel
Industriegebied van Eindhoven en Helmond	zuid	klein					
Kampereiland	oost	klein					
Kamperland	oost	klein	1				
Kanaalstreek	noord	middel		wisselend	wisselend		
Kanton Weert	zuid	klein		verdwijnd			
Kempen (land)	zuid	middel	1	opkomend	opkomend	verdwijnd	
Kennemerland	west	middel	1	verdwijnd	wisselend	wisselend	stabiel
Koegras	west	klein					
Kollumerland	noord	klein	1		wisselend		
Kop van Goeree-Overflakkee	west	klein					
Kop van Noord-Holland	west	groot			wisselend		wisselend
Kop van Overijssel	oost	klein			wisselend		wisselend
Krimpenerwaard	west	klein	1		opkomend		
Kromme Rijnstreek	west	klein		opkomend			
Kustgebied Zeeuws-Vlaanderen	zuid	klein					
Kuststreek	west	middel					wisselend
Lage land om de stad Groningen	noord	?					
Land van Altena	zuid	klein	1	wisselend			
Land van Bergen op Zoom	zuid	klein	1		wisselend		
Land van Borkelo	oost	klein	1				
Land van Bredevoort	oost	klein	1				
Land van Buren en Culemborg	oost	klein	1				
Land van Cadzand	zuid	klein	1				
Land van Cuijk	zuid	klein	1	opkomend			
Land van de Zijpe	west	klein	1				
Land van Gastel	zuid	klein	1				
Land van Gelder	zuid	klein	1				
Land van Gennep	zuid	klein	1				
Land van Gouda	west	klein	1				
Land van Heusden	zuid	klein	1	verdwijnd	wisselend		
Land van Horn	zuid	klein	1				
Land van Kessel	zuid	middel	1				
Land van Maas en Waal	oost	klein	1	wisselend	wisselend		stabiel
Land van Montfoort	west	klein	1				
Land van Montfort	zuid	klein	1				
Land van Ommen en Hardenberg	oost	middel	1				

Streeknaam	landsdeel	omvang	Keuning	regionale krant	boektitel	bedrijfsnaam	onderwijs
Land van Strijen	zuid	klein	1				
Land van Thorn	zuid	klein	1				
Land van Valkenburg	zuid	klein			wisselend		
Land van Vollenhove	oost	klein	1		wisselend		
Land van Weert	zuid	middel	1	wisselend	wisselend		
Land van Woerden	west	klein	1				
Langedijk	west	klein			wisselend	opkomend	stabiel
Langewold	noord	klein	1				
Langstraat	zuid	klein	1	verdwijnend	wisselend	wisselend	stabiel
Lauwersmeergebied	noord	middel			wisselend		
Leeuwarderadeel	noord	klein			wisselend		
Lekstreek	west	klein		wisselend			
Lemsterland	noord	klein	1	stabiel	wisselend		
Leusden	west	klein					
Liemers / Ijmers	oost	klein	1	wisselend	wisselend	wisselend	wisselend
Limburg	zuid	groot		verdwijnend			
Limburgse zandgronden	zuid	middel					
Lingestreek	west	klein					
Lopikerwaard	west	klein	1		wisselend		
Maasgebied (rivier)	zuid, oost, west	groot		verdwijnend	wisselend		
Maaskant	zuid	klein	1		wisselend	wisselend	
Maasland	zuid	?			opkomend	verdwijnend	
Maasvallei	zuid	klein			wisselend		
Maasvlakte	west	klein			opkomend		wisselend
Marken	west	klein			wisselend		
Markerwaard	west	klein			wisselend		wisselend
Markstreek	zuid	klein					
Mastenbroek	oost	klein			wisselend	verdwijnend	
Meierij van 's-Hertogenbosch	zuid	middel	1	wisselend	wisselend		stabiel
Menaldumadeel	noord	klein			wisselend		
Merengebied	west	klein					
Mergelland	zuid	klein			opkomend		
Merwestreek	west	klein		verdwijnend			
Midage	noord	klein	1				
Midden-Betuwe	oost	middel		wisselend	wisselend	opkomend	
Midden-Brabant	zuid	middel		wisselend	opkomend	opkomend	wisselend
Midden-Drenthe	noord	middel		opkomend	wisselend		
Midden-Friesland	noord	groot					
Midden-Gelderland	oost	middel			wisselend		
Midden-Limburg	zuid	middel		verdwijnend	opkomend		wisselend
Midden-Nederland	Nederland	groot		opkomend		opkomend	opkomend
Midden-Noord-Holland	west	middel					
Midden-Overijssel	oost	middel					
Midden-Utrecht	west	klein			wisselend		
Midden-Vechtstreek	west	klein					
Midden-Zeeland	zuid	middel			wisselend		
Midden-Zuid-Holland	west	middel					
Mijnstreek	zuid	middel		verdwijnend	wisselend		wisselend
Montferland	oost	klein			wisselend	wisselend	wisselend
Neder Betuwe	oost	middel	1	stabiel	opkomend		
Neder Veluwe	oost	middel	1				
Nederkwartier	west	klein	1				
Niersgebied	zuid	klein		verdwijnend			
Nieuw Ginneken	zuid	klein			wisselend		
Nieuwe land	oost	groot		wisselend			
Nieuwe waterweg	west	klein			wisselend		verdwijnend
Nieuwer Amstel	west	klein					
Nieuwlanden	noord	klein					
Noord-Beveland	zuid	klein	1	wisselend	wisselend		
Noord-Brabant	zuid	groot		verdwijnend			
Noorddijk	noord	klein			wisselend		
Noord-Drenthe	noord	middel			wisselend		
Noordelijk industriegebied	noord	klein					
Noordelijk Noord-Brabant	zuid	groot			wisselend		
Noordelijk Noord-Limburg	zuid	klein					

Streeknaam	landsdeel	omvang	Keuning	regionale krant	boektitel	bedrijfsnaam	onderwijs				
Noordelijke Noordoostpolder	oost	klein	1	wisselend	wisselend	opkomend	wisselend				
Noorden	noord	groot		verdwijnend							
Noordenveld	noord	klein		verdwijnend							
Noorderkwartier	west	groot									
Noord-Friesland	noord	groot									
Noord-Groningen	noord	groot		verdwijnend							
Noord-Holland	west	groot		verdwijnend							
Noord-Holland-centrum	west	middel									
Noord-Holland-Noord	west	groot									
Noord-Holland-Zuid	west	middel									
Noord-Kempenland	zuid	klein	1		wisselend	wisselend	stabiel				
Noord-Kennemerland	west	klein									
Noord-Limburg	zuid	middel		wisselend							
Noord-Nederland	noord	groot									
Noord-Oost-Brabant	zuid	middel		opkomend							
Noord-Oost-Drenthe	noord	middel		opkomend							
Noord-Oost-Friesland	noord	middel									
Noord-oost-Groningen	noord	middel		stabiel							
Noord-Oost-Overijssel	oost	klein		wisselend							
Noord-Oost-Overijssel	oost	klein		wisselend				wisselend	verdwijnend	verdwijnend	
Noordoostpolder	oost	middel	wisselend	verdwijnend							
Noord-Oost-Utrecht	west	klein									
Noord-Oost-Veluwe	oost	klein		wisselend							
Noord-Overijssel	oost	middel	wisselend	stabiel							
Noord-Twente	oost	klein									
Noord-Veluwe	oost	middel	opkomend	wisselend							
Noord-West-Brabant	zuid	middel									
Noord-West-Friesland	noord	middel	verdwijnend								
Noord-West-Gelderland	oost	groot									
Noord-West-Groningen	noord	middel	stabiel	wisselend	opkomend	wisselend					
Noord-West-Nederland	Nederland	groot									
Noord-West-Overijssel	oost	klein	wisselend	opkomend							
Noord-West-Veluwe	oost	klein	stabiel	wisselend							
Noordzeekanaalgebied	west	klein		wisselend							
Oldambt	noord	middel	1	opkomend			wisselend	stabiel			
Oldekerk	noord	klein									
Omgeving Nieuwe Maas en Nieuwe Waterweg	west	middel									
Ommelanden	noord	groot		verdwijnend					wisselend	verdwijnend	
Ooijpolder	oost	klein							stabiel		
Oost-Achterhoek	oost	middel			wisselend						
Oost-Brabant	zuid	groot		verdwijnend	wisselend						
Oost-Dongeradeel	noord	klein			wisselend						
Oost-Drenthse dalgronden	noord	middel									
Oostelijk Noord-Holland	west	middel									
Oostelijk Westfriesland	west	middel									
Oostelijke Mijnstreek	zuid	klein		wisselend							
Oostelijke Randstad	west	middel	1		wisselend						
Oostergo	noord	groot									
Oostermoer	noord	middel		1			stabiel				
Oost-Flevoland	oost	middel									
Oost-Friesland	noord	groot					wisselend				
Oost-Gelderland	oost	groot					wisselend				
Oost-Groningen	noord	middel		wisselend			wisselend				
Oost-IJsselmonde	west	klein									
Oost-Nederland	oost	groot					wisselend				
Oost-Overijssel	oost	groot									
Ooststellingwerf	noord	klein	stabiel	wisselend	wisselend	wisselend					
Oost-Twente	oost	middel		wisselend							
Oost-Utrecht	west	middel	wisselend								
Oost-Veluwe	oost	klein									
Oost-WestFriesland	west	klein									
Oost-Zeeuws-Vlaanderen	zuid	middel		wisselend							
Oost-Zuid-Beveland	zuid	klein	1								
Opsterland	noord	klein		verdwijnend			wisselend				
Oud-Beierland	west	klein									

Streeknaam	landsdeel	omvang	Keuning	regionale krant	boektitel	bedrijfsnaam	onderwijs
Oude IJsselstreek	oost	klein					
Ouderamstel	west	klein			stabiel		
Over Betuwe	oost	klein	1		wisselend		
Over Veluwe	oost	middel	1				
Overflakkee	west	klein					
Overijssel	oost	groot		verdwijnd			
Overkwartier	west	klein	1		wisselend		
Overmaas	west	klein			wisselend		
Peel (land)	zuid	middel	1	wisselend	wisselend	verdwijnd	wisselend
Pekela's	noord	klein		verdwijnd		verdwijnd	
Plassengebied	west	middel			wisselend		
Purmer (land)	west	klein			wisselend	wisselend	wisselend
Putten	west	klein		wisselend			
Randstad Holland	west	groot			opkomend	wisselend	opkomend
Rauwerderhem	noord	klein			wisselend		
Reeststreek (rivier)	oost	klein		verdwijnd			
Reiderland	noord	klein	1				
Reitdiepgebied	noord	klein					
Rijk van Nijmegen	oost	klein	1		wisselend		wisselend
Rijn en Gouwegebied	west	klein					
Rijnland	west	middel	1		wisselend	verdwijnd	verdwijnd
Rijnmond	west	middel			opkomend	opkomend	wisselend
Rijnstreek	oost, west	middel		wisselend	wisselend	opkomend	
Rivierengebied/land	oost	groot			opkomend	opkomend	wisselend
Rode Mijnstreek	zuid	klein	1				
Roergebied (rivier)	zuid	klein		verdwijnd			
Ronde Venen	west	klein	1		wisselend	opkomend	
Rotterdam	west	klein	1				wisselend
Rozenburg	west	klein	1	wisselend	wisselend	wisselend	wisselend
Salland	oost	groot	1	wisselend	wisselend	wisselend	wisselend
Schagen en Niedorpen	west	klein	1		opkomend		
Scheldegebied	zuid	groot		verdwijnd			
Schermer (land)	west	klein			opkomend	verdwijnd	stabiel
Schieland	west	klein	1		wisselend	wisselend	
Schiermonnikoog	noord	klein	1		opkomend		
Schokland	oost	klein			wisselend		
Schoterland	noord	klein	1		wisselend		
Schouwen	zuid	klein					
Schouwen Duiveland	zuid	middel	1	opkomend	wisselend		
Skasterland	noord	klein					
Smallingerland	noord	klein	1		wisselend		
Smilde	noord	klein			wisselend	wisselend	
St. Phillipsland	zuid	klein	1	wisselend			
Stad en Ommeland	noord	groot			wisselend		
Stellingwerf	noord	middel	1	verdwijnd	stabiel	verdwijnd	
Stroomdallandschap Drentsche Aa	noord	klein			wisselend		
Sudwesthoeke	noord	middel			wisselend		
t Gein	west	klein	1				
Terschelling	noord	middel	1		opkomend	verdwijnd	wisselend
Texel	west	middel	1	wisselend	opkomend	verdwijnd	stabiel
Tholen	zuid	klein	1	wisselend	opkomend	verdwijnd	wisselend
Tielerwaard	oost	klein	1		wisselend		
Tien Gemeenten (de)	west	klein					
Tull en 't Waal	west	klein					
Twente	oost	groot	1	verdwijnd	opkomend	wisselend	verdwijnd
Tytskersteradiel	noord	klein			opkomend		
Urk	oost	klein			opkomend	wisselend	wisselend
Urkerland	oost	middel	1				
Utingeradeel	noord	klein			wisselend		
Utrecht	west	groot		verdwijnd			
Utrechtse Heuvelrug	west	klein			opkomend		wisselend
Utrechtse Kleigebied	west	klein					
Utrechtse Vallei	west	klein		wisselend			
Vaartstreek (rivier)	oost	klein		verdwijnd			
Vechtstreek	oost, west	middel		wisselend	opkomend	wisselend	

Streeknaam	landsdeel	omvang	Keuning	regionale krant	boektitel	bedrijfsnaam	onderwijs
Veenkolonien	noord	middel	1		wisselend		wisselend
Veenstreek	oost	middel			wisselend		
Veeteeltgebied van Friesland en Groningen	noord						
Veluwe	oost	groot	1	verdwijnd	opkomend	verdwijnd	wisselend
Veluwezoom	oost	middel	1		wisselend		wisselend
Vier Ambachten	zuid	middel	1		wisselend		
Vierstromenland	oost	middel			stabil		
Vijfherenlanden	west	klein	1	verdwijnd	wisselend		
Vlieland	noord	klein	1		wisselend	wisselend opkomend	wisselend
Vlietland	west	klein					
Vlietstreek	west	klein					
Voerstreek	zuid	klein			wisselend		
Vogelwaard	zuid	klein					
Voorne	west	klein		wisselend	wisselend		stabil
Voorne Putten	west	klein	1	verdwijnd	wisselend		
Vredewold	noord	klein	1		wisselend		
Vrije van Sluis	zuid	klein	1				
Waalgebied	oost, west, zuid	middel					
Waddengebied (Friese)	noord	groot			opkomend		
Waddenzeegebied	noord, west	groot			wisselend		wisselend
Walcheren	zuid	middel	1	opkomend	opkomend	wisselend opkomend	wisselend
Waterland	west	klein	1	opkomend	opkomend		
West-Alblasserwaard	west	klein		wisselend			
West-Betuwe	oost	middel			wisselend		
West-Brabant	zuid	groot		verdwijnd	opkomend	wisselend	stabil
West-Dongeradeel	noord	klein			wisselend		
West-Drenthe	noord	middel					
Westelijk deel Land van Maas en Waal	oost	klein					
Westelijk deel Ooststellingwerf	noord	klein					
Westelijke Mijnstreek	zuid	klein			wisselend		
Westergo	noord	groot	1		wisselend		
Westerkwartier	noord	klein	1	wisselend	opkomend	opkomend	wisselend
Westerwolde	noord	klein	1		opkomend	verdwijnd	wisselend
WestFriesland	west	groot	1	wisselend	opkomend	opkomend	wisselend
West-Friesland	noord	groot			stabil		
West-Groningen	noord	middel		verdwijnd			
West-IJsselmonde	west	klein		wisselend			
Westland	west	klein	1	verdwijnd	opkomend	verdwijnd	wisselend
West-Limburg	zuid	klein					
West-Nederland	west	groot			opkomend	opkomend	opkomend
West-Overijssel	oost	middel			opkomend		
West-Salland	oost	middel					
West-Schouwen	zuid	klein					
Weststellingwerf	noord	klein			wisselend		
West-Twente	oost	middel					
West-Utrecht	west	middel					
Westvoorne	west	klein			stabil		
West-Waterland	west	klein					
West-Zeeuws-Vlaanderen	zuid	klein			stabil		
Wieringen	west	klein	1	verdwijnd	opkomend	opkomend	stabil
Wieringerland	west	middel	1				
Wieringermeer	west	klein	1	wisselend	wisselend	verdwijnd	verdwijnd
Wieringerwaard	west	klein					
Wijde Wormer	west	klein					
Wisch	oost	klein	1	stabil			
Woldberg	oost	klein					
Woldstreek	noord	klein					
Wonseradeel	noord	klein			wisselend		
Wormer	west	klein					wisselend
Wymbritseradeel	noord	klein			wisselend		
Zaanland	west	klein	1				

Streeknaam	landsdeel	omvang	Keuning	regionale krant	boektitel	bedrijfsnaam	onderwijs
Zaanstreek	west	klein		wisselend	wisselend	wisselend	verdwijnd
Zeekant	west	klein					
Zeekleigebied van Zuidwest-Nederland	Nederland	groot			wisselend		
Zeekleistreek West-Brabant	zuid	middel					
Zeeland	zuid	groot		verdwijnd			
Zeeuwse eilanden	zuid	groot		wisselend	wisselend		wisselend
Zeeuws-Vlaanderen	zuid	middel		opkomend	opkomend	verdwijnd	wisselend
Zeevang	west	klein			wisselend	wisselend	
Zevenwouden	noord	middel	1				
Zijpe	west	klein					
Zoom	zuid	middel					
Zuid-beveland	zuid	middel	1	opkomend	opkomend		wisselend
Zuid-Drenthe	noord	groot		wisselend			stabiel
Zuidelijk Haarlemmermeer	west	klein					
Zuiden	west	middel		verdwijnd			
Zuidenveld	noord	middel	1				
Zuiderzeepolders, IJsselmeerpolders	oost, west	groot			wisselend		wisselend
Zuid-Flevoland	oost	middel			opkomend		wisselend
Zuid-Friesland	noord	groot		verdwijnd	wisselend		
Zuid-Gelderland	oost	groot					
Zuid-Groningen	noord	klein					
Zuid-Holland	west	groot		verdwijnd			
Zuid-Holland-Noord	west	middel					
Zuid-Holland-Oost	west	middel					
Zuid-Hollandse eilanden	west	middel		verdwijnd	wisselend		verdwijnd
Zuid-Holland-West	west	middel					
Zuid-Holland-Zuid	west	middel			wisselend		
Zuid-Kennemerland	west	klein	1		opkomend		
Zuid-Limburg	zuid	middel	1	wisselend	opkomend	verdwijnd	wisselend
Zuid-Nederland	zuid	groot			wisselend	verdwijnd	wisselend
Zuid-Oost Groningse dalgronden	noord						wisselend
Zuid-Oost-Beemster	west	klein					
Zuid-Oost-brabant	zuid	middel					
Zuid-Oost-Drenthe	noord	middel		wisselend	wisselend		wisselend
Zuid-Oost-Friesland	noord	middel		opkomend	wisselend		
Zuid-Oost-Gelderland	oost	middel					
Zuid-Oost-Groningen	noord	middel		stabiel			wisselend
Zuid-Oost-Utrecht	west	klein			wisselend		
Zuidplaspolder	west	klein					
Zuid-Utrecht	west	middel					
Zuid-Veluwe	oost	middel			wisselend		
Zuid-Veluwezoo	oost	klein					
Zuid-Walcheren	zuid	middel					
Zuid-West-Brabant	zuid	middel					
Zuid-West-Drenthe	noord	middel		opkomend	wisselend		
Zuid-West-Friesland	noord	middel		verdwijnd	wisselend		
Zuid-West-Groningen	noord	klein					
Zuid-West-Nederland	zuid	groot		stabiel	wisselend		wisselend
Zuid-West-Utrecht	west	klein					
Zuid-West-Veluwe	oost	middel					
Zuidwolde	noord	klein			opkomend	verdwijnd	
Zwartewatergebied	oost	klein					
Zwollerspel	oost	middel			wisselend		
Zwollerland	oost	middel	1				

Populariteitsindex (absolute aantallen)

	regionale krant	boektitel	bedrijfsnaam	onderwijs
Wisselend	59	174	40	78
Stabiel	16	11	0	23
Opkomend	16	62	23	6
Verdwijnend	52	1	26	12
incidenteel/nietaanwezig	337	232	391	361
Totaal	480	480	480	480

Aantal streken per landsdeel in Keuning en Bosatlas (absolute aantallen)

Landsdeel	Keuning	Bosatlas
Noord	36	53
Oost	25	30
Zuid	35	20
West	41	42
Totaal	137	145

Bijlage 3.2

Aantal regionale kranten en totaal aantal kranten per bekeken editie van het Handboek van de Pers.

editie Handboek van de Pers	aantal regionale kranten met streek-naam	totaal aantal kranten
1950	215	390
1964	329	576
1974	356	660
1980	424	851
1990	392	943
1999	351	952

Bijlage 3.3

Gebruikte aardrijkskunde leerboeken

Methoden	Schrijvers	editie	Aantal streek- namen	Omvang
Land en Volkenkunde voor de middelbare school, deel III, Nederland, Indonesie, Suriname, Nederlandse Antillen	J. Brummelkamp, J.J. Fahrenheit & R. Schrader	1951	91	105
Aardrijkskundig leer- en werkboek voor de middelbare scholen, deel III, de Nederlands-Indonesische Unie	G.W. Bolkestein, L. Cohen & H. Eggink	1951	47	57
Kerngeografie	A.H.F. Bredemeijer, B.G.L.M. Tosseram & J.P. Kruijt	1953	112	123
Aardrijkskundig leer- en werkboek voor de middelbare scholen, deel III, de Nederlands-Indonesische unie	G.W. Bolkestein, L. Cohen & H. Eggink	1953	48	62
Leerboek der Aardrijkskunde	W.E. Noordman & W.H. Vermooten	1955	106	88
Nederland en de Overzeese Rijksdelen	G.W. Bolkestein, L. Cohen & H. Eggink	1964	43	88
Land en Volkenkunde voor de middelbare school, deel III, Nederland, Suriname, Nederlandse Antillen	J. Brummelkamp, J.J. Fahrenheit & R. Schrader	1965	99	142
Nederland en de Overzeese Rijksdelen	G.W. Bolkestein, L. Cohen & H. Eggink	1967	40	96
Aarde en de mens, algemene geografie en Nederland, deel 1a	Th. Hadderingh & F. Lamain	1968	269	333
Aardrijkskunde voor vwo en havo	M.A. Alessie & H. van Mierlo	1968	138	266
Kerngeografie	A.H.F. Bredemeijer, B.G.L.M. Tosseram, J.P. Kruijt & J. van der Elst	1969	96	141
De aarde onze woonplaats	Th. Hadderingh, G.B.W. Huijzinga & L. Pieper	1970	219	204
Functionele aardrijkskunde	E. Wolthuis, A.G. Bos, J.B.R. Dekker & A. Stellingwerf	1971	47	146
Bouwen aan het wereldbeeld	G.M.M. De Leeuw & F.L. Jansen	1972	69	266
Geovisie	F.G.M. Spronck & R.J. Schuurink	1973	179	163
Nieuwe Geografie voor het voortgezet onderwijs	J.A. van de Ven & A.W.H. Barten	1973	193	235
De Geo Geordend	J. Bos & J. Hofker	1974	63	147
Kerngeografie	J. van der Elst, G.M. Cannoo & A.F. Dekker	1974	42	106
Geografisch milieu	A.C.A. van Doorn, B.H.A. Jansen & P.Th.J. van Baal	1975	59	150
De Geo Geordend, thema's uit Nederland	J. Bos & J. Hofker	1983	63	167
De Geo Geordend, Het Nederlandse Landschap	J. Bos & J. Hofker	1986	37	47
Wereldwijs, handboek 3 HV	A. van Doorn, B. Jansen & M. Janssen	1992	91	134
De Geo Geordend, lesboek 3	J. Bos, H. Dragt & J. Hofker	1995	34	88
De Geo lesboek 3 havo vwo	J. Bos, H. Dragt & J. Hofker	1999	37	72

Bijlage 3.5

Totaal aantal bedrijven per provincie per oprichtingsjaar, Handelsregister Kamer van Koophandel 00/09, selectiedatum 2 augustus 2000

Oprichtingsjaar	Totaal aantal bedrijven	Oprichtingsjaar	Totaal aantal bedrijven
1950	1410	1975	8397
1951	1426	1976	9232
1952	1413	1977	10921
1953	1678	1978	11358
1954	1825	1979	12645
1955	1931	1980	12164
1956	1988	1981	13490
1957	2001	1982	15193
1958	2280	1983	17468
1959	2455	1984	20697
1960	2837	1985	22113
1961	3112	1986	21991
1962	3191	1987	24560
1963	3247	1988	26569
1964	3915	1989	32748
1965	3881	1990	33867
1966	3956	1991	37178
1967	4005	1992	41190
1968	4595	1993	51504
1969	5256	1994	50747
1970	5478	1995	57553
1971	5582	1996	59586
1972	6572	1997	67778
1973	7631	1998	73809
1974	7999	1999	86723

Bijlage 3.6**Totaal aantal verenigingen en stichtingen per oprichtingsjaar, Handelsregister Kamer van Koophandel 00/09, selectiedatum 2 augustus 2000**

Jaar	Stichting	verenigingen met volledige rechtsbevoegdheid	verenigingen met beperkte rechtsbevoegdheid
1950	12	12	0
1951	11	4	2
1952	9	5	0
1953	12	6	0
1954	14	8	0
1955	17	5	0
1956	5	2	0
1957	16	4	0
1958	5	8	0
1959	13	2	0
1960	14	8	0
1961	12	8	0
1962	23	3	0
1963	11	3	0
1964	19	12	0
1965	19	15	0
1966	20	10	0
1967	25	16	0
1968	41	18	1
1969	35	17	0
1970	36	17	0
1971	37	21	0
1972	29	19	0
1973	43	31	1
1974	37	27	0
1975	29	23	0
1976	36	22	0
1977	33	29	0
1978	28	15	0
1979	45	27	0
1980	40	33	0
1981	45	38	0
1982	61	23	0
1983	74	30	0
1984	79	24	0
1985	83	18	0
1986	95	14	0
1987	95	23	1
1988	89	16	0
1989	121	14	1
1990	128	8	1
1991	134	10	1
1992	145	23	1
1993	184	14	0
1994	167	18	2
1995	203	9	0
1996	187	9	2
1997	189	14	1
1998	267	20	4
1999	401	23	10

Bijlage 3.7**Gevoeligheid van de correlatiecoëfficiënt (R^2) en de richtingscoëfficiënt (B) in lineaire regressie van populariteit van individuele streken**

Regionale kranten

R2		B					
		0,01	0,02	0,03	0,04	0,05	0,06
0,1	wisselend	40	40	40	40	40	40
	stabiel	0	7	28	45	56	68
	opkomend	40	33	18	14	9	6
	verdwijnend	63	63	57	44	38	29
	totaal	143	143	143	143	143	143
	incidenteel	140	140	140	140	140	140
0,2	wisselend	59	59	59	59	59	59
	stabiel	0	0	16	30	40	51
	opkomend	29	29	16	14	9	6
	verdwijnend	55	55	52	40	35	27
	totaal	143	143	143	143	143	143
	incidenteel	140	140	140	140	140	140
0,3	wisselend	69	69	69	69	69	69
	stabiel	0	0	12	24	32	43
	opkomend	25	25	14	13	9	6
	verdwijnend	49	49	48	37	33	25
	totaal	143	143	143	143	143	143
	incidenteel	140	140	140	140	140	140
0,4	wisselend	85	85	85	85	85	85
	stabiel	0	0	5	15	20	29
	opkomend	15	15	10	10	8	5
	verdwijnend	43	43	43	33	30	24
	totaal	143	143	143	143	143	143
	incidenteel	140	140	140	140	140	140
0,5	wisselend	98	98	98	98	98	98
	stabiel	0	0	1	10	14	19
	opkomend	9	9	8	8	6	5
	verdwijnend	36	36	36	27	25	21
	totaal	143	143	143	143	143	143
	incidenteel	140	140	140	140	140	140

Boektitels

R2		B					
		0,01	0,02	0,03	0,04	0,05	0,06
0,1	wisselend	132	132	132	132	132	132
	stabiel	3	18	31	42	50	59
	opkomend	111	97	84	73	65	56
	verdwijnend	2	1	1	1	1	1
	totaal	248	248	248	248	248	248
	incidenteel	238	238	238	238	238	238
0,2	wisselend	174	174	174	174	174	174
	stabiel	1	5	11	14	18	25
	opkomend	72	68	62	59	55	48
	verdwijnend	1	1	1	1	1	1
	totaal	248	248	248	248	248	248
	incidenteel	238	238	238	238	238	238
0,3	wisselend	211	211	211	211	211	211
	stabiel	0	1	4	4	5	6
	opkomend	36	35	32	32	31	30
	verdwijnend	1	1	1	1	1	1
	totaal	248	248	248	248	248	248
	incidenteel	238	238	238	238	238	238
0,4	wisselend	230	230	230	230	230	230
	stabiel	0	0	0	0	0	1
	opkomend	18	18	18	18	18	17
	verdwijnend	0	0	0	0	0	0
	totaal	248	248	248	248	248	248
	incidenteel	238	238	238	238	238	238
0,5	wisselend	240	240	240	240	240	240
	stabiel	0	0	0	0	0	0
	opkomend	8	8	8	8	8	8
	verdwijnend	0	0	0	0	0	0
	totaal	248	248	248	248	248	248
	incidenteel	238	238	238	238	238	238

Aardrijkskunde leerboeken

R2	B						
		0,01	0,02	0,03	0,04	0,05	0,06
0,1	wisselend	57	57	57	57	57	57
	stabiel	10	31	42	51	55	57
	opkomend	11	9	8	7	3	3
	verdwijnd	41	22	12	4	4	2
	totaal	119	119	119	119	119	119
	incidenteel	368	368	368	368	368	368
0,2	wisselend	78	78	78	78	78	78
	stabiel	0	12	23	32	34	36
	opkomend	7	7	6	5	3	3
	verdwijnd	34	22	12	4	4	2
	totaal	119	119	119	119	119	119
	incidenteel	368	368	368	368	368	368
0,3	wisselend	93	93	93	93	93	93
	stabiel	0	5	13	17	19	21
	opkomend	5	5	5	5	3	3
	verdwijnd	21	16	8	4	4	2
	totaal	119	119	119	119	119	119
	incidenteel	368	368	368	368	368	368
0,4	wisselend	103	103	103	103	103	103
	stabiel	0	0	5	9	10	12
	opkomend	3	3	3	3	2	2
	verdwijnd	13	13	8	4	4	2
	totaal	119	119	119	119	119	119
	incidenteel	368	368	368	368	368	368
0,5	wisselend	114	114	114	114	114	114
	stabiel	0	0	1	2	3	4
	opkomend	1	1	1	1	0	0
	verdwijnd	4	4	3	2	2	1
	totaal	119	119	119	119	119	119
	incidenteel	368	368	368	368	368	368

Bedrijfsnamen

R2		B					
		0.01	0.02	0.03	0.04	0.05	0.06
0.01	wisselend	23	23	23	23	23	23
	stabiel	0	0	0	0	0	0
	opkomend	31	31	31	31	31	31
	verdwijnend	35	35	35	35	35	35
	totaal	89	89	89	89	89	89
	incidenteel	397	397	397	397	397	397
0.02	wisselend	40	40	40	40	40	40
	stabiel	0	0	0	0	0	0
	opkomend	23	23	23	23	23	23
	verdwijnend	26	26	26	26	26	26
	totaal	89	89	89	89	89	89
	incidenteel	397	397	397	397	397	397
0.03	wisselend	52	52	52	52	52	52
	stabiel	0	0	0	0	0	0
	opkomend	18	18	18	18	18	18
	verdwijnend	19	19	19	19	19	19
	totaal	89	89	89	89	89	89
	incidenteel	397	397	397	397	397	397
0.04	wisselend	57	57	57	57	57	57
	stabiel	0	0	0	0	0	0
	opkomend	18	18	18	18	18	18
	verdwijnend	14	14	14	14	14	14
	totaal	89	89	89	89	89	89
	incidenteel	397	397	397	397	397	397
0.05	wisselend	59	59	59	59	59	59
	stabiel	0	0	0	0	0	0
	opkomend	16	16	16	16	16	16
	verdwijnend	14	14	14	14	14	14
	totaal	89	89	89	89	89	89
	incidenteel	397	397	397	397	397	397

Bijlage 4.1

Geïnterviewde regionale organisaties

Waterland

Naam	Doel
Stichting Behoud Waterland	Bestemmingsplannen en Nota's Ruimtelijke ordening kritisch bekijken en indien nodig protest daartegen voeren.
Gebiedsprogramma Noord-Holland midden	De uitvoering van bestaand beleid gericht op het behoud en versterking van die delen van Noord-Holland Midden die in de streekplannen en bestemmingsplannen zijn aangewezen als groene gebieden.
Hotel de Boerenkamer	Verbreiding van de landbouw: inkomensverschaffing, het streekeigene van Waterland uitdragen en vermarkten.
Intergemeentelijk Samenwerkingsverband Waterland	Overleg en samenwerking tussen de gemeenten in Waterland met als doel een bundeling van krachten tegen Groot-Amsterdam en de gezamenlijke uitvoering van coördinerende, adviserende en uitvoerende taken waar de individuele gemeenten te klein voor zijn.
Stichting Keurmerk Waterland	De ontwikkeling en vermarketing van streekeigen kwaliteitsproducten uit het veenweidegebied in Noord-Holland.
Beheersbureau Landschap Waterland	Het bevorderen van de mogelijkheden van de openluchtrecreatie en het in stand houden van het karakteristieke landschap van Waterland.
Vereniging Agrarisch Natuurbeheer Waterland (Natuurvereniging)	Het coördineren, ontwikkelen en uitvoeren van agrarisch natuurbeheer en de ontwikkeling van nieuwe producten en activiteiten met het doel een bijdrage leveren aan de instandhouding en ontwikkeling van natuur, landschap en milieu in de regio Waterland.
Staatsbosbeheer, regiokantoor Noord-Holland	Bescherming en behoud van het landschap, specifiek gericht op de bescherming van weidevogels.
Waterlant's Weelde	Het vermarkten van duurzaam geproduceerde producten.
Waterschap de Waterlanden*	Waterkering, waterbeheersing en wegbeheersing in Waterland.
Westelijke Land- en Tuinbouworganisatie (WLTO), afdeling Waterland en Purmerend	Belangenbehartiging van leden, in dit gebied met name melkveehouders.
Kamer van Koophandel Noord-West Holland	Belangenbevordering van de regionale economie.
Noord-Hollands Landschap	De belangenbehartiging van natuur en landschap in het algemeen in Noord-Holland, draagvlakvorming voor natuur en landschap, terreinbeheer.

* Sinds 1 januari 2003 is het Waterschap de Waterlanden opgenomen in het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, samen met het Waterschap Het Lange Rond en het Hoogheemraadschap Uitwaterende Sluizen.

Noordoostpolder

Naam	Doel
Landschapsbeheer Flevoland	Behoud, beheer en ontwikkeling van natuur en landschap in Flevoland.
Flevolands Bureau voor Toerisme (FBT)	Het positioneren van Flevoland als vakantiebestemming en een dagje uit, het vergroten van de economische impact.
Provincie Flevoland, Leader Plus	Het ontwikkelen en het vernieuwen van het landelijk gebied in sociale en economische zin.
Stichting Flevo-landschap	Het beheren, verwerven en ontwikkelen van bossen, natuurgebieden en landschapselementen die wat betreft natuur of cultuurhistorie karakteristiek zijn voor Flevoland.
Noordelijke Land- en Tuinbouw Organisatie (NLTO), Kring Noordoostpolder	Belangen behartigen van de leden, hoofdzakelijk agrariers.
Vereniging Vrienden van Schokland	Het wekken en bevorderen van belangstelling voor het verleden van Flevoland en het verlenen van steun aan musea in de provincie, aan Museum Schokland in het bijzonder.
Vereniging Agrarisch Natuurbeheer 'Kop van de NOP'	Weidevogelbescherming en natuureducatie
Gemeente Noordoostpolder	Ontwikkeling en uitvoering van beleid in de Noordoostpolder
Stichting Emmeloord Promotie (STEP)	Het clusteren van activiteiten die bestaan in de Noordoostpolder, het organiseren en initiëren van nieuwe activiteiten, de promotie van de Noordoostpolder buiten de Noordoostpolder.
Waterschap Zuiderzeeland	Het instandhouden van de waterkering, waterkwantiteit en waterkwaliteit.
Federatie Bedrijfsleven Noordoostpolder	Vereniging van de Bedrijvenkring Noordelijk Flevoland, Ondernemersvereniging Emmeloord, Coöperatieve Vereniging Lange Nering waardoor met één stem naar de politiek toe, naar de subsidiewereld, gepraat kan worden.
Kamer van Koophandel Flevoland	Onderhouden en beheren van een bedrijvenregister, voorlichting geven aan bedrijven betreffende bedrijfsvoering, regiostimulering betreffende de omgeving waar de bedrijven actief zijn.

Twente

Naam	Doel
Gewestelijke Land- en Tuinbouworganisatie (GLTO)	Het behartigen van de belangen van boeren en tuinders in Gelderland, Overijssel en Utrecht en individueel agrarisch advies geven.
Informatiecentrum Noordoost-Twente	Ontwikkeling en uitvoering van gebiedsgericht beleid in Noordoost Twente, onderdeel van Provincie Overijssel.
Kamer van Koophandel Veluwe en Twente	Onderhouden en beheren van een bedrijvenregister, voorlichting geven aan bedrijven betreffende bedrijfsvoering, regiostimulering betreffende de omgeving waar de bedrijven actief zijn.
Nederlandse Klootschieters Bond (NKB)	Vertegenwoordiging van de leden, instandhouding en verspreiding van het klootschieten.
Stichting Landschap Overijssel	Behoud en versterking van natuur en landschapswaarde in de Provincie Overijssel.
Vereniging Natuurmonumenten	Behoud van de landgoederen, waardevolle natuurgebieden, flora en fauna.
Provincie Overijssel Regio Twente	Ontwikkeling en uitvoering van beleid. Samenwerkingsverband van de 15 Twentse gemeenten. Het vervullen van werkzaamheden voor en met deze gemeenten op het gebied van: verkeer en vervoer, volkshuisvesting en ruimtelijke ordening, economische zaken, veiligheid, volksgezondheid, recreatie en toerisme.
Staatsbosbeheer Flevoland - Overijssel	Bescherming en behoud van het landschap, beheer van natuurterreinen in eigendom van SBB
Twentse Cultuurhistorische Vereniging (TCV)	Vereniging van geïnteresseerden in de geschiedenis en cultuur van Twente, in de ruimste zin van het woord.
Van Deinse Instituut, Twentse Academie voor Streekcultuur	Bevordering van de studie naar de cultuur van Twente, met name de studie, documentatie en behoud van vooral archeologie, geschiedenis, volkskunde, taal, kunst en aspecten van natuur, milieu en landschap. Verzorgt uitgaven op het gebied van geschiedenis, taal en letterkunde.
VVV Enschede / Twents Bureau voor Toerisme	Toeristische en recreatieve voorzieningen in Twente aanbieden als product, het dienstbaar opstellen ten aanzien van toeristen en recreanten die de plaatselijke VVV's bezoeken.
Waterschap Regge en Dinkel Stichting Proeftuin Twente	Zorg dragen voor waterkwaliteit en waterkwantiteit. De culturele aspecten van de ruimtelijke inrichting van Twente aan de orde stellen en in beeld brengen. Meer in het bijzonder gaat het om de vraag wat de specifieke kenmerken en eigenschappen van Twente zijn en hoe die een rol kunnen spelen bij het ontwerpen en plannen voor de toekomstige inrichting ervan.

Bijlage 4.2

Basisvragen interviews

Algemene informatie

1. Wat zijn de doelstellingen van de organisatie?
 - Wat zijn de concrete werkzaamheden?
 - Wat proberen ze ermee te bereiken?
2. Wanneer is organisatie opgericht?
3. Wat is de aanleiding geweest tot oprichting?
4. Door wie is het opgericht? Wie is opdrachtgever?
5. Wie draagt de ideeën aan voor nieuwe projecten?
6. Wat is de functie van de gesprekspartner binnen de organisatie?
7. Hoeveel medewerkers en vrijwilligers?

Vragen over identiteitstoekenning

8. Ziet organisatie [het casegebied] als een streek?
9. Hoe wordt [het casegebied] begrensd? Wat is werkgebied organisatie?
10. In welke mate richt organisatie zich op [het casegebied]? Wat is binding met [het casegebied]?
 - Wat zijn de concrete werkzaamheden in [het casegebied]?
 - Waarom is [het casegebied] bijzonder voor de organisatie?
11. Heeft [het casegebied], sprekend namens de organisatie, een eigen karakter en een eigen identiteit?
12. Is [het casegebied] duidelijk anders ten opzichte van andere gebieden?
13. Wat zijn de specifieke kenmerken [het casegebied] die deze identiteiten vormen?
 - Omgevingskenmerken
 - Economisch-functionele kenmerken
 - Sociale- en persoonskenmerken
 - Culturele kenmerken
 - Specifieke tradities en gebruiken
 - Taal en uitdrukkingen
 - Historie en het erfgoed?
 - Specifieke bedrijven, organisaties?
 - Andere belangrijke kenmerken die [het casegebied] hebben gevormd?
14. Op welke manieren worden deze kenmerken van [het casegebied] ingezet om doelstellingen te bereiken?
15. Wordt teruggekomen op deze kenmerken in:
 - Het logo (op welke manier?)
 - Promotiemateriaal (op welke manier?)
 - Persberichten (op welke manier?)

- Projectbeschrijvingen en subsidieaanvragen (op welke manier?)
 - Anders?
16. Wat zijn de redenen voor de keuze van het gebruik van deze kenmerken?
 17. Zijn er ook alternatieve symbolen/kenmerken overwogen? Welke? Waarom?
 18. Is het belangrijk voor de organisatie om deze identiteiten in stand te houden?
 19. Welke rol speelt de organisatie hierin? Welke betekenis heeft de organisatie voor het behoud van de identiteiten van [het casegebied]?
 20. Stellingen (eens of oneens, voorbeelden waarom). Zorgt de organisatie voor:
 - Behoud van het cultuurhistorisch erfgoed van [het casegebied]
 - Behoud van landschappelijke kenmerken van [het casegebied]
 - Behoud van agrarische activiteiten specifiek voor [het casegebied]
 - Behoud van industriële activiteiten van [het casegebied]
 - Behoud van voorzieningen, zoals winkels
 - Toename in recreatieve activiteiten van [het casegebied]
 - Toename in werkgelegenheid van [het casegebied]
 - Instandhouding van tradities en oude gebruiken van [het casegebied]
 - Behoud van het eigen karakter van [het casegebied]
 21. Welke bijdrage zal de organisatie in de toekomst leveren aan het behoud van de streekidentiteiten van [het casegebied]?
 22. Zijn er bedreigingen die de identiteit van [het casegebied] kunnen aantasten of juist hebben gevormd?
 23. Hebben er in de afgelopen 50 jaar duidelijke veranderingen in het gebied plaatsgevonden?
 24. Samenwerking met andere organisaties?
 - Welke?
 - Hoe is onderlinge samenwerking?
 - Samenwerkingsverbanden?
 - Steun van overheid, provincie, gemeente?

Bijlage 4.3

Geanalyseerde folders en brochures

Waterland

Titel folder	Wie	Type	Aantal zinnen	Aantal foto's
Ontdek Waterland! per fiets, kano of te voet	Landschap Waterland	Recreatie & toerisme	67	6
Natuurlijk Waterland!	Landschap Waterland	Recreatie & toerisme	189	24
Kleur in Waterland	Landschap Waterland	Recreatie & toerisme	84	18
Groot Waterland	Staatsbosbeheer	Natuur & milieu	177	10
Groen Waterland. Hart van Noord-Holland	Landschap Waterland, Recreatieschap het twiske, Hotel de Boerenkamer, Keurmerk Waterland, Stichting Paspertout, Recreatieschap Alkmaarder- en Uitgeestermeer	Recreatie & Toerisme	52	11
Waterland Boerenland	De Waterlandse boeren	Agrarisch gerelateerd	28	4
Hotel de Boerenkamer. Proef het puur van de natuur en beleef de gastvrijheid van Hotel de Boerenkamer	Hotel de Boerenkamer	Recreatie & toerisme	47	11
Waterlant's Weelde. Vlees van goede afkomst	Waterlant's Weelde, Keurmerk Waterland	Agrarisch gerelateerd	37	7
Waterland natuurlijk boerenland	Vereniging Agrarisch Natuurbeheer	Agrarisch gerelateerd	93	14
Waterland in vogelvlucht	Stichting Keurmerk Waterland	Agrarisch gerelateerd	46	8
Op zoek in waterland	Landschap Waterland	Recreatie & toerisme	44	1
In goede banen	Waterschap de Waterlanden	Overheid gerelateerd	107	5

Bijlage 3.4

Totale boektitelproductie in Nederland

Jaar	nieuwe boektitels	Jaar	nieuwe boektitels
1950	6537	1976	12557
1951	6531	1977	13111
1952	6728	1978	13393
1953	7045	1979	13429
1954	7019	1980	14591
1955	7353	1981	13939
1956	7292	1982	13324
1957	7284		
1958	7817	1983	11880
1959	8588	1984	13209
1960	7893	1985	12629
1961	9010	1986	13368
1962	9674	1987	13329
1963	9448	1988	13845
1964	10026	1989	15392
1965	10193	1990	13691
1966	10582	1991	16017
1967	11262	1992	15997
1968	11174	1993	16510
1969	11214	1994	18001
1970	11159	1995	18123
1971	10827	1996	17544
1972	11800	1997	17235
1973	11640	1998	17235
1974	11440	1999	17235
1975	12028	2000	17235

Bron: 1960-1982 Vereniging ter bevordering van de belangen des boekhandels,
1983-1988 Koninklijke Bibliotheek / Stichting Speurwerk betreffende het Boek.

Toelichting (Stichting Speurwerk betreffende het boek 1980; Hemels et al. 1997):

- De Nederlandse Bibliografie is samengesteld door de redactie Brinkman van de afdeling Depot van Nederlandse Publicaties en Nederlandse bibliografie, Koninklijke Bibliotheek.
- Voor de jaren 1998-2000 zijn het aantal nieuwe publicaties nog niet bekend, maar geraamd op een gelijke toename als 1997.
- Door de overgang van handmatig samengestelde titelproductiestatistieken (tot en met 1982) naar geautomatiseerde registratie en verwerking (vanaf 1983) kunnen deze twee perioden niet in absolute aantallen worden vergeleken. Wel kan gezegd worden dat een algemene trend zichtbaar is van geleidelijke productiestijging.

Noordoostpolder

Titel folder	Wie	Type	Aantal zinnen	Aantal foto's
Regiogids Noordelijk Flevoland	Flevolands Bureau voor Toerisme	Recreatie & toerisme	425	42
Noordoostpolder	Staatsbosbeheer	Natuur & milieu	102	6

Twente

Titel folder	Wie	Type	Aantal zinnen	Aantal foto's
Twente. Kaart voor vakantie en vrije tijd	VVV, ANWB	Recreatie & toerisme	109	7
Twente gids	VVV	Recreatie & toerisme	526	161
Op zoek naar het textielverleden van Enschede en Twente	VVV	Recreatie & toerisme	55	10
Welkom, Herzlich Willkommen in, Welcome to Twente	VVV	Recreatie & toerisme	34	0
Twente-land Sagenland	VVV	Recreatie & toerisme	10	17
Twente. Recreatiewijzer Staatsbosbeheer Overijssel	Staatsbosbeheer, VVV	Natuur & milieu, recreatie & toerisme	163	39
Gebiedsgericht beleid Noordoost-Twente	Informatiecentrum NO Twente	Overheid gerelateerd	23	3
...Samen Twente	Regio Twente	Overheid gerelateerd	162	95
Een duik in Regge en Dinkel	Waterschap Regge en Dinkel	Overheid gerelateerd	491	76
Algemene Informatie. Dynamisch netwerk van Twentse ondernemingen	Industriële Kring Twente	Ondernemingen & bedrijven	74	1
Is het voor jou ook tijd voor Twente?	Career Center Twente	Ondernemingen & bedrijven	186	1
Twentse Cultuurhistorische Vereniging	Twentse Cultuurhistorische Vereniging	Cultuurhistorie	35	0
Van Deinse Instituut	Van Deinse Instituut	Cultuurhistorie	50	1

Curriculum Vitae

Carola Simon is op 4 februari 1971 geboren in Schiedam. In 1988 is zij begonnen met de studie Milieukunde aan het Prof. H.C. van Hall Instituut te Groningen en in 1993 heeft zij haar diploma gehaald. Vervolgens heeft zij van 1993 tot 1996 Sociale Geografie gestudeerd aan de Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen. Na het behalen van haar doctoraal diploma heeft Carola verschillende werkzaamheden verricht, onder andere bij de Stichting Kultuer en Toerisme yn Fryslân in Leeuwarden en Route IV in Nijmegen. In 1999 is zij teruggekeerd naar de Rijksuniversiteit Groningen om daar te werken aan een promotieonderzoek over de betekenissen van streekidentiteiten. Het boek 'Ruimte voor identiteit. De productie en reproductie van streekidentiteiten in Nederland' is hiervan het resultaat. Tijdens haar promotieonderzoek heeft zij deelgenomen aan de opleidingsprogramma's van SOM (Systems Organisation and Management) en Nethur (Netherlands Graduate School of Housing and Urban Research) en het onderzoeksprogramma van URSI (Urban Regional Research Institute). Naast haar promotieonderzoek was zij redactielid van het tijdschrift Rooilijn. In 2003 heeft Carola als onderzoeker bij Scoop, het Zeeuws Instituut voor Sociale en Culturele Ontwikkeling gewerkt en vanaf 1 oktober 2004 is zij in dienst bij het Sociaal en Cultureel Planbureau in Den Haag.